

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

THE SCIENTIFIC JOURNAL

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

SCIENTIFIC REVIEW

№ 3 (13), 2015

№ 3 (13), 2015

ЗАСНОВАНО У 2013 РОЦІ

WAS FOUNDED IN 2013

ВИХІД З ДРУКУ: ДЕСЯТЬ РАЗІВ НА РІК

IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 20878-10678P

CERTIFICATE OF STATE
REGISTRATION
№ 20878-10678P

Засновники

Founder

кафедра економічної теорії Львівської
комерційної академії;
кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету;
кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету;
Інститут наукового прогнозування (м. Київ);
Інститут реклами (м. Київ);

Department of Economics, Lviv
Academy of Commerce;
Department of social and political
sciences, Vinnytsia National Technical
University;
Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National Trade
and Economic University;
Institute of Scientific Forecasting (Kyiv);
Universities' Institute of Advertising
(Kyiv);
Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія);

Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);

Громадська організація "Асоціація
"Аналітикум" (м. Вінниця);

NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia);

Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція);

International Society for Human Rights
(Ukrainian section);

Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом»;

Center for International Cooperation "TK
Meganom";

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Журнал включено до
наукометричної бази даних
«Російський індекс наукового цитування»
(«РІНЦ SCIENCE INDEX»)

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Registered by «РІНЦ
SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 630-10/2013
від 18.10.2013

Registration Certificate № 630-10/2013
dated 18.10.2013

Електронна версія журналу
<http://www.naukajournal.org>

The electronic version
<http://www.naukajournal.org>

Редакційна колегія:

Башнянин Г. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії;
(головний редактор)

Корнієнко В. А., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно - політичних наук, Вінницького національного технічного університету; академік Української академії політичних наук, президент Асоціації «Аналітікум»;

Ореховський В. О., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук, Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету;

Бабенко А. Г., доктор економічних наук, професор Кримського інституту економіки та господарського права;

Юрій М. Ф., доктор історичних наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету, академік АН України;

Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Прищенко С. В., доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;

Денисюк С. Г., доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ; (заступник головного редактора)

Жалко-Титаренко В. А., доктор медичних наук, головний науковий співробітник Інституту епідеміології і інфекційних захворювань ім. Громашевського;

Барський Юрій Миколайович, доктор економічних наук, професор, Луцький Національний технічний університет;

Швець Наталія Романівна, доктор економічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Шевчук Андрій Васильович, доктор економічних наук, Інститут регіональних досліджень НАН України;

Вдовенко Наталія Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ;

Власенко Катерина Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, Донбаська державна машинобудівна академія;

Загорна Тетяна Олегівна, доктор економічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Храпкіна Валентина Валентинівна, доктор економічних наук, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Бельмаз Ярослава Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;

Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;

Кожевников Віктор Михайлович, доктор педагогічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Тарнопольський Олег Борисович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики та методики навчання іноземних мов Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля;

Полубоярина Ірина Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського;

Волженцева Ірина Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту;

Бочаров Василь Андрійович, доктор медичних наук, професор, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету;

Барановський Віктор Миколайович, доктор технічних наук, професор, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя;

Гого Володимир Бейлович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри природничих наук Донецького національного технічного університету;

Ільїн Леонід Володимирович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково - дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Антонович Є. А., кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами;

Бикова Т. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Коваль Л. М. кандидат економічних наук, доцент, в. о. ректора, завідувач кафедри маркетингу та підприємництва Хмельницького кооперативного торговельно- економічного інституту;

Безаров О. Т., кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Докаш О. Ю., кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

УДК 65.012.123

КОМУНІКАЦІЇ ТА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ (АНАЛІЗ ПІДХОДІВ)

кандидат педагогічних наук, Андрущенко Н. О., Кулик М. Г.

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, Вінниця

Проаналізовані підходи до прийняття управлінських рішень, розкриті їх сутність та зміст. Виявлені основні сучасні підходи, які широко використовуються на підприємствах. Проаналізовані їх переваги та недоліки, що мають значний вплив при використанні на практиці.

Ключові слова: комунікація, підхід до прийняття управлінських рішень, класичний підхід, адміністративний підхід, ірраціональний підхід.

кандидат педагогических наук, Андрущенко Н. А., Кулик М. Г. Коммуникации и принятия управленческих решений (анализ подходов) / Винницкий торгово-экономический институт КНТЭУ, Украина, Винница

Проанализированы подходы к принятию управленческих решений, раскрыта их сущность и содержание. Выявлены основные современные подходы, которые широко используются на предприятиях. Проанализированы их преимущества и недостатки, имеющие значительное влияние при использовании на практике.

Ключевые слова: коммуникация, подход к принятию управленческих решений, классический подход, административный подход, иррациональный подход.

Ph.D in pedagogical Andruschenko N. A., Kulik M. G. Communication and management decisions (analysis approaches) / Vinnitsa Trade and Economic Institute KNTEU, Ukraine, Vinnitsa

In the article the analyzed approaches of acceptance of administrative decisions, their essence and maintenance are exposed. Exposure basic modern approaches that is widely used on enterprises. Their advantages and defects that have considerable influence at the use in practice are analyzed.

Key words: communication, approach to management decisions, the classical approach, administrative approach, irrational approach.

Вступ. В умовах бурхливого економічного розвитку для будь-якого підприємства голоним завданням залишається забезпечення його життєдіяльності. Найважливішим резервом підвищення ефективності всього суспільного виробництва є підвищення якості прийнятих рішень, що досягається шляхом удосконалювання процесу прийняття рішень.

Прийняття рішень – складова частина будь-якої управлінської функції. Необхідність ухвалення рішення пронизує усе, що робить керуючий, формуючи цілі і процес їх досягнення. Тому розуміння природи прийняття рішень надзвичайно важливо для всіх, хто хоче процвітати в мистецтві керування.

Кожна організація для здійснення ефективної діяльності визначає цілі, досягнення яких можливе лише внаслідок дій, які виконуються в певній послідовності і є способом вирішення окремих, часткових завдань. Так, плануючи майбутню діяльність організації, менеджери визначають її цілі, способи їх реалізації та ресурси, необхідні для їх досягнення. У процесі організації діяльності приймаються рішення щодо організаційної структури, організації виробничого процесу, розподілу робіт та забезпечення їх необхідними засобами тощо. Контроль передбачає прийняття рішень щодо вибору системи контролю (масштабів, періодичності, форм контролю), аналізу отриманої інформації та здійснення коригуючих дій. Від того, наскільки обґрунтованими будуть ці рішення, залежатимуть успіх чи невдача організації, її процвітання чи занепад.

У таких складних умовах саме розробка, прийняття та реалізація управлінських рішень потребує особливої уваги з боку керівництва. Ефективність роботи господарських систем значною мірою залежить від правильності вибору підходу до процесу прийняття управлінських рішень. Особливої значимості це питання набуває в умовах постійного браку кількості варіантів альтернативних рішень, часу, непередбачуваності наслідків від реалізації рішень, а також низької вірогідності правильного його розуміння та виконання колективом.

Аналіз досліджень та публікацій. Підходами до прийняття управлінських рішень займалися вітчизняні та зарубіжні науковці. Зокрема, серед них можна виділити таких, як Ю. И. Башкатова, В. М. Приймак, Р. А. Фатхутдинов, О. А. Зайцева, А. А. Радугин, К. А. Радугин, Н. И. Рогачева, І. Є. Давидович, Н. А. Хрущ, О. С. Корпан, М. В. Желіховська, Р. Л. Дафт, Г. А. Саймон, М. В. Чабанна, О. Г. Чувардинський, Е. Д. Дмитренко, Д. Є. Знак, В. О. Коюда, І. І. Хмеленко, В. Д. Рогожин, О. О. Затейщикова.

Але, незважаючи на увагу з боку науковців до цього питання, ґрунтовний аналіз основних сучасних підходів до прийняття управлінських рішень здійснений не був, а виявленні наробки у даному напрямку, на нашу думку, потребують систематизації та доопрацювання.

Метою статті є дослідження та систематизація основних сучасних наукових підходів до прийняття управлінського рішення, а також виявлення їх переваг та недоліків, які виникають під час їх практичного застосування на підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Ефективність та якість управлінських рішень залежить від багатьох чинників. Одним із основних є методологія

вирішення проблеми, тобто підходи, принципи, методи. Зважаючи на те, що поведінка людини не завжди логічна, способів, які використовує особа для прийняття рішення, є досить багато і вони варіюються - від спонтанних до високологічних. Аналіз теорії та практики економічного управління різноманітними об'єктами дозволив встановити, що на сьогодні не існує єдності думок щодо кількості та класифікації підходів до прийняття управлінських рішень.

Зокрема, Ю. И. Башкатова в роботі «Управленческие решения» вказує на необхідність використання у менеджменті 13 наукових підходів: системного; комплексного; інтеграційного; маркетингового; функціонального; динамічного; виробничого; процесного; нормативного; кількісного (математичного); адміністративного; поведінкового; ситуаційного [1, с. 46].

Р. А. Фатхутдинов висвітлює іншу думку та зосереджується на наступних підходах: 1) системний; 2) логічний; 3) виробничо-еволюційний; 4) інноваційний; 5) комплексний; 6) глобальний; 7) інтеграційний; 8) віртуальний; 9) стандартизований; 10) маркетинговий; 11) еволюційний; 12) функціональний; 13) процесний; 14) структурний; 15) ситуаційний; 16) нормативний; 17) оптимізаційний; 18) директивний; 19) поведінковий; 20) діловий [2, с. 64–113].

У роботі «Основы менеджмента» під редакцією А. А. Радугина ми можемо побачити зовсім іншу класифікацію підходів до прийняття управлінських рішень: централізований та децентралізований підхід; груповий та індивідуальний; система участі та неучасті у прийнятті управлінських рішень; демократичний та дорадчий підхід [3, с. 219–222].

Залежно від ступеня впливу інтуїції, судження, раціональності на процес прийняття рішення В. М. Приймак виокремлює такі підходи: інтуїтивні рішення, інсайтні рішення, рішення, які ґрунтуються на судженнях, врівноважені рішення, імпульсивні рішення, інертні рішення, ризиковані рішення, обережні рішення, раціональні рішення [4, с. 13].

Враховуючи таку кількість поглядів на підходи до прийняття управлінських рішень, вважаємо доцільним погодитися із думкою І. Є. Давидовича, який стверджує, що внаслідок складності і розмаїтості процесу прийняття рішень існує безліч підходів до його вивчення.

Усі існуючі підходи до вивчення процесу прийняття економічних рішень можна умовно навести у вигляді точок, розташованих на прямій між двома полюсами: з одного боку - абсолютна раціональність, орієнтація переважно на математичні категорії, з другого - абсолютна ірраціональність, значний акцент на соціальні чи психологічні категорії [5, с. 445].

Аналіз робіт науковців показав, що, незважаючи на значну кількість підходів, більшість із них виділяє три основних, на основі яких і відбувається

формування нових: класичний, адміністративний та ірраціональний (у т. ч. соціологічні та психологічні) підходи.

Класичний підхід ґрунтується на понятті раціональності в прийнятті рішень. Передбачається, що особа, яка приймає рішення, повинна бути абсолютно об'єктивною і логічною, мати чітку мету, усі її дії в процесі прийняття рішень спрямовані на вибір найкращої альтернативи. Основними характеристиками класичного підходу є такі: особа, яка приймає рішення, має чітку мету прийняття рішення; особа, яка приймає рішення, має повну інформацію щодо ситуації прийняття рішення; особа, яка приймає рішення, має повну інформацію щодо всіх можливих альтернатив і наслідків їх реалізації; особа, яка приймає рішення, має раціональну систему впорядкування переваг за ступенем їх важливості; мета особи, яка приймає рішення, завжди полягає у тому, щоб зробити вибір, який максимізує результат діяльності організації [6, с. 42].

Для того, щоб ефективно виконувати свої обов'язки, менеджер має спланувати роботу об'єкта управління, організувати її, розподіливши завдання між безпосередніми виконавцями і забезпечивши їх необхідними ресурсами, зацікавити працівників у якісному виконанні дорученої роботи, проконтролювати результати, яких вони досягли, і, за необхідності, внести ті чи інші корективи в їх дії. Цю роботу нереально здійснити, якщо не скласти ясну і чітку картину стану керованого об'єкта і середовища його існування, що можливо лише за наявності відповідної інформації. Отже, основою процесу управління є інформація. Вона перетворилася сьогодні у найважливіший ресурс, який дає змогу організаціям забезпечувати свій розвиток, зміцнювати свої стратегічні позиції. В умовах значного розподілу праці без своєчасного надходження інформації неможлива спільна робота. Без неї не можна сформулювати цілі, оцінити ситуацію, визначити проблеми, підготувати і прийняти рішення, проконтролювати його виконання. Лише інформація дозволяє менеджерам належним чином здійснювати управлінські функції.

Серед переліку робіт, що їх кожен день виконує менеджер, робота з інформацією займає 50-90%. Це й опрацювання документів, і заплановані та незаплановані зустрічі, і телефонні розмови, й участь у нарадах та засіданнях тощо. Всі ці дії пов'язані зі спілкуванням або, іншими словами, – з комунікаціями. На думку дослідника Дафта Р. Л., комунікація – це обмін інформацією, її змістом між двома і більше особами (працівниками).

Комунікаціями (спілкуванням) пронизана вся система управління організацією. Метою комунікації є розуміння, осмислення інформації, що передається [7, с. 276].

Адміністративний підхід, на відміну від класичного, має такі основні характеристики:

1. Особа, яка приймає рішення, не має повної інформації щодо ситуації

прийняття рішення;

2. Особа, яка приймає рішення, не має повної інформації щодо всіх можливих альтернатив;
3. Особа, яка приймає рішення, не здатна або не схильна (або і те та інше) передбачити наслідки реалізації кожної можливої альтернативи.

Прийняття рішень (або вибір) Г. Саймон пояснював як процес, за допомогою якого у кожен момент часу обирається для виконання лише одна із багатьох доступних альтернатив [8, с. 80].

Критикуючи підхід «всеохоплюючої раціональності», Г. Саймон запропонував підхід «обмеженої раціональності», у якому враховано неповноту ресурсів, доступних у процесі прийняття рішення, та наголошується на доцільності вибору прийнятної, а не найкращої альтернативи рішення. Раціональність він розглядав як вибір бажаних альтернатив поведінки, що впливають із певної системи цінностей, за допомогою якої можливо оцінити наслідки вчинків [9, с. 4].

Прихильники адміністративної концепції також звертали увагу на те, що мозок людини, яка приймає рішення, може бути заповнений дуже великою кількістю інформації. Обробити ж він може тільки обмежену її кількість з обмеженою кількістю альтернатив. Це насправді так, навіть якщо суб'єкт, що приймає рішення, має намір бути раціональним, адже існують численні обмеження його раціональності. Рішення приймаються, коли відомо набагато менше, ніж у принципі може бути відомо [10, с. 52].

Адміністративний підхід носить описовий характер, відображає реальний процес ухвалення управлінських рішень в складних ситуаціях, в ньому враховуються людські та інші обмеження, що впливають на раціональність вибору.

Ірраціональний підхід ґрунтується на передбаченні того, що рішення приймаються ще до того, як досліджуються альтернативи. Цей підхід переважно застосовується: для вирішення принципово нових, нетрадиційних рішень, для тих, які складно вирішити; для вирішення проблем в умовах дефіциту часу; коли менеджер або група менеджерів мають достатньо влади, щоб «нав'язати» своє рішення [11, с. 43].

До ірраціонального підходу науковці відносять також соціологічний і психологічний підходи, які ґрунтуються на впливі свідомості людини і людських відносин на процес прийняття рішень. Соціологи вивчають процес прийняття рішень як процес групової взаємодії. У рамках соціологічного підходу існують три основні групи теорій, що описують прийняття управлінських рішень: теорії політичної взаємодії, колективного навчання, корпоративної культури [12, с. 449].

Загальний аналіз підходів до процесу прийняття управлінських рішень дозволив нам виділити основні сучасні підходи, які, за висновками науковців, найчастіше використовуються під час прийняття управлінських рішень на підприємствах. Вони не є синонімами, не дублюють, а доповнюють одне одного, що підтверджується дослідженням їх змісту.

Вибір наукового підходу потрібно здійснювати, враховуючи виявлені позитивні та негативні сторони, зважаючи на функціонування суб'єкта господарювання, його організаційну структуру, стан ринкового середовища (попиту та пропозиції), враховуючи закони дохідності, економії часу, стійкості, конкуренції та самозбереження.

Висновки. Таким чином, підходи до прийняття управлінських рішень є основою ефективної діяльності будь-якого підприємства, при цьому вони можуть ґрунтуватися як на цілковито раціональній основі, так і повній ірраціональності. На сьогоднішній день науковці виділяють досить значну кількість сучасних підходів до прийняття управлінських рішень. Усі вони мають місце у практичному застосуванні на підприємствах, при цьому кожен із підходів має слабкі та сильні сторони. Саме тому досить важливим є їх детальний аналіз та виявлення особливостей застосування кожного із них для забезпечення найбільшої продуктивності використання у майбутньому. Сучасний керівник мусить створити відповідну і комунікаційну мережу, оскільки комунікаційна мережа – це сукупність джерел та каналів надходження і поширення інформації, яку створює суб'єкт управління для того, щоб приймати обґрунтовані рішення та ефективно керувати. Зважаючи на це, виникає гостра потреба подальших досліджень у даному напрямку.

Література:

1. Башкатова Ю. И. *Управленческие решения* / Ю. И. Башкатова; Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права. — М., 2013. — 89 с.
2. Фатхутдинов Р. А. *Управленческие решения: учебник* / Р. А. Фатхутдинов. — [5-е изд., перераб. и доп.] — М.: ИНФРА-М, 2012. — 314 с. — (Серия «Высшее образование»).
3. Зайцева О. А. *Основы менеджмента: учебное пособие для вузов* / О. А. Зайцева, А. А. Радугин, К. А. Радугин, Н. И. Рогачева; [науч. редактор А. А. Радугин]. — М.: Центр, 2013. — 432 с.: ил.
4. Приймак В. М. *Прийняття управлінських рішень: навчальний посібник* / В. М. Приймак. К.: Атіка, 2014. — 240 с.
5. Давидович І. Є. *Контролінг: навч. посібник* / І. Є. Давидович. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 552 с.
6. Хрущ Н. А. *Проблеми прийняття управлінських рішень в системі стратегічного управління підприємствами* / Н. А. Хрущ, О. С. Корпан, М.

- В. Желіховська // Вісник Хмельницького національного університету. — 2011. — № 1. — С. 41–45.
7. Дафт Р. Л. Менеджмент: учебник / Р. Л. Дафт. — СПб.: Питер, 2011. — 832 с. — Серия «Теория и практика менеджмента».
8. Саймон Г. А. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Г. А. Саймон; [пер. з англ. вид.]. — Вид. переробл. і допов. числен. заув. авт. — К.: Арттек, 2011. — 392 с.
9. Чабанна М. В. Вплив ідей Г. Саймона на становлення теорії прийняття політичних рішень / М. В. Чабанна // Наукові записки НаУКМА. — 2010. — Т. 108. — С. 3–7.
10. Чувардинський О. Г. Модель обмеженої раціональності прийняття управлінських рішень / О. Г. Чувардинський // Ринок праці та зайнятість населення: науково-виробничий журнал. — 2011. — № 3. — 52–54.
11. Хрущ Н. А. Проблеми прийняття управлінських рішень в системі стратегічного управління підприємствами / Н. А. Хрущ, О. С. Корпан, М. В. Желіховська // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — № 1. — С. 41–45.
12. Давидович І. Є. Контролінг: навч. посібник / І. Є. Давидович. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 552 с.

References:

1. Bashkatova Yu. Y. *Upravlencheskiye resheniya* / Yu. Y. Bashkatova; Moskovskiy mezhdunarodnyy instrytut ekonometryky, ynformatyky, fynansov y prava. — M., 2013. — 89 s.
2. Fatkhutdynov R. A. *Upravlencheskiye resheniya: uchebnyk* / R. A. Fatkhutdynov. — [5-e yzd., pererab. y dop.] — M.: YNFRA-M, 2012. — 314 s. — (Seriya «Vysshee obrazovanye»).
3. Zaitseva O. A. *Osnov menedzhmenta: uchebnoe posobyе dlia vuzov* / O. A. Zaitseva, A. A. Raduhyn, K. A. Raduhyn, N. Y. Rohacheva; [nauch. redaktor A. A. Raduhyn]. — M.: Tsentr, 2013. — 432 s.: yl.
4. Pryimak V. M. *Pryiniattia upravlinskykh rishen: navchalnyi posibnyk* / V. M. Pryimak. K.: Atika, 2014. — 240 s.
5. Davydovych I. Ye. *Kontrolinh: navch. posibnyk* / I. Ye. Davydovych. — K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2012. — 552 s.
6. Khrushch N. A. *Problemy pryiniattia upravlinskykh rishen v systemi stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvamy* / N. A. Khrushch, O. S. Korpan, M. V. Zhelikhovska // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. — 2011. — № 1. — S. 41–45.
7. Daft R. L. *Menedzhment: uchebnyk* / R. L. Daft. — SPb.: Pyter, 2011. — 832 s. — Seriya «Teoriya y praktyka menedzhmenta».
8. Saimon H. A. *Administratyvna povedinka: Doslidzhennia protsesiv pryiniattia rishen v orhanizatsiiakh, shcho vykonuiut administratyvni funktsii* / H. A. Saimon; [per. z anhl. vyd.]. — Vyd. pererobl. i dopov. chyslen. zauv. avt. — K.: Artek, 2011. — 392 s.

9. Chabanna M. V. *Vplyv idei H. Saimona na stanovlennia teorii pryiniattia politychnykh rishen* / M. V. Chabanna // *Naukovi zapysky NaUKMA*. — 2010. — Т. 108. — С. 3–7.
10. Chuvardynskiy O. H. *Model obmezhenoi ratsionalnosti pryiniattia upravlinskykh rishen* / O. H. Chuvardynskiy // *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia: naukovo-vyrobnychi zhurnal*. — 2011. — № 3. — 52–54.
11. Khrushch N. A. *Problemy pryiniattia upravlinskykh rishen v systemi stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvamy* / N. A. Khrushch, O. S. Korpan, M. V. Zhelikhovska // *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. — 2010. — № 1. — С. 41–45.
12. Davydovych I. Ye. *Kontrolinh: navch. posibnyk* / I. Ye. Davydovych. — К.: Tsentр uchbovoi literatury, 2012. — 552 s.

УДК: 336.15

ІСТОРІОГРАФІЯ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ЗАСОБУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

кандидат економічних наук, Ткач К. М., Москальов А. А.

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна, Чернівці

У статті досліджено генезис бюджетного регулювання в Україні та розвинених країнах, розглянуто напрями трансформації механізмів регулювання міжбюджетних відносин на сучасному етапі реформування бюджетної системи України. За результатами дослідження запропоновано розглядати бюджетне регулювання як систему взаємопов'язаних методів та способів формування, розподілу та перерозподілу бюджетних ресурсів для виконання завдань, які стоять перед суспільством, забезпечення економічного та соціального розвитку держави.

Ключові слова: бюджет, міжбюджетні відносини, бюджетне регулювання, фінансове вирівнювання, фінансове забезпечення.

кандидат экономических наук, Ткач К. М., Москалёв А. А. Историография бюджетного регулирования как средства финансового обеспечения бюджетных полномочий / Черновицкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, Украина, Черновцы

В статье исследован генезис бюджетного регулирования в Украине и развитых странах, рассмотрены направления трансформации механизмов регулирования межбюджетных отношений на современном этапе реформирования бюджетной системы Украины. По результатам исследования предложено рассматривать бюджетное регулирование как систему взаимосвязанных методов и способов формирования, распределения и перераспределения бюджетных ресурсов для выполнения задач, стоящих

перед обществом, обеспечение экономического и социального развития государства.

Ключевые слова: бюджет, межбюджетные отношения, бюджетное регулирование, финансовое выравнивание, финансовое обеспечение.

PhD in Economic, Tkach K. M., Moskalev A. A. The development of budget management as a means financial support budgetary authority / Chernivtsi Trade and Economic Institute Kyiv National Trade and Economic University, Ukraine, Chernivtsi

This article explores the genesis of budget management in Ukraine and developed countries discussed areas of transformation mechanisms regulating intergovernmental relations at the present stage of reforming the budget system of Ukraine. The study proposed to consider the budgetary adjustment as a system of interrelated techniques and methods of formation, distribution and redistribution of budgetary resources for the tasks facing society, economic and social development.

Key words: budget, intergovernmental relations, budget management, financial equalization financial support.

Вступ. Під час економічних перетворень, які характерні для України в даний час, особлива увага приділяється питанням організації міжбюджетних відносин, зокрема бюджетному регулюванню. Незважаючи на постійні зміни бюджетного законодавства, залишається безліч невирішених проблем у сфері бюджетних відносин: низький рівень фінансової автономії органів місцевого самоврядування, невідповідність повноважень на здійснення видатків, що закріплені за бюджетами та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати реалізацію зазначених повноважень. Тому виникає необхідність перегляду стратегії і тактики бюджетної політики та пошуку більш досконалих механізмів бюджетного регулювання.

Проблема реформування системи міжбюджетних відносин є предметом постійних наукових досліджень теоретиків та розробок практиків. Дослідженню сутності та організації бюджетного регулювання присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких вагомий внесок у дослідження проблематики регулювання фінансової діяльності держави та місцевих органів влади здійснили Й. Попітц [1], Г. Джейкоб [2], Р. Масгрейв [3], О. П. Кириленко [4], Н. Цитович [5], К. Д. Салямон-Міхеева [6], Л. В. Голишевська [7], І. Луніна [8], В. Я. Швець [9], К. Лайкам [10], В. І. Кравченко [11] та інші. Праці цих науковців присвячені питанням удосконалення системи міжбюджетних відносин і механізму надання міжбюджетних трансфертів,

Формування цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні концептуальних засад та проведенні моніторингу досвіду побудови системної моделі бюджетного регулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку країни, підвищення добробуту її громадян неможливе без наявності ефективних відносин між центральною владою й органами

місцевого самоврядування. Однією з функцій державного регулювання розвитку регіонів є розробка та реалізація обґрунтованої бюджетної політики шляхом встановлення дієвого механізму взаємодії між державним та місцевими бюджетами.

Підґрунтям для виникнення міжбюджетних відносин є низка об'єктивних чинників, серед яких: законодавчо визначений розподіл повноважень між державними та місцевими органами влади, гарантія з боку держави щодо фінансування наданих органам місцевого самоврядування повноважень, необхідність здійснення перерозподілу бюджетних ресурсів усередині бюджетної системи у зв'язку зі значними коливаннями рівнів податкового потенціалу окремих територій та об'єктивними розбіжностями у розмірах видатків. Складність перерозподільного процесу полягає в проблемі узгодження інтересів донорів і реципієнтів бюджетних ресурсів, у пошуках способів стимулювати «багатих» за надання допомоги «бідним».

У ретроспективному плані історичні корені міжбюджетних відносин сягають часів виникнення правової держави наприкінці XVIII – початку XIX століття. Розподіл відповідальності між державою та органами місцевого самоврядування обумовив необхідність їх взаємодії між собою, обґрунтування доцільності надання окремих державних повноважень місцевим органам влади та гарантування відповідного фінансового забезпечення їх виконання, а також визначення способів фінансування загальнодержавних потреб.

Показовою країною у цьому плані є Німеччина, яка, пройшовши через два об'єднання в єдину державу (у 1871 та 1990 роках), зберегла місцевий партикуляризм, а внутрішньодержавний бюджетний перерозподіл коштів перетворила в інструмент ефективного розвитку. Спираючись на німецькі традиції фінансового забезпечення місцевого самоврядування, Й. Попітц зробив висновок про потребу в розширенні сфери застосування принципів фінансового вирівнювання, і, по суті, став першим науковцем, який запропонував кардинальні зміни в об'єктах трансфертної політики Німеччини, поширивши її на місцеві комуни [1, с. 257].

Пропозиції Й. Попітца стосувалися, насамперед, потреб впровадження окремого механізму фінансового вирівнювання між комунами. Не дивлячись на оптимальний розподіл завдань і доходів, високу ефективність надходжень з місць, між територіальними об'єднаннями у горизонтальному та вертикальному напрямках існує різниця у фінансовій спроможності окремих комун, дисбаланс між їхніми доходами та суспільно визнаними видатками. За Й. Попітцем, ця фінансова нестача повинна заповнюватися з бюджетів вищого рівня на основі формульного підходу: трансфертний фонд у розмірі 50% має розподілятися пропорційно до скоригованої чисельності мешканців комун, інша частина – визначатися відношенням несамостійно зайнятого населення до загальної чисельності комуни.

Значний вклад у розвиток теорії фінансових взаємовідносин верхнього і нижнього рівнів влади внесли американські дослідники. Американський федералізм склався в постколоніальну епоху навколо принципу локалізму як

політичної ідеї, яка об'єднувала конституційно відособлені уряди різних рівнів. Саме питання відносин штатів і федерального уряду вважав кардинальним питанням американської системи Г. Джейкоб [2, с. 659].

Найбільш повно і виразно сформулював коло соціально-економічних і суспільно-політичних проблем держави, вирішення яких залежить від бюджету, Р. Масгрейв і доповнив модель суспільного товару так званим процесом прийняття рішень і ув'язав її з податковою системою. Механізм голосування під час прийняття рішень у парламенті з бюджетних питань необхідний не тільки для виявлення мотивації дій споживачів суспільних товарів, а й для введення на цій основі податків [3, с. 213].

Враховуючи, що у США федеральні округи не збігаються з адміністративно-територіальним поділом, ресурси влади і кошти у певному регіоні теж не концентруються в одних руках. Ці риси відображають зміст десятої поправки до Конституції США, згідно з якою влада штатів і федеральний уряд розділені й рівноправні між собою. Декларована мета міжбюджетних взаємовідносин – підвищення ефективності використання бюджетних коштів через координацію федеральних, штатних і місцевих програм, забезпечення на субнаціональному рівні загальнодержавних стандартів якості життя [4, с. 556].

В Англії субсидування регіонів практикується з 1934 року, оскільки відразу після потрясінь світової економічної кризи («Великої депресії») на території країни були створені так звані зони розвитку. Відповідно до закону про реконструкцію вони отримували фінансову допомогу у формі субсидій і позик для створення промислових зон. Особливості британської моделі фінансового вирівнювання пов'язані з тим, що у цій країні історично сфера діяльності і компетенція місцевих органів самоврядування значно ширші, ніж у низці континентальних західноєвропейських країн [2, с. 672].

Розглядаючи проблему функціонування міжбюджетних фінансових відносин, професор М. Цитович наприкінці XIX століття запропонував принципи розмежування функціональних повноважень рівнів влади у галузі видатків та доходів. «Місцева влада повинна нести частину суспільних видатків і фінансувати їх власним коштом, щоб посилити цікавість громадян до участі у самоврядуванні, розумного використання суспільних фінансових ресурсів» [5, с. 293].

Концептуальні засади побудови міжбюджетних відносин залежать від економічної системи держави. В тоталітарних країнах центральне місце займає державний бюджет, а місцеві бюджети мають другорядне значення. У бюджетних системах демократичних країн бюджет центрального уряду і бюджети місцевої влади функціонують у межах однієї бюджетної системи і роль місцевих бюджетів зростає.

Побудова бюджетної системи об'єктивно передбачає розподіл доходів і видатків між бюджетами, що має сприяти реалізації конституційних повноважень держави та органів місцевого самоврядування. В ідеалі розподіл

функцій між різними рівнями влади і відповідне їм ресурсне забезпечення мають бути оптимальними, а витрачання коштів – максимально ефективним. Загалом розрізняють дві основні моделі міжбюджетних відносин: централізовану та децентралізовану. Централізована модель характерна для соціалістичних країн – зосереджує управління в одних руках і тим самим спричинює нехтування інтересами окремих громадян і соціальних груп. Але, така модель містить і позитивні риси: єдність організації управління, підвищення організуючої здатності командної економіки, спрямування фінансових ресурсів на прискорення досягнення встановлених цілей [6, с. 21].

Децентралізована модель міжбюджетних відносин є ознакою економічного розвитку держави на демократичних засадах, сприяє розвитку і стійкості інститутів ринкової економіки, базується на певних принципах: невтручання держави в бюджетний процес муніципалітетів і регіонів; чітке розмежування видаткових повноважень між різними рівнями управління; цілеспрямований розвиток фінансової автономії місцевого самоврядування; незалежність від форми державного устрою. Ця модель характерна для більшості розвинутих країн світу, але вона також має ряд недоліків, одним із яких є ускладнення координації дій уряду для досягнення макроекономічних цілей і забезпечення балансу фінансових можливостей у державі [7].

Безпосередньо термін «міжбюджетні відносини» переважно трактується як система взаємовідносин між державним та місцевими бюджетами. Так, з точки зору І. Луніної, «міжбюджетні відносини – це система взаємовідносин між державою та місцевим самоврядуванням щодо розподілу повноважень державних органів влади і органів місцевого самоврядування, а також розподілу видаткових зобов'язань і дохідних джерел між бюджетами різних рівнів». Науковець зазначає, що при розподілі доходів необхідно забезпечити максимально можливу територіальну відповідність між тими економічними суб'єктами, які користуються суспільними благами, і тими, які сплачують податки для їх фінансування.

Розподіл доходів, який не ґрунтується на економічних критеріях розподілу функціональних повноважень центральних і місцевих органів влади, призводить до переважання політичних факторів при формуванні місцевих бюджетів і зберігає у явній або прихованій формі індивідуальні фінансові відносини між органами влади різних рівнів [8, с. 14].

На думку В. Швеця, міжбюджетні відносини – це система взаємовідносин між державою та місцевим самоврядуванням щодо розподілу повноважень державних органів влади й органів місцевого самоврядування, а також розподілу видаткових зобов'язань і дохідних джерел між бюджетами різних рівнів [9, с. 27].

К. Лайкам вважає, що міжбюджетні відносини включають: поділ і правове закріплення між диференційованими рівнями відповідальності за виконання окремих соціальних і економічних функцій; визначення величини видатків, що забезпечують виконання повноважень, закріплених за кожним

рівнем бюджетної системи; встановлення і правове закріплення джерел доходів бюджетів усіх рівнів; усі форми підтримки регіонів [10, с. 139].

В. Кравченко характеризує міжбюджетні відносини, як «відносини, які складаються між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також між органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо здійснення сукупних державних видатків та формування доходів бюджетів» [11, с. 41].

Виходячи із викладеного, можна стверджувати, що міжбюджетні відносини є взаємними фінансовими відносинами між органами влади всіх рівнів, які мають бюджет.

Головною умовою ефективного управління міжбюджетними відносинами є зменшення горизонтальних та вертикальних дисбалансів за допомогою міжбюджетних трансфертів для забезпечення певного стандарту суспільних послуг на всій території країни. Аналізуючи роль бюрократії в розподілі трансфертів, визначають два підходи до фінансового вирівнювання: перший – індивідуалістичний (розроблявся прихильниками теорії суспільного вибору), другий – територіальний (розроблявся прихильниками теорії суспільних фінансів).

Фінансове вирівнювання за традиційним розумінням полягає у використанні міжбюджетних трансфертів для вирівнювання фінансового стану територіальних одиниць за однакової податкової ставки. Його основна суть – забезпечення рівних можливостей органів місцевої влади для виконання щодо надання мешканцям публічних послуг, що досягається шляхом передачі фінансових ресурсів від територій з вищими доходами на душу населення на користь територіальних одиниць, які не мають достатніх власних доходів.

Індивідуалістичний підхід до фінансового вирівнювання базується на правилі горизонтальної рівності функціонування фінансово-бюджетних систем муніципалітетів та юрисдикцій, тобто незалежно від місця знаходження індивідуума фінансові умови, що встановлюються юрисдикцією, мають бути однаковими. Таке групування пов'язано з тим, що у держави, при виборі варіантів здійснення фінансового вирівнювання, фігурують два об'єкти: індивіди (домогосподарства), територіально локалізовані групи індивідів і їх об'єднання, тобто, доходи громадян, локалізовані на території місцевих органів влади, та бюджети місцевих органів влади.

Державна політика, незалежно від того, який вибраний підхід, має бути спрямована на забезпечення справедливого розподілу доходів та багатства між індивідами. Відмінність у підходах має свої особливості. У першому випадку місцеві органи влади будуть прагнути забезпечити горизонтальну справедливість розподілу, виділяючи фінансову допомогу домогосподарствам незалежно від того, де вони локалізовані, тоді як у другому – вирівнювання досягається через зміну фінансової спроможності місцевих органів влади, а не окремих домогосподарств. Перші через надання суспільних благ

здійснюватимуть вирівнювальний вплив на добробут мешканців території їхньої юрисдикції.

Водночас, практичне впровадження концепції індивідуалістичного фінансового вирівнювання засвідчило її недосконалість, тоді як фінансове вирівнювання на основі територіального підходу знайшло своє широке застосування.

Поняття «фінансове вирівнювання», як правило, використовується у практиці зарубіжних країн. Причому, у кожній країні тривалий історичний розвиток та особливості організації міжурядових відносин заклали основи для автентичного розуміння цього поняття та сприяли виробленню власних механізмів усунення диспропорцій у фінансовому забезпеченні окремих територій.

Досвід фінансового вирівнювання в зарубіжних країнах всебічно дослідив В. І. Кравченко, який визначив фінансове вирівнювання як процес збалансування доходів і видатків місцевих органів влади з метою створення можливостей надання ними державних і громадських послуг на рівні єдиних державних стандартів [12, с. 412].

Залежно від організації взаємовідносин між бюджетами та порядку формування їх доходів В. І. Кравченко обґрунтував згрупування діючих у зарубіжних країнах систем бюджетів у три основні моделі.

Перша модель базується на повному розмежуванні окремих податків між різними адміністративними рівнями влади і на закріпленні їх у законодавчому порядку за відповідними рівнями системи бюджетів. Така модель частково характерна для США.

Друга модель базується на зафіксованому в законодавстві пайовому розподілі основних податків між різними адміністративними рівнями влади і на відповідному закріпленні цих часток за рівнями системи бюджетів. Ця модель частково характерна для Німеччини. У такий спосіб у цій країні розподіляється податок на додану вартість.

Для третьої моделі характерне застосування різними рівнями влади спільної бази оподаткування. При цьому кожен рівень влади встановлює власну ставку на основі однієї бази оподаткування. Загальна ставка оподаткування, таким чином, є сумою податкових ставок різних рівнів влади. У такий спосіб розподіляється прибутковий податок у Швеції [12, с. 264].

Одне з найточніших, на наш погляд, визначень фінансового вирівнювання сформулювала В.В. Зайчикова, яка досліджувала досвід фінансового вирівнювання в зарубіжних країнах та визначила цю дефініцію як систему інструментів та заходів щодо усунення фіскальних дисбалансів шляхом перерозподілу фінансових ресурсів по вертикалі системи бюджетів і по горизонталі між територіальними одиницями [13, с. 40].

Відомо, що вертикальні фіскальні дисбаланси – це невідповідність між обсягами фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні органів певних рівнів субнаціональної (регіональної чи місцевої) влади, та віднесеними до їх компетенції завданнями й обов'язками, виконання яких

здійснюється за рахунок цих коштів [4, с. 576].

Завдяки зменшенню вертикальних дисбалансів кожному субнаціональному рівню забезпечується можливість виконувати свої повноваження. Окрім того, створюються умови для повного та своєчасного фінансування відповідних суспільних послуг на певній території.

Разом з тим, внаслідок відмінностей у розвитку адміністративно-територіальних одиниць усунення вертикальних фіскальних дисбалансів повністю не вирішує проблему забезпечення всіх субнаціональних органів влади достатніми фінансовими ресурсами. Цим обґрунтована необхідність зменшення горизонтальних фіскальних дисбалансів, які виникають у межах одного рівня управління та зумовлені неоднаковими фінансовими можливостями та потребами окремих регіональних або місцевих урядів. Саме в усуненні вертикальних і горизонтальних фіскальних диспропорцій у фінансовому забезпеченні окремих територій полягає головна мета фінансового вирівнювання [4, с. 577].

У практиці західних держав склалися два підходи щодо фінансового вирівнювання регіонів: рентний і соціальний. Перший передбачає врахування регіональної специфіки щодо природно-кліматичних і демографічних умов, наявності корисних копалин. На цій основі розробляються поправочні коефіцієнти, за допомогою яких коригуються обсяги фінансової допомоги конкретним регіонам. У другому варіанті бюджетний менеджмент будується на принципі повсюдного забезпечення загальнодержавних соціальних стандартів через гранти трансфертного характеру [2, с. 654].

Таким чином, бюджетне регулювання є процесом, у ході якого поступово вирівнюються фінансові можливості та потреби у бюджетних ресурсах різних органів влади. Регулювання бюджетів упорядковує суспільні відносини при мобілізації у бюджет коштів, при їх розподілі й перерозподілі між ланками бюджетної системи, при фінансуванні видатків за рахунок одержаних доходів та при проходженні бюджетного процесу загалом. Але, місцеві суспільні блага мають постачатися не центральними, а місцевими органами влади, які виражають інтереси громадян, що проживають на відповідній території. Фінансування діяльності місцевих органів влади повинно проводитися переважно за рахунок податків від споживачів таких благ, тобто, доходи мають бути не загальнодержавними, а закріпленими за місцевими органами влади. У цьому випадку видаткові і дохідні повноваження зосереджуються в руках одного й того ж органу влади.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи вище наведені підходи до з'ясування суті бюджетного регулювання, а також на основі досвіду його здійснення як в нашій країні, так і за кордоном, можна зробити висновки, що бюджетне регулювання забезпечує регламентування розподільчих процесів у межах бюджетної системи країни на кожній стадії бюджетного процесу і є інструментом досягнення збалансованості між величиною державних зобов'язань перед населенням регіону чи окремої адміністративно-територіальної одиниці. З метою більш глибокого розуміння

завдань та сутності бюджетного регулювання, дану дефініцію можливо трактувати як систему взаємопов'язаних методів та способів формування, розподілу та перерозподілу бюджетних ресурсів для виконання завдань, які стоять перед суспільством, забезпечення економічного та соціального розвитку держави.

Подальші дослідження спрямовані на вивчення позитивного зарубіжного досвіду бюджетного регулювання в умовах децентралізації та можливості його перенесення в сучасні українські реалії.

Література:

1. Popitz J. *Der Künftige Finanzausgleich zwischen Reich, Ländern und Gemeinden. Gutachten, erstattet der Studiengesellschaft für der Finanzausgleich / J. Popitz. – Berlin, 1932. – 340 s.*
2. *Бюджетний менеджмент* / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.
3. Масгрейв Р. А. *Государственные финансы: теория и практика / пер. с 5-го англ. изд. [1989] / Р. А. Масгрейв, П. Б. Масгрейв. – М.: Бизнес Атлас, 2009. – 716 с.*
4. *Місцеві фінанси: підручник* / [О. П. Кириленко, О. Р. Квасовський, А. В. Лучка та ін.]; за ред. О. П. Кириленко. – К.: Знання, 2006. – 677 с.
5. Цытович Н. *Местные расходы Пруссии в связи с теорией местных расходов / Н. Цытович. – К.: Типография С. В. Кульженко, 1898. – 735 с.*
6. Салямон-Міхєєва К. Д. *Міжбюджетні відносини як фінансовий механізм держави / К. Д. Салямон-Міхєєва // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 3. – С. 19-25.*
7. Голишевська Л. В. *Міжбюджетні відносини та напрямки їх вдосконалення [Електронний ресурс] / Л. В. Голишевська, К. Д. Єльцова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Economics/62491.doc.htm.*
8. Луніна І. *Міжбюджетні відносини в Україні: концептуальні підходи до реформування / І. Луніна // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 10-16.*
9. Швець В. Я. *Концептуальні підходи до вдосконалення системи міжбюджетних відносин / В. Я. Швець // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 23-31.*
10. Лайкам К. *Оптимизация распределения налогов между федеральным и региональным уровнями бюджетной системы / К. Лайкам // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 139-142.*
11. Кравченко В. І. *Фінанси місцевого самоврядування України: проблеми становлення (1989-2001) / В. І. Кравченко / Ін-т упр. і самовряд. – К.: Вид. дім «КМ Аскадетіа», 2001. – 460 с.*
12. Кравченко В. І. *Місцеві фінанси України / В. І. Кравченко. – К.: Т-во "Знання": КОО, 1999. – 487 с.*
13. Зайчикова В. В. *Формула фінансового вирівнювання: досвід зарубіжних країн та можливості його використання в Україні / В. В. Зайчикова // Наукові праці НДФІ. – 1999. – № 7. – С. 39-47.*

References:

1. Popitz J. *Der Künftige Finanzausgleich zwischen Reich, Ländern und Gemeinden. Gutachten, erstattet der Studiengesellschaft für der Finanzausgleich / J. Popitz. – Berlin, 1932. – 340 s.*
2. *Bjudzhetnyj menedzhment* / [V. Fedosov, V. Oparin, L. Safonova ta in.]; za zagh. red. V. Fedosova. – K.: KNEU, 2004. – 864 s.
3. Masgreyv R. A. *Gosudarstvennye finansy: teoriya i praktika / per. s 5-go angl. izd. [1989] / R. A. Masgreyv, P. B. Masgreyv. – M.: Biznes Atlas, 2009. – 716 s.*
4. *Miscevi finansy: pidruchnyk* / [O. P. Kyrylenko, O. R. Kvasovs'kyj, A. V. Luchka ta in.]; za red. O.P. Kyrylenko. – K.: Znannja, 2006. – 677 s.
5. Tsytovich N. *Mestnye raskhody Prussii v svyazi s teorией mestnykh raskhodov / N. Tsytovich. – K.: Tipografiya S.V. Kulzhenko, 1898. – 735 s.*
6. Saljamon-Mikhhejeva K. D. *Mizhbjudzhetni vidnosyny jak finansovyj mekhanizm derzhavy / K. D. Saljamon-Mikhhejeva // Ekonomika. Finansy. Pravo. – 2009. – № 3. – S. 19-25.*
7. Gholyshevsjka L. V. *Mizhbjudzhetni vidnosyny ta naprjamky jikh vdoskonalennja [Elektronnyj resurs] / L. V. Gholyshevsjka, K. D. Jeljcova. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Economics/62491.doc.htm.*
8. Lunina I. *Mizhbjudzhetni vidnosyny v Ukrajinі: konceptualjni pidkhody do reformuvannja / I. Lunina // Ekonomika Ukrajinі. – 2002. – № 5. – S. 10-16.*
9. Shvecj V. Ja. *Konceptualjni pidkhody do vdoskonalennja systemy mizhbjudzhetnykh vidnosyn / V. Ja. Shvecj // Finansy Ukrajinі. – 2005. – № 3. – S. 23-31.*
10. Laykam K. *Optimizatsiya raspredeleniya nalogov mezhdu federalnym i regionalnym urovniami byudzhetnoy sistemy / K. Laykam // Voprosy ekonomiki. – 1998. – № 10. – S. 139-142.*
11. Kravchenko V. I. *Finansy miscevogho samovrjaduvannja Ukrajinі: problemy stanovlennja (1989-2001) / V. I. Kravchenko / In-t upr. i samovrjad. – K.: Vyd. dim «KM Academia», 2001. – 460 s.*
12. Kravchenko V. I. *Miscevi finansy Ukrajinі / V. I. Kravchenko. – K.: T-vo "Znannja": KOO, 1999. – 487 s.*
13. Zajchykova V. V. *Formula finansovogho vyrivnjuvannja: dosvid zarubizhnykh krajin ta mozhlyvosti jogho vykorystannja v Ukrajinі / V. V. Zajchykova // Naukovi praci NDFI. – 1999. – № 7. – S. 39-47.*

УДК 691.32

ИЗМЕНЕНИЕ СОСТАВА ПРОДУКТОВ ГИДРАТАЦИИ ПОРТЛАНДЦЕМЕНТА ПОД ВЛИЯНИЕМ ЖЕЛЕЗОСИЛИКАТНОГО ЩЕЛОЧНОГО КОЛЛОИДНОГО РАСТВОРА

кандидат технических наук, доцент, Астахова Н. В.

Криворожский национальный университет, Украина, Кривой Рог

Изменение свойств портландцемента стимулируется введением в его состав активированного железосодержащего наполнителя. В процессе активации этого наполнителя путем обработки водными растворами силикатов натрия, на его поверхности образуются цеолиты на основе железа, а жидкая фаза представляет собой железосиликатный щелочной коллоидный раствор.

Изучалась зависимость состава продуктов гидратации дисперсной системы «цемент – активированный наполнитель – железосиликатный щелочной коллоидный раствор – вода» от содержания в ней железосиликатного щелочного коллоидного раствора. Содержание активированного наполнителя составляло 20% от массы цемента.

Ключевые слова: активация, продукты гидратации, цеолиты на основе железа, железосиликатный щелочной коллоидный раствор, активированный наполнитель.

кандидат технічних наук, доцент, Астахова Н. В. Зміна складу продуктів гідратації портландцементу під впливом заліzosилікатного лужного колоїдного розчину / Криворізький національний університет, Україна, Кривий Ріг

Зміна властивостей портландцементу стимулюється введенням до його складу активованого залізовмісного наповнювача. В процесі активації цього наповнювача шляхом обробки водними розчинами силікатів натрію, на його поверхні утворюються цеоліти на основі заліза, а рідка фаза представляє собою заліzosилікатний лужний колоїдний розчин.

Вивчалась залежність складу продуктів гідратації дисперсної системи «цемент – активований наповнювач – заліzosилікатний лужний колоїдний розчин – вода» від вмісту в ній заліzosилікатного лужного колоїдного розчину. Вміст активованого наповнювача складав 20% від маси цементу.

Ключові слова: активация, продукты гидратации, цеолиты на основе заліза, заліzosилікатний лужний колоїдний розчин, активований наповнювач.

PhD in Technical, Astakhova N. V. Change in the composition of portlandcement hydration products caused by the ironsilicate alkaline colloidal solution / Krivoy Rog National University, Ukraine, Krivoy Rog

A change in the properties of portlandcement is stimulated by introducing the activated filler containing iron into its composition. This filler is activated by sodium silicate water solutions, that results in creating iron- based zeolites, and the liquid phase is the ironsilicate alkaline colloidal solution.

The dependence of hydration products composition of dispersal system “cement - the activated filler - ironsilicate alkaline colloidal solution - water” on alkaline colloidal solution content was studied. The content of the activated filler composed 20% the cement mass.

Keywords: activation, hydration products, iron- based zeolites, ironsilicate alkaline colloidal solution, activated filler.

Введение. Бетоны, используемые для ремонта строительных конструкций, должны обладать высокой скоростью формирования физико-механических свойств. Кроме того, использование для производства бетонов портландцемента приводит не только к повышению стоимости бетона, но и к повышению его деформативности.

Таким образом, получение бетонов, способных быстро достигать требуемых физико-механических показателей, при сниженном расходе портландцемента является актуальной задачей.

Изменение состава продуктов гидратации цемента возможно путем применения химических добавок и активных минеральных веществ.

Представления о формировании структуры и свойств материалов с минеральными дисперсными наполнителями сложились на основе работ Волженского А. В. [1], Бутта Ю. М. [2], Соломатова В. И. [3], Дворкина Л. И. [4] и др.

Полученные автором бетоны, модифицированные железистыми цеолитами [5], обладают целым рядом положительных свойств, которые отличают их от известных вяжущих веществ.

Эти изменения свойств стимулируются введением в состав портландцемента активированного железосодержащего наполнителя. В процессе активации этого наполнителя путем обработки водными растворами силикатов натрия, на его поверхности образуются цеолиты на основе железа, а жидкая фаза представляет собой железосиликатный щелочной коллоидный раствор.

Целью исследования является получение малоцементного бетона, обладающего высокой скоростью формирования физико-механических свойств, путем модификации его структуры активированными железистыми цеолитами минеральными комплексами, представляющими собой систему « $FeO - Fe_2O_3 - SiO_2 - CaO - CO_2$ » и железосиликатным щелочным коллоидным раствором.

Были исследованы причины модификации свойств получаемого цементного камня. Для этого был проанализирован состав продуктов гидратации указанной системы.

В данной группе экспериментов изучалась зависимость состава продуктов гидратации дисперсной системы «цемент – активированный наполнитель – железосиликатный щелочной коллоидный раствор – вода» от содержания в ней железосиликатного щелочного коллоидного раствора. Содержание активированного наполнителя составляло 20% от массы цемента.

В условиях эксперимента при гидратации портландцемента Криворожского цементно-горного комбината в нормальных условиях, как показал рентгенофазовый анализ (рис. 1.а), образуются гидрат окиси кальция $Ca(OH)_2$, кальцит $CaCO_3$, гидросиликаты кальция, фошагит ($4CaO \cdot 3SiO_2 \cdot H_2O$) и этtringит $3CaO \cdot Al_2O_3 \cdot 3CaSO_4 \cdot 32H_2O$. При незначительном содержании тоберморита $C_4S_5H_5$. При этом отмечается наличие негидратированных алита и белита.

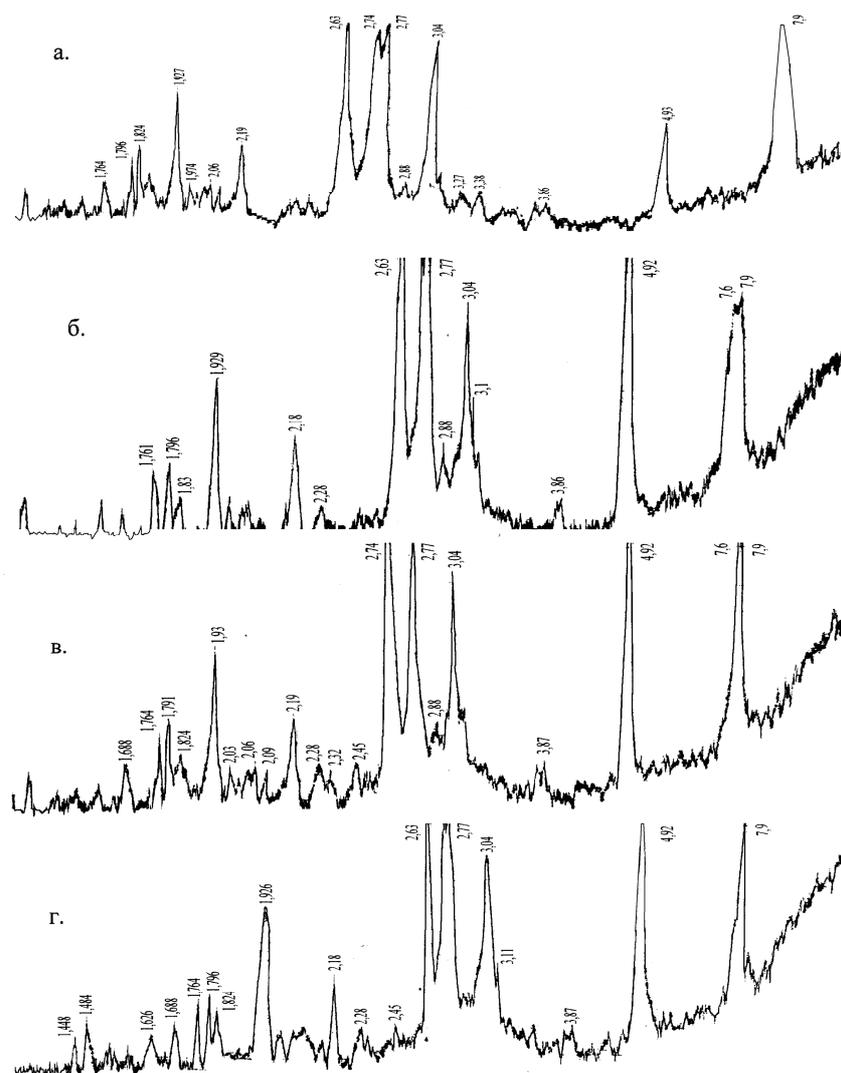

Рис. 1. Рентгенограммы: а – исходного цемента в возрасте 28 суток; б – цемента, содержащего 0,5% железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 10 в возрасте 28 суток; в – то же 0,55 %; г – то же 0,6 %.

Так как однозначное определение состава кристаллических новообразований цементного камня рентгеновским методом затруднено, в связи с тем, что линии образовавшихся гидратных минералов перекрываются на рентгенограмме линиями не гидратированных зерен клинкера, состав новообразований уточнялся дифференциально-термическим анализом.

В условиях эксперимента при гидратации в нормальных условиях того же цемента, содержащего железосиликатный щелочной коллоидный раствор серии 10, по данным рентгенофазового анализа цементного камня (рис.1. б, в, г), не зависимо от содержания железосиликатного щелочного коллоидного раствора, образуются $Ca(OH)_2$, C_3S , $\beta-C_2S$, $CSH(B)$, гидрокарбоалюминат кальция ($3CaO \cdot Al_2O_3 \cdot CaCO_3 \cdot 10H_2O$), гематит - Fe_2O_3 и тоберморит $C_4S_5H_5$.

Кроме того, в продуктах гидратации цемента, содержащего железосиликатный щелочной коллоидный раствор серии 10 в количестве 0,5 % от массы цемента, присутствуют $CaCO_3$, $\beta-C_4FH_{13}$ ($d=0,79, 0,386, 0,288$ нм) и $\alpha-C_4FH_{13}$ ($d = 0,82$ нм).

На рентгенограмме этого состава также присутствуют линии, которые принадлежат трехкальциевому монокарбонатному гидроферриту $3CaO \cdot Fe_2O_3 \cdot CaCO_3 \cdot 12H_2O$ ($d = 0,76; 0,38; 0,286$ нм), ($d = 0,93, 0,554$ нм) и томсониту $Ca_2Na[Al_5Si_5O_{20}] \cdot 6H_2O$ ($d = 0,47; 0,264; 0,353; 0,288$ нм), что подтверждено данными проведенного дифференциально-термического анализа (рис. 2).

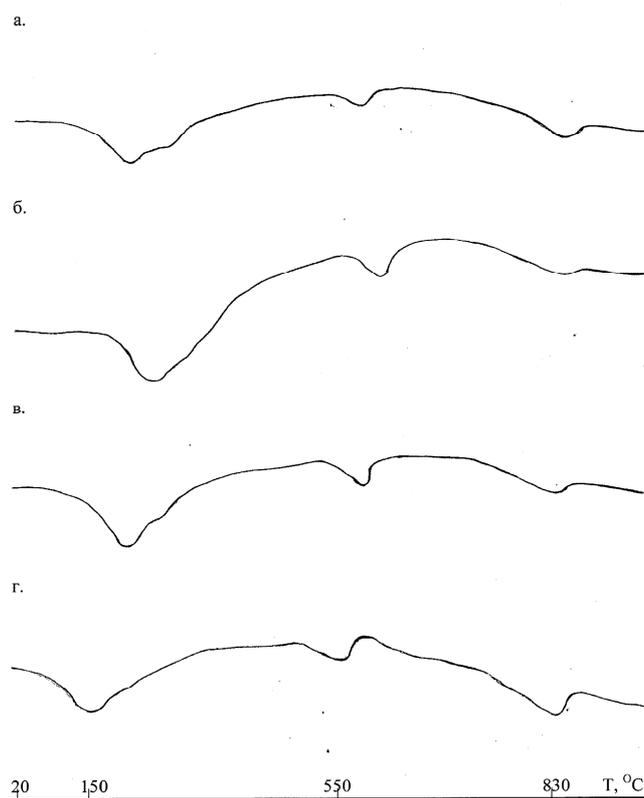

Рис. 2. Термограммы: а – исходного цемента в возрасте 28 суток; б – цемента, содержащего 0,5% железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 10 в возрасте 28 суток; в – то же 0,55 %; г – то же 0,6 %.

В продуктах гидратации цемента, содержащего железосиликатный щелочной коллоидный раствор серии 10 в количестве 0,55 % от массы цемента, присутствуют, кроме указанных выше фаз, $CaCO_3$, фошагит ($4CaO \cdot 3SiO_2 \cdot H_2O$), $\alpha-C_4FH_{13}$, C_2AH_8 , C_2SH_2 , $\beta-C_4FH_{13}$ ($d = 0,79, 0,387$ нм),

трехкальциевый монокарбонатный гидроферрит, томсонит и этtringит, что подтверждено данными проведенного дифференциально–термического анализа (рис.2). В этом составе, очевидно, присутствует и гиббсит $Al_2O_3 \cdot 3H_2O$ ($d= 0,492, 0,436, 0,245$ нм).

Однако карбонат кальция в этом составе, представлен модификациями кальцита - арагонитом $CaCO_3$ ($d= 0,608, 0,333, 0,286$ нм) и ватеритом $CaCO_3$ ($d = 0,356, 0,277, 0,206$ нм), что подтверждено данными проведенного дифференциально–термического анализа (рис. 2). В составе, возможно, присутствует гиббсит ($d = 0,493, 0,440, 0,245$ нм).

Таким образом, введение в состав портландцемента железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 10 приводит к образованию таких минералов, как трехкальциевый монокарбонатный гидроферрит и томсонит. При этом максимальное их количество образуется при содержании железосиликатного щелочного коллоидного раствора в количестве 0,5 % от массы цемента (рис. 3).

Результаты рентгенофазового анализа цементного камня (рис.4), полученного в результате гидратации портландцемента, содержащего железосиликатный щелочной коллоидный раствор серии 20, показывают, что продукты гидратации цемента данного состава, не зависимо от содержания раствора, представлены: гидратом окиси кальция $Ca(OH)_2$, кальцитом $CaCO_3$, $CSH(B)$, тоберморитом $C_4S_5H_5$.

Кроме того, в продуктах гидратации портландцемента, содержащего 0,5 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 20, присутствуют гиббсит $Al_2O_3 \cdot 3H_2O$ ($d = 0,490, 0,440, 0,245$ нм) и небольшое количество $\beta-C_4A(F)H_{13}$ ($d = 0,79$ нм), что подтверждено данными проведенного дифференциально–термического анализа (рис.5).

В продуктах гидратации портландцемента, содержащего 0,55 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 20, кроме минералов, указанных выше, присутствуют ватерит $CaCO_3$ ($d = 0,358, 0,277, 0,206$ нм). Это подтверждено данными проведенного дифференциально - термического анализа (рис. 5).

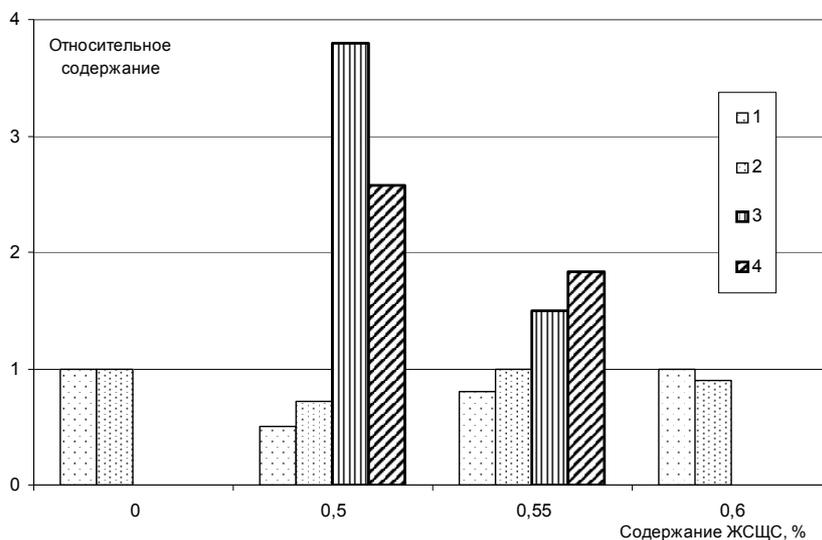

Рис. 3. Изменение содержания продуктов гидратации цемента в зависимости от содержания железосиликатного щелочного коллоидного раствора (ЖСЩС):

- 1 – $Ca(OH)_2$;
- 2 – $\beta-C_4FH_{13}$;
- 3 – $3CaO \cdot Fe_2O_3 \cdot CaCO_3 \cdot 12H_2O$;
- 4 – $Ca_2Na[Al(Fe)_5Si_5O_{20}] \cdot 6H_2O$

В продуктах гидратации портландцемента, содержащего 0,6 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора, содержатся те же минералы, что и при содержании этого раствора в портландцементе в количестве 0,55% от массы цемента.

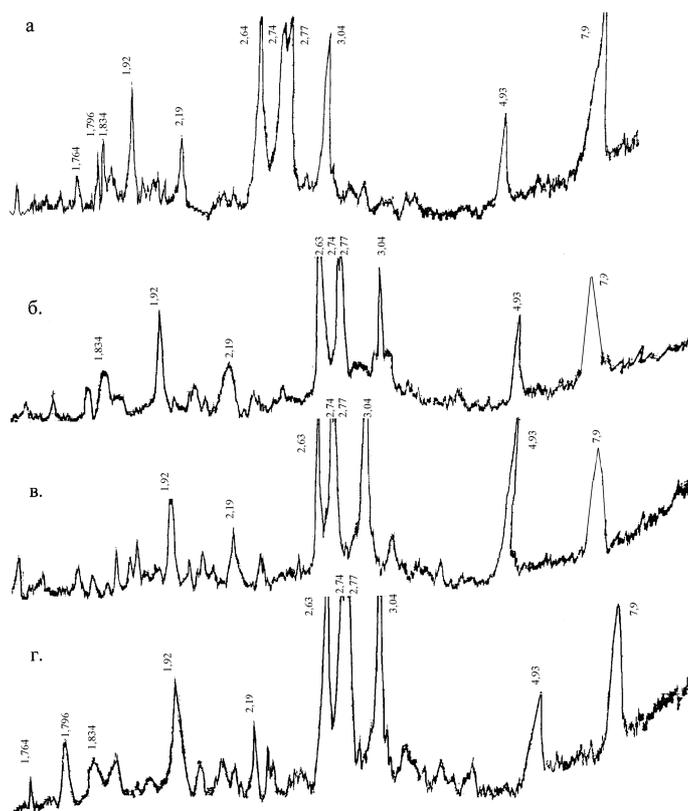

Рис. 4. Рентгенограммы: а – исходного цемента в возрасте 28 суток; б – цемента, содержащего 0,5% железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 20 в возрасте 28 суток; в – то же 0,55 %; г – то же 0,6 %.

Таким образом, в отличие от продуктов гидратации портландцемента:

- продуктами гидратации цемента, содержащего 0,5 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора, являются гидроалюминат кальция - $\alpha-C_4A(F)H_{13}$ ($d = 0,79$ нм), что подтверждено данными проведенного дифференциально – термического анализа (рис. 5);
- продуктами гидратации цемента, содержащего 0,55 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 20, является фошагит; появляются гидросиликат кальция C_2SH_2 ($d = 1,0, 2.0$ нм) и гидроалюминат кальция C_2AH_8 ($d = 1,0; 0,542$ нм, что подтверждено данными

проведенного дифференциально – термического анализа (рис.5); гидрата окиси кальция $Ca(OH)_2$ в этом составе присутствует больше, чем в продуктах гидратации бездобавочного портландцемента;

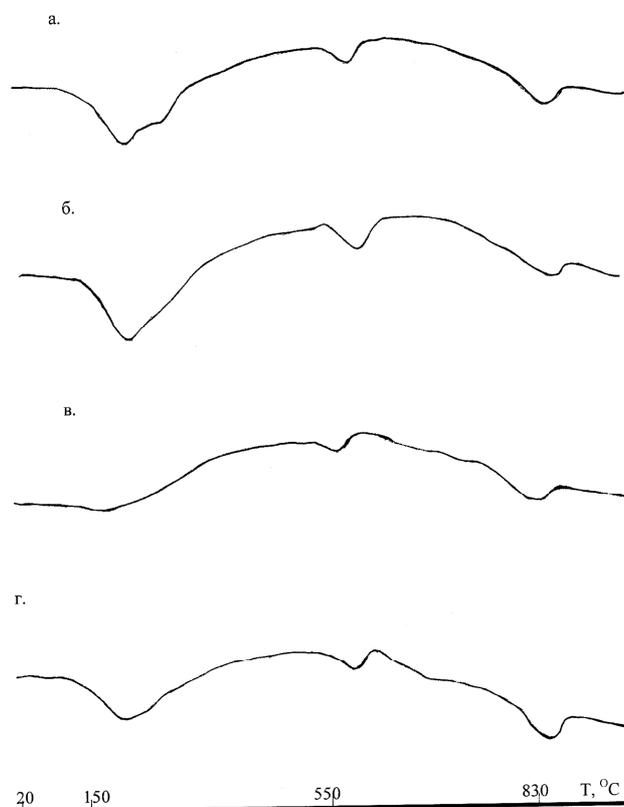

Рис. 5. Термограммы: а – исходного цемента в возрасте 28 суток; б – цемента, содержащего 0,5% железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 20 в возрасте 28 суток; в – то же 0,55 %; г – то же 0,6 %.

- основным новым продуктом гидратации цемента, содержащего 0,6 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 20, является фюшагит, в камне вяжущего меньше набор гидросиликатов кальция и возможно чуть большее количество кальцитов; содержание $Ca(OH)_2$ больше.

В составе цементного камня, полученного в результате гидратации портландцемента, содержащего 0,6% железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 30, (рис. 6.) не зависимо от содержания последних содержатся $Ca(OH)_2$, $CaCO_3$, C_3S , $\beta-C_2S$, $CSH(B)$ и тоберморит $C_4S_5H_5$.

В цементном камне, полученном в результате гидратации портландцемента, содержащего 0,5 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 30, кроме указанных выше фаз присутствует небольшое количество $\beta-C_4A(F)H_{13}$, что подтверждено данными проведенного дифференциально - термического анализа (рис. 7).

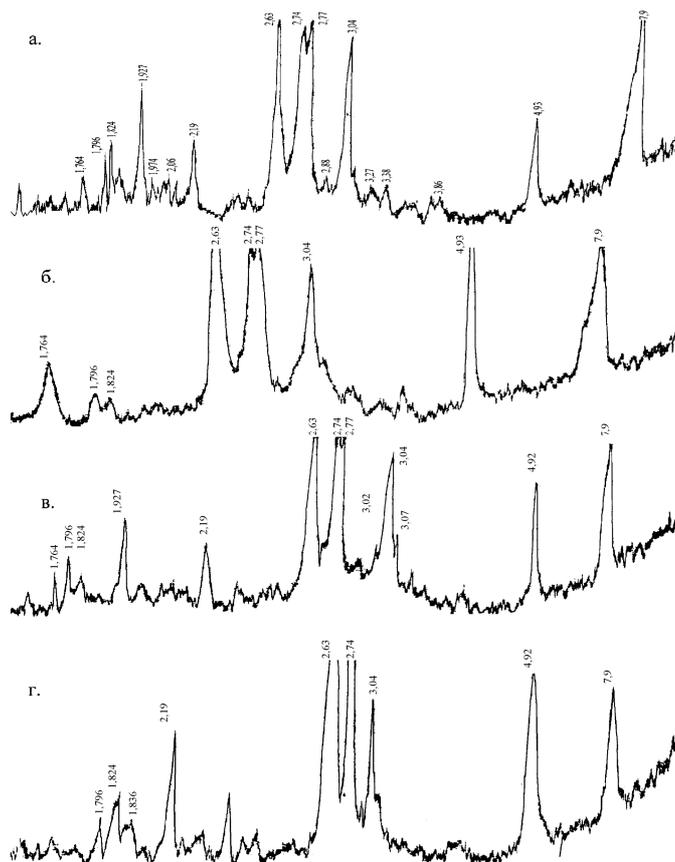

Рис. 6. Рентгенограммы: а – исходного цемента в возрасте 28 суток; б – цемента, содержащего 0,5% железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 30, в возрасте 28 суток; в – то же 0,55 %; г – то же 0,6 %.

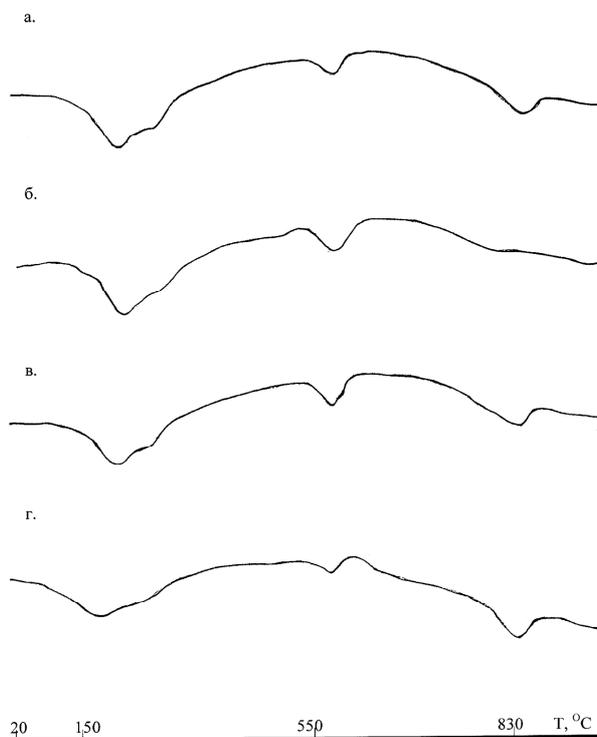

Рис. 7. Термограммы: а – исходного цемента в возрасте 28 суток; б – цемента, содержащего 0,5% железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 30, в возрасте 28 суток; в – то же 0,55 %; г – то же 0,6 %.

В продуктах гидратации цемента, содержащего 0,55 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 30, присутствуют ватерит $CaCO_3$ ($d = 0,356, 0,277, 0,206$ нм) и $\alpha-C_4A(F)H_{13}$ ($d = 0,79$ нм); кроме того, отмечено наличие небольшого количества $\beta-C_4A(F)H_{13}$, что подтверждено данными проведенного дифференциально - термического анализа (рис.7). В продуктах гидратации цемента, содержащего 0,6 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 30, кроме указанных выше фаз, содержится $\beta-C_4A(F)H_{13}$ ($d = 0,79, 0,392$ нм), C_3SH_2 ($d = 0,85, 0,328$ нм, $0,303, 0,292$ нм), что подтверждено данными проведенного дифференциально - термического анализа (рис.7).

Выводы. Таким образом, установлено, что фошагит образуется только при гидратации цемента, с содержанием 0,55 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 10, 0,5 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 20 и при содержании 0,6 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 10. При содержании 0,5% железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 10 образуются томсонит и трехкальциевый монокарбонатный гидроферрит.

Следовательно, при введении в цементное тесто железосиликатного щелочного коллоидного раствора при различных исходных соотношениях исходных компонентов при ее получении, наблюдается увеличение количества $Ca(OH)_2$ и $CSH (B)$. Это свидетельствует о стимулировании процесса гидратации C_3S , т.к. $Ca(OH)_2$ и $CSH (B)$ - продукты гидратации C_3S , что подтверждается данными дифференциально-термического анализа (рис.2, 5, 7).

Результаты дифференциально-термического анализа (рис. 2, 5, 7.) свидетельствуют, что, не зависимо от исходных соотношений железосодержащих веществ и силикатов натрия, при содержании железосиликатного щелочного коллоидного раствора в количестве 0,5% от массы цемента происходит наиболее полная гидратация трехкальциевого силиката. Это подтверждается тем, что на термограмме цементного камня данного состава практически отсутствует термоэффект при температуре $830^\circ C$, который характерен для трехкальциевого силиката. Кроме этого, при добавлении к портландцементу 0,5 % железосиликатного щелочного коллоидного раствора серии 10, образуются трехкальциевый монокарбонатный гидроферрит и томсонит, что, очевидно, будет способствовать увеличению прочности цементного камня.

Литература:

1. Волженский А. В. Минеральные вяжущие вещества: Учебник для студ. вузов. – 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Стройиздат, 1986. – 464 с.
2. Бутт Ю. М., Сычев М. М., Тимашев В. В. Химическая технология вяжущих материалов: Учебник для вузов/ Под ред. Тимашева В. В. - М.: Высш. шк., 1980. - 472 с., ил.

3. Соломатов В. И., Дворкин Л. И., Чудновский С. М. Пути активации наполнителей композиционных строительных материалов// Изв. вузов. Стр-во и архитектура. - 1987. - № 1. - С. 60-63.

4. Дворкин Л. И. Эффект активных наполнителей в пластифицированных цементных бетонах//Изв. вузов. Стр-во и архитектура.- 1988.- № 9. - С. 53-57.

5. Шишкин А. А., Астахова Н. В. Активированные вяжущие вещества и бетоны на их основе. - Кривой Рог: Изд-во "Минерал" АГНУ, 2001. - 104 с.

References:

1. Volzhenskiy A. V. Mineralnye vyazhushchie veshchestva: Uchebnik dlya stud. vuzov. – 4-e izd. pererab. i dop. – М.: Stroyizdat, 1986. – 464 s.

2. Butt Y. M., Sychev M. M., Timashev V. V. Khimicheskaya tekhnologiya vyazhushchikh materialov: Uchebnik dlya vuzov/ Pod red. Timasheva V. V. - М.: Vyssh. shk., 1980. - 472 s., il.

3. Solomatov V. I., Dvorkin L. I., Chudnovskiy S. M. Puti aktivatsii napolniteley kompozitsionnykh stroitelnykh materialov// Izv. vuzov. Str-vo i arkhitektura. - 1987. - № 1. - S. 60-63.

4. Dvorkin L. I. Effekt aktivnykh napolniteley v plastifitsirovannykh tsementnykh betonakh// Izv. vuzov. Str-vo i arkhitektura. - 1988. - № 9. - S. 53-57.

5. Shishkin A. A., Astakhova N. V. Aktivirovannyye vyazhushchie veshchestva i betony na ikh osnove. - Krivoy Rog: Izd-vo "Mineral" АГНУ, 2001. - 104 s.

УДК 691.32

**МИНЕРАЛЬНО-ОРГАНИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ
ДЛЯ РЕМОНТА И ВОССТАНОВЛЕНИЯ СТРОИТЕЛЬНЫХ
КОНСТРУКЦИЙ**

Ковальчук В. А.

Криворожский национальный университет, Украина, Кривой Рог

В результате проведенных исследований было установлено, что процесс надежного соединения склеиваемого материала обеспечивается за счет когезии и адгезии минерально-органического материала к склеиваемой поверхности, а также исследовалось влияние кальцийсодержащих компонентов входящих в состав минерально-органического материала приближающих его состав к составу поверхностного слоя цементного бетона, тем самым повышая адсорбцию разработанного минерально-органического материала к поверхности цементного бетона и, как следствие, повышения их адгезионной связи. Определены основные критерии обеспечения прочности сцепления между склеиваемыми поверхностями, вследствие чего обеспечивается связь по поверхности контактной зоны, что оказывает влияние на совместную работу строительной конструкции.

Ключевые слова: минерально-органический материал, склеивание, адгезия, когезия, стойкость, бетон, прочность, конструкция.

Ковальчук В. А. Мінерально-органічний матеріал для ремонту і відновлення будівельних конструкцій / Криворізький національний університет, Україна, Кривий Ріг.

В результаті проведених досліджень було встановлено, що процес надійного з'єднання склеюваного матеріалу забезпечується за рахунок когезії та адгезії мінерально-органічного матеріалу до склеюваної поверхні, а також досліджувався вплив кальційвміщуючих компонентів, що входять до складу мінерально-органічного матеріалу та наближають його склад до складу поверхневого шару цементного бетону, тим самим підвищуючи адсорбцію розробленого мінерально-органічного матеріалу до поверхні цементного бетону і, як наслідок, підвищення їх адгезійної зв'язку. Визначено основні критерії забезпечення міцності зчеплення між склеюваними поверхнями, внаслідок чого забезпечується зв'язок по поверхні контактної зони, що робить вплив на спільну роботу будівельної конструкції.

Ключові слова: мінерально-органічний матеріал, склеювання, адгезія, когезія, стійкість, бетон, міцність, конструкція.

Kovalchuk V. A. Mineral and organic material for repair and restoration of building structures / Krivoy Rog National University, Ukraine, Krivoy Rog

As a result of the research, it was found that the process of secure connections adherend provided by the cohesion and adhesion of mineral and organic material to the bonding surface, and also studied the effect of calcium components included in the mineral-organic material approximating its composition to the composition of the surface layer of cement concrete, thereby enhancing the adsorption of organic developed mineral material to the surface of cement and concrete, as a result, improve their adhesive bond. The main criteria to ensure adhesion between the bonding surfaces, thereby providing the connection to the surface of the contact zone, which affects the joint robot building structure.

Keywords: mineral and organic material, bonding, adhesion, cohesion, stability, concrete strength design.

Введение.

Длительная эксплуатация домов и сооружений большинства предприятий предопределяет необходимость проведения работ по возобновлению их эксплуатационных свойств. Для этого, чаще всего, проводят нанесение дополнительного слоя бетона. При этом, должно быть обеспечено надежное соединение «старого» бетона конструкции с «новым» бетоном ремонтных элементов.

Совместная работа строительной конструкции и бетона, который на нее наносится, обеспечивается качеством их контактной зоны, что, в соответствии с [1, с. 57; 2, с. 82], характеризуются в первую очередь цельностью контакта и его прочностью.

Большинство реакций взаимодействия между материалом строительной конструкции и компонентами бетона, который на нее наносится, будут проходить лишь на грани их раздела. Степень этих взаимодействий определяет прочность их контакта (контактной прослойки). В соответствии с [5, с. 183; 6, с. 97;], прочность контактной прослойки в первую очередь формируется за счет адгезии нанесенного бетона к поверхности строительной конструкции и их механического сцепления [3, с. 65; 4, с. 169; 7, с. 325].

Результаты исследований показали, что введение в портландцемент комплексной добавки, которая состоит из железосодержащего вещества и молекулярно коллоидного щелочного поверхностно-активного вещества (ПАВ), за счет увеличения степени конденсации компонентов этой системы на поверхности строительной конструкции, обеспечивает высокую прочность сцепления «нового» бетона с материалом конструкции. При этом прочность их контакта остается достаточно высокой и при действии отрицательных температур.

Анализ известных результатов исследований показал, что наиболее важную роль в процессе сцепления «старого» и «нового» бетонов играет адсорбция компонентов «нового» бетона на поверхности «старого», а также их адгезионное сцепление.

Адсорбционная активность карбоксильных ПАВ зависит от длины углеводородного радикала. Однако, если в ряде ксантогената хорошими адгезионными свойствами обладают уже низшие гомологи, например этиловый и бутиловый ксантогенат (с 2-4 атомами углерода), то среди жирных кислот заметное адсорбционное действие оказывается лишь у гомологов с 10-12 атомами углерода. Адсорбционная активность жирных кислот зависит также от ненасыщенности углеводородного радикала. Практика показывает, что при том же количестве атомов углерода в радикале, чем более ненасыщен радикал, тем большим адсорбционным действием владеет карбоксилудерживающий реагент.

Следовательно можно сделать вывод о том, что закрепление ПАВ необратимо, и только незначительное количество ее может быть десорбировано водой. При наличии избытка ПАВ, к ее поверхностным соединениям с минералом, связанным с частоклом, прикрепляются тяжелорастворимые соли ПАВ, которые образовались в жидкой фазе, а также свободная жирная кислота или ее кислая соль.

На основании приведенного материала можно считать установленным, что взаимодействие карбоксильной ПАВ с несulfидными минералами, которые не нуждаются в активации, являет собой хемосорбцию или - при высоких расходах - гетерогенную химическую реакцию. При этом вторичные сорбционные прослойки в случае образования полимолекулярного покрытия, возможно, менее прочно закреплены на поверхности.

Учитывая известные исследования в области адсорбции разных органических веществ на поверхности твердых тел, и их адгезионного сцепления [1, с. 22; 8, с. 65], которые приведены выше, автором разработан

минерально-органический материал (МОМ), действие которого основано на повышенной адсорбции эфиров к железосодержащим веществам и взаимодействию глицерина с кальциевой составляющей этого материала. Объяснить механизм действия разработанного МОМ можно таким образом. Как известно, глицериды ненасыщенных кислот с двумя и больше двойными связями, при окислении кислородом образуют вещество – *линоксин*. То есть такие глицериды, поглощая кислород, самоокисляются. На первой стадии такого окисления образуются гидропероксидные группировки. Потом с помощью пироксидных мостиков отдельные молекулы ненасыщенных глицеридов совмещаются между собой с образованием пространственной полимерной структуры. Кроме этого глицериды, как сложные эфиры, с большей или более малой скоростью расщепляются водой - поддаются гидролизу. Их гидролиз усиливается ионами гидроксида. При наличии щелочи глицериды расщепляются с образованием спирта (в данном случае глицерина) и соответствующей соли ВЖК – мыла.

Таким образом, в системе «глицериды – окисел кальция – железосодержащее вещество» происходят следующие реакции:

1. Под влиянием щелочи – окисла кальция, глицериды поддаются гидролизу с образованием глицерина и кальциевой соли ВЖК.

2. Кальциевая соль ВЖК вступает во взаимодействие с железосодержащим веществом, которое способствует полимеризации соли ВЖК и образованию на поверхности железосодержащего вещества концентрированного, крепко закрепленного слоя молекул соли ВЖК. Опытами установлена более прочная связь ионов железа, чем ионов кальция, с минералами, которые содержат силикаты. Закрепление мыл на минералах, которые содержат силикаты и ионы железа происходит, очевидно, при взаимодействии с поверхностным «силикатом железа».

3. Окисел кальция, который высвобождается, вступает во взаимодействие с глицерином, образуя глицерат кальция.

При этом в систему выделяется вода. Эта вода способствует разжижению системы и, как следствие, уменьшения ее прочности.

Проведенными исследованиями установлено, что разработанный материал приобретает прочность при применении в качестве компонента, удерживающего кальций, мел, известь, гипс и портландцемент. Опытами установлено, что, в этом случае, прочность сцепления «старого» и «нового» бетонов достигает 12 МПа, что значительно выше, чем у известных композиций, которые на это время используют для соединения бетонов.

Однако, как показали опыты, компоненты, которые содержат кальций по прочности сцепления МОМ с бетоном можно разложить в ряд по уменьшению прочности сцепления МОМ с бетоном (рис.1):

портландцемент > известь > мел > гипс.

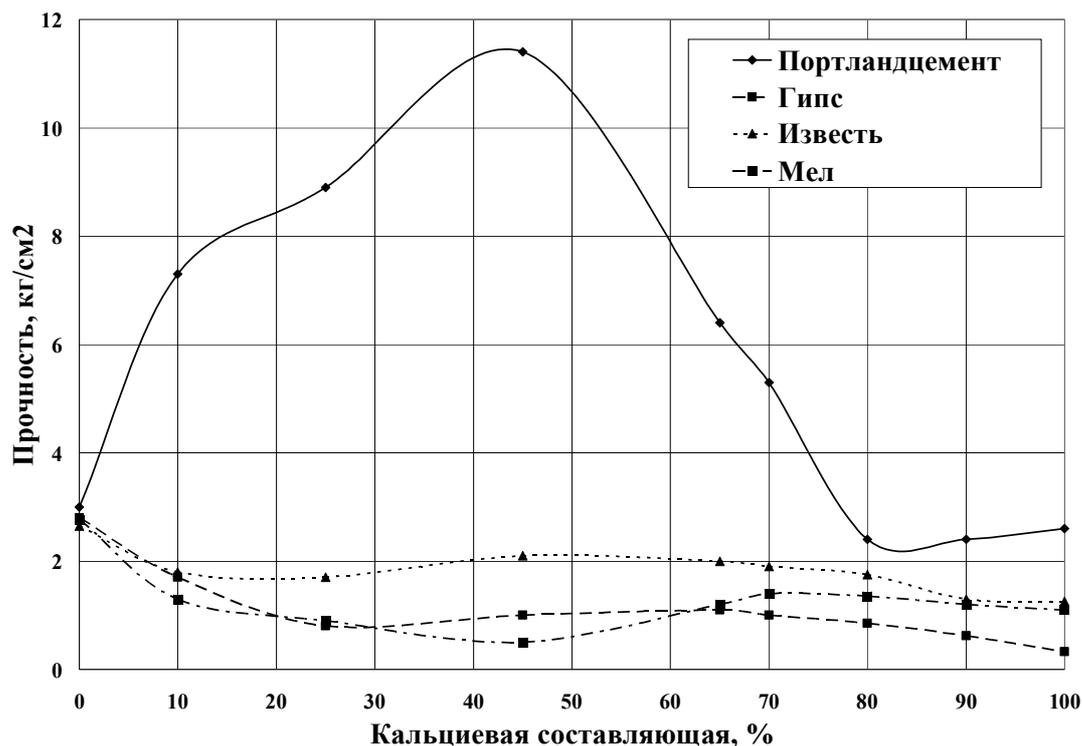

Рис. 1. Влияние вида кальцийсодержащего компонента, на прочность сцепления MOM с бетоном.

При укладке дополнительного слоя бетона, при ремонте и восстановлении эксплуатационных свойств строительных конструкций промышленных зданий и сооружений, должно быть обеспечено надежное соединение «старого» бетона и арматуры конструкции с «новым» бетоном ремонтных элементов.

Склеивание цементного камня с арматурой в период схватывания и набора прочности бетона определяется химическими и физическими процессами, которые приводят к возникновению на контактной поверхности капиллярных и молекулярных сил притяжения [9, с.112].

Разработанный минерально-органический материал, который имеет достаточное сцепление со «старым» бетоном и арматурой восстанавливаемой конструкции и «новым» бетоном, обеспечивает связь по поверхности контакта между арматурой и бетоном, что влияет на совместную работу строительной конструкции (рис.2).

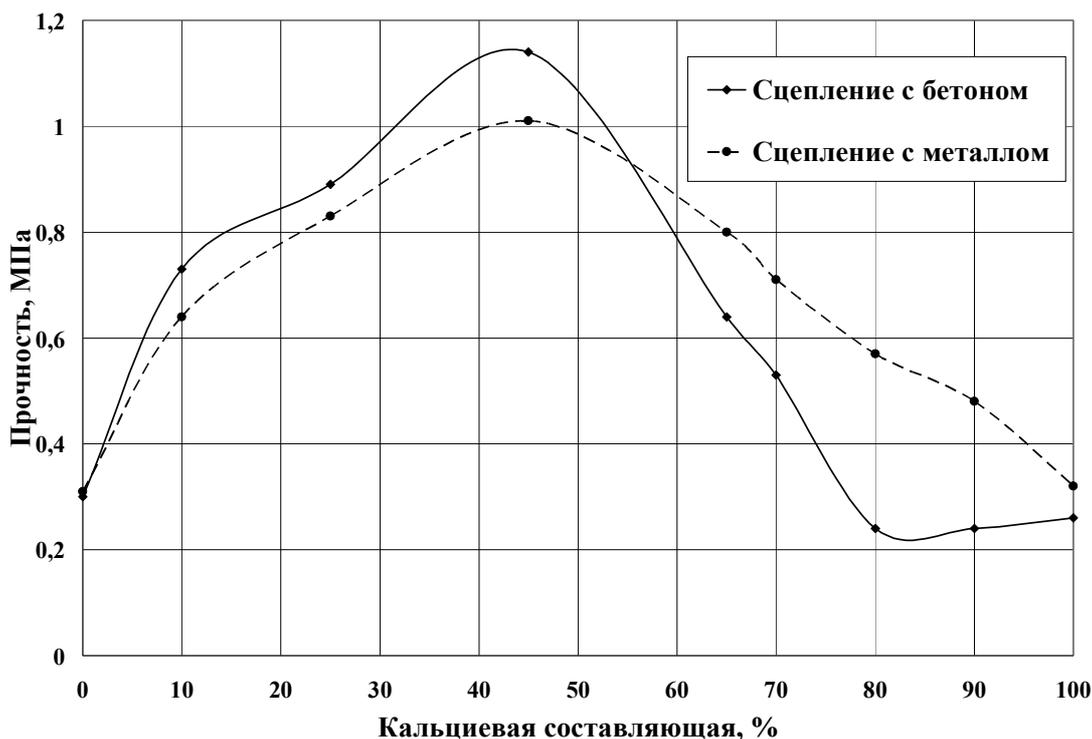

Рис. 2. Прочность сцепления MOM с бетоном и металлом

Выводы.

1. Разработанный минерально-органический материал на основе глицеридов, минералов, которые содержат железо, и веществ, которые содержат кальций, имеет высокую прочность сцепления с бетоном и металлом.

2. С помощью разработанного материала можно образовывать прочный стык между железобетонной конструкцией и бетоном элементов, которые ее усиливают, а также обеспечивать высокую прочность рабочих швов при бетонировании монолитных конструкций.

3. Механизм действия разработанного минерально-органического материала заключается в повышенной адсорбционной способности компонентов глицеридов на поверхности минеральных веществ, в первую очередь тех, которые содержат железо, и образовании полиэфирных слоев между бетонами, которые соединяют между собой элементы системы. За счет повышенной адгезии радикалов высших жирных кислот к ионам железа обеспечивается «сшивание» их углеводородных цепочек через ионы железа в большие комплексы. Эти комплексы одними из свободных радикалов соединяются с минералами «старого» цементного бетона, а другими с минералами новообразований «нового» цементного бетона. В последующем, такие (физические) связки переходят в химические, что и обеспечивает высокую прочность контакта.

4. Наличие в составе разработанного материала ионов кальция приближает его состав к составу поверхностного слоя цементного бетона, который покрывается продуктами взаимодействия разработанного материала

с минералами на основе кальция, - продуктами гидратации цементного бетона. Это обеспечивает повышение адсорбции разработанного МОМ на поверхности цементного бетона и, как следствие, повышения их адгезионной связи.

5. Минерально-органический материал обеспечивает защиту арматуры от коррозии, которая может иметь место в результате карбонизации бетона и действия агрессивных веществ и потери защитных свойств бетона.

Литература:

1. Шишкин А. А. Специальные бетоны для усиления строительных конструкций, эксплуатирующихся в условиях действия агрессивных сред: дис... доктора техн. наук: 05.23.05 / Шишкин Александр Алексеевич - Кривой Рог, 2003. - 336 с.
2. Руденко Н. Н. Тяжелые бетоны с высокими эксплуатационными свойствами / Наталья Николаевна Руденко.- Днепрпетровск.: Арт-Пресс, 1999. - 260 с.
3. Пшинько А. Н. Подводное бетонирование и ремонт искусственных сооружений / Александр Николаевич Пшинько.-Днепрпетровск.: Пороги, 2000. - 411 с.
4. Большаков В. И. Дисперсно-армированные покрытия строительных конструкций и технологического оборудования / В. И. Большаков, В. Н. Деревянко. - Днепрпетровск.: Gaudeamus, 2001. – 231 с.
5. Джейкок М. Химия поверхности раздела фаз / М. Джейкок, Дж. Парфит.; пер. с англ.- М.: Мир, 1984. - 269 с.
6. Бутт Ю. М. Справочник по химии цемента / Бутт Ю. М., Волконский Б. В., Егоров Г. Б. - Л.: Стройиздат, 1980. - 224 с.
7. Хяютин Ю. Г. Монолитный бетон / Юлий Германович Хяютин.-М.: Стройиздат, 1981. - 447 с.
8. Вопросы теории и технологии флотации: труды института Механобр./ вып. 124 - Л.: отраслевое бюро технической информации института Механобр, 1959. – 392 с.
9. Микульский В. Г. Склеивание бетона / В. Г. Микульский, В. В. Козлов. - М.: Стройиздат, 1975. – 236 с.

References:

1. Shishkin A. A. Spetsialnye betony dlya usileniya stroitelnykh konstruktsiy, ekspluatiruyushchikhsya v usloviyakh deystviya agressivnykh sred: dis... dokt. tekhn. nauk: 05.23.05 / Shishkin Aleksandr Alekseevich - Krivoy Rog, 2003. - 336 s.
2. Rudenko N. N. Tyazhelye betony s vysokimi ekspluatatsionnymi svoystvami / Natalya Nikolaevna Rudenko.- Dnepropetrovsk.: Art-Press, 1999. - 260 s.
3. Pshinko A. N. Podvodnoe betonirovanie i remont iskusstvennykh sooruzheniy / Aleksandr Nikolaevich Pshinko.-Dnepropetrovsk.: Porogi, 2000. - 411 s.

4. Bolshakov V. I. *Dispersno-armirovannye pokrytiya stroitelnykh konstruksiy tekhnologicheskogo oborudovaniya* / V. I. Bolshakov, V. N. Derevyanko. Dnepropetrovsk.: Gaudeamus, 2001. – 231 s.
5. Dzheykok M. *Khimiya poverkhnosti razdela faz* / M. Dzheykok, Dzh. Parfit.; per. s angl.- M.: Mir, 1984. - 269 s.
6. Butt Yu. M. *Spravochnik po khimii tsementa* / Butt Yu. M., Volkonskiy B. V., Yegorov G. B. - L.: Stroyizdat, 1980. - 224 s.
7. Khayutin Yu. G. *Monolitnyy beton* / Yuliy Germanovich Khayutin.-M.: Stroyizdat, 1981. - 447 s.
8. *Voprosy teorii i tekhnologii flotatsii: trudy instituta Mekhanobr./ vyp. 124 - L.: otraslevoe byuro tekhnicheskoy informatsii instituta Mekhanobr, 1959. – 392 s.*
9. Mikulskiy V. G. *Skleivanie betona* / V. G. Mikulskiy, V. V. Kozlov M.: Stroyizdat, 1975. – 236 s.

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДИЦИНИ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК: 378.147:[615.1/.2+615.45]:615.15-057.85

ВИКЛАДАННЯ КЛІНІЧНОЇ ФАРМАЦІЇ ТА КОСМЕТОЛОГІЇ ПРОВІЗОРАМ-МАГІСТРАНТАМ

д. мед. н., Білай І. М., к. мед. н., Рибалко Т. П., Михайлюк Є. О., к. мед. н., Красько М. П., к. фарм. н., Демченко В. О., к. фарм. н. Остапенко А. О. Запорізький державний медичний університет, Україна, м. Запоріжжя

Викладання клінічної фармації та косметології магістрантам зі спеціальності «Технологія парфумерно-косметичних засобів» вимагає постійного вдосконалення освітнього процесу та чіткої відповідності навчальним планам та робочій програмі цієї дисципліни. В статті наведені дані щодо організації навчального процесу з клінічної фармації та косметології провізорам-магістрантам.

Ключові слова: клінічна фармація, косметологія, магістратура.

Білай І. М., Рибалко Т. П., Михайлюк Е. О., Красько Н. П., Демченко В. О., Остапенко А. А. Преподавание клинической фармации и косметологии провизорам-магистрантам / Запорожский государственный медицинский университет, Украина, г. Запорожье

Преподавание клинической фармации и косметологии магистрантам по специальности «Технология парфюмерно-косметических средств» требует постоянного совершенствования образовательного процесса и четкого соответствия учебным планам и рабочей программе этой дисциплины. В статье приведены данные об организации учебного процесса по клинической фармации и косметологии провизорам-магистрантам.

Ключевые слова: клиническая фармация, косметология, магистратура.

Bilay I. M., Rybalko T. P., Mikhayluk E. O., Krasko M. P., Demchenko V. O., Ostapenko A. O. Teaching of clinical pharmacy and cosmetology to master of pharmacy / Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine, Zaporizhzhia.

Teaching clinical pharmacy and cosmetology to magistracy of "Technology of perfumery cosmetics" requires constant improvement of the educational process and strict compliance with the curriculum and the work program of the discipline. The article presents data of the educational process of clinical pharmacy and cosmetology to master of pharmacy.

Keywords: clinical pharmacy, cosmetology, magistracy.

Предметом вивчення клінічної фармації та косметології провізорам магістрантам зі спеціальності «Технологія парфумерно-косметичних засобів» є фармацевтичні та клінічні аспекти лікознавства, головним завданням якої є створення надійних теоретичних основ і методологічних підходів щодо раціонального застосування лікарських препаратів.

Методика викладання дисципліни в магистратурі базується на затвердженій робочій програмі з клінічної дисципліни. Програма вивчення навчальної дисципліни «Клінічна фармація та косметологія» складається відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістра напряму «1202 фармація» спеціальності 8.12020104 «Технології парфумерно-косметичних засобів» за навчальним планом, затвердженим МОЗ України.

Метою викладання клінічної фармації та косметології є підготовка провізорів-магістрантів, які б володіли достатнім обсягом теоретичних знань та практичних навичок для проведення разом з лікарем роботи по забезпеченню максимально раціональної лікарської терапії та профілактики конкретного хворого, а також для здійснення фармацевтичної опіки пацієнтів в аптеці.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Клінічна фармація та косметологія» є: оволодіння основними принципами обґрунтування та застосування лікувального косметичного догляду з використанням косметичних засобів лікувально-профілактичного призначення; раціональною технологією косметичних процедур; забезпечення раціонального та безпечного щодо здоров'я людини застосування окремих видів косметичних препаратів та процедур. Також провізори-магістранти повинні засвоїти загальну синдромологію та симптомологію найбільш поширених захворювань в клініці внутрішніх хвороб; засвоїти ознаки основних симптомів, які можуть лікуватися за допомогою безрецептурних лікарських препаратів (ЛП) в межах концепції самолікування (нежить, головний біль, діарея тощо); засвоїти ознаки основних синдромів, які потребують обов'язкового втручання лікаря; загальних принципів діагностики та методології диференціальної діагностики захворювань внутрішніх органів, засвоєння загальних принципів інтерпретації результатів обстеження хворого; засвоїти загальну методологію та принципи вибору ЛП для ефективної та

безпечної лікарської терапії, враховуючи функціональний стан хворого та фармакологічні особливості ЛП; засвоїти принципи оцінки ефективності та профілю безпеки застосування конкретних фармакологічних груп та ЛП; засвоїти основні принципи симптоматичної лікарської терапії захворювань і патологічних станів, при яких можливе відповідальне самолікування; засвоїти принципи та навички здійснення фармацевтичної опіки пацієнтів при лікуванні безрецептурними та рецептурними ЛП; засвоїти навички отримання, аналізу та подання інформації про фармакологічні властивості ЛП, тобто проведення консультативної роботи про ЛП серед медичних працівників та різних верств населення; засвоїти принципи медичної деонтології, етичних норм поведінки провізора в клініці, взаємовідносинами провізора та лікаря, провізора та хворого; ознайомити з основними видами медичної документації та методами клінічного обстеження хворих.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми магістри зі спеціальності «Технології парфумерно-косметичних засобів» повинні знати: клінічні прояви, етіологію та патогенез захворювань шкіри, волосся та нігтів; захворювання шкіри, які найчастіше зустрічаються в косметологічній практиці та які потребують медикаментозної корекції; патологічні стани шкіри, які підлягають корекції в умовах косметологічного закладу; характеристику, класифікацію та прояви косметичних недоліків шкіри та її придатків; характеристику, класифікацію, номенклатуру, механізм дії та особливості застосування лікувально-профілактичних косметичних засобів, що використовуються для корекції косметичних дефектів; характеристику, класифікацію, номенклатуру та техніку виконання косметичних процедур, що використовуються для корекції косметичних дефектів; методи визначення ефективності та безпеки застосування косметичних препаратів та процедур лікувально-профілактичної дії; основи деонтології, етики спілкування з медичним персоналом, хворими; основні клінічні симптоми і синдроми найбільш поширених захворювань; підходи до медикаментозного лікування найбільш поширених захворювань; характерні клінічні симптоми найбільш розповсюджених захворювань, що вимагають обов'язкової консультації лікаря; перелік захворювань і патологічних станів, при яких можливе відповідальне самолікування, та характерні для них клінічні прояви; основні принципи симптоматичної лікарської терапії захворювань і патологічних станів, при яких можливе відповідальне самолікування; особливості брендovих і генеричних ЛП; вимоги до генеричних ЛП; клініко-фармакологічну характеристику сучасних ЛП різних фармакологічних груп, в тому числі комбінованих ЛП; вплив фізико-хімічних властивостей на фармакокінетичні та фармакодинамічні властивості ЛП; принципи взаємодії ЛП в організмі хворого; переваги та недоліки тієї чи іншої лікарської форми конкретних ЛП різних фармакологічних груп; методи та критерії оцінки клінічної ефективності ЛП основних фармакологічних груп; клінічні прояви можливих побічних ефектів різних ЛП, засоби корекції та профілактики; принципи класифікації ЛП на рецептурні і безрецептурні та критерії відбору

ЛП для включення їх у категорію безрецептурних; алгоритм вибору оптимального безрецептурного ЛП для лікування захворювань і патологічних станів, при яких можливе відповідальне самолікування; обов'язки та ступінь відповідальності провізора (фармацевта) за ефективність лікарської терапії при здійсненні фармацевтичної опіки.

У той же час провізори-магістранти вивчають структуру вітчизняної охорони здоров'я, медичну етику та деонтологію, основну медичну документацію. За час навчання вони засвоюють на пізнавальному рівні основні методи клінічного обстеження хворих, загальну симптоматологію та синдромологію найбільш поширених захворювань внутрішніх органів, ознайомлюються з загальними принципами побудови діагнозу. На базі теоретичних знань з фармакології та основ внутрішніх хвороб провізори-інтерни набувають теоретичних та практичних навичок у галузі клінічної фармакології основних фармакологічних груп лікарських препаратів, навчаються проводити корекцію лікарської терапії та вибір найбільш раціональних лікарських препаратів та їх комбінацій для конкретного хворого, з урахуванням його стану та перебігу захворювання.

Література:

1. *Белай И. М. Учебно-методическое пособие к практическим занятиям по клинической фармации для провизоров-курсантов по специальности «Общая фармация».* – Запорожье, 2011. – 40 с.
2. *Зіменківський А. Б. Клінічний провізор в системі охорони здоров'я/ А. Б. Зіменківський, Л. Є. Зарума // Вісник фармакології і фармації.* – 2007. - №6. – с. 58-60.
3. *Клінічна фармакологія: підручник / О. Я. Бабак, О. М. Безугла, В. І. Волков; за ред. О. Я. Бабака, О. М. Білова, І. С. Чекмана.* – К.: Медицина, 2008. – 768 с.
4. *Фармакотерапія: підручник для студентів фарм. факультетів / під ред. О. В. Крайдашенка, В. Р. Купновицької, І. М. Кліща, В. Р. Лизогуба.* – Вінниця: Нова Книга, 2010. – 644 с.
5. *Толочко В. М. На шляху гармонізації фармацевтичної освіти до європейського освітнього простору // Досягнення та перспективи розвитку фармацевтичної галузі: Матеріали VI національного з'їзду фармацевтів.* – Х.: Вид-во НФаУ, 2005. – С.45-46.

References:

1. *Belai Y. M. Uchebno-metodycheskoe posobyе k praktycheskym zaniatyam po klynycheskoi farmatsyy dlia provyvorov-kursantov po spetsyalnosti «Obshchaia farmatsyia».* – Zaporozhe, 2011. – 40 s.
2. *Zimenkivskyi A. B., Zaruma L. Ye. Klinichniyi provizor v systemi okhorony zdorov`ya // Visnyk farmakolohii i farmatsii.* – 2007. - № 6. – s. 58-60.
3. *Klinichna farmakolohiia: pidruchnyk / O. Ya. Babak, O. M. Bezuhla, V. I. Volkov; za red. O. Ya. Babaka, O. M. Bilova, I. S. Chekmana.* – K.: Medytsyna, 2008. – 768 s.

4. *Farmakoterapiia: pidruchnyk dlia studentiv farm. fakultetiv / pid red. O. V. Kraidashenka, V. R. Kupnovytskoi, I. M., Klyshcha, V. R. Lyzohuba. – Vinnytsia: Nova Knyha, 2010. – 644 s.*
5. *Tolochko V. M. Na shliakhu harmonizatsii farmatsevychnoi osvity do yevropeiskoho osvithnoho prostoru // Dosiahnennia ta perspektyvy rozvytku farmatsevychnoi haluzi: Materialy VI natsionalnoho z'yizdu farmatsevtiv. – Kh.: Vyd-vo NFaU, 2005. – S.45-46.*

УДК 635.637:579.25

МІКРОБНІ УГРУПОВАННЯ РИЗОСФЕРИ РОСЛИН НУТУ

кандидат сільськогосподарських наук, Гончар Л. М., Щербакова О. М.
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ

Досліджено особливості формування мікробного угруповання в кореневій зоні бактеризованих рослин нуту залежно від досліджуваних варіантів. Визначено вплив колоїдного розчину молибдену на мікробні спільноти. Встановлено, що обробка колоїдним розчином молибдену сприяє покращенню рослинно-мікробних відносин шляхом залучення в ризосферу рослин більшої кількості видів мікроорганізмів, які відіграють важливу роль і оптимізують діяльність аборигенної мікрофлори ґрунту. Доведено, що поєднання бактеріальними добривами позитивно вплинуло на показник трансформації органічної речовини, який збільшився в три рази порівняно з контрольним варіантом; мінералізаційні процеси за цих умов посилювалися.

Ключові слова: нут, колоїдний розчин молибдену, мікробні угруповання, ризосфера, мікроорганізми.

*кандидат сельскохозяйственных наук, Гончар Л. Н., Щербакова Е. Н.
Микробные группировки ризосферы растений нута / Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев*

Исследованы особенности формирования микробного группировки в корневой зоне бактеризованной растений нута в зависимости от исследуемых вариантов. Определено влияние коллоидного раствора молибдена на микробные сообщества. Установлено, что обработка коллоидный раствор молибдена способствует улучшению растительно-микробных отношений путем привлечения в ризосферу растений большего количества видов микроорганизмов, которые играют важную роль и оптимизируют деятельность аборигенной микрофлоры почвы. Доказано, что сочетание бактериальными удобрениями положительно влияет на показатель трансформации органического вещества, который увеличился в три раза по сравнению с контрольным вариантом; минерализационные процессы в этих условиях усиливались.

Ключевые слова: нут, коллоидный раствор молибдена, микробные группировки, ризосфера, микроорганизмы.

PhD in Agricultural Sciences, Gonchar L. N., Shcherbakov E. N. The microbial grouping rhizosphere plants of chickpea / National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Investigated features of formation microbial of grouping on the root zone bacterial plants of chickpeas, depending on the investigated variants. Detected the influence colloidal solution of molybdenum in microbial communities. It is established that processing colloidal solution of molybdenum helps to improve plant-microbe relationships by bringing in the rhizosphere of plants number types of microorganisms that play an important role and optimize activities of aboriginal flora of soil. It was proved that the combination of bacterial fertilizers had a positive impact on the rate transformation of organic matter, which tripled compared with a control variant; mineralization processes under these conditions intensified.

Key words: chickpeas, colloidal solution of molybdenum, microbial groups, rhizosphere, microorganisms.

Вступ. Відомо, що 60-90% живої маси ґрунту складають мікроорганізми, фізіологічна і біогеохімічна активність яких в 100-1000 раз більше, ніж у макроорганізмів [1, с. 276; 2, с. 89]. Використання такого могутнього потенціалу для потреб людини дасть можливість збільшити продуктивність сільськогосподарських культур за рахунок більш раціонального використання природного потенціалу мікробно-рослинних взаємодій [3, с. 345; 4, с. 65].

Активізація агрономічно корисних мікробних процесів у кореневій зоні рослин можлива двома способами: внесенням у ґрунт органічних та мінеральних добрив, які оптимізують діяльність аборигенної мікрофлори ґрунту, і збагаченням ґрунту високоефективними штамми азотфіксуючих, фосфатмобілізуючих мікроорганізмів та мікроорганізмів продуцентів рістрегулюючих і антибіотичних речовин [5, с. 598].

У зв'язку з вищезазначеним ми проводили дослідження особливостей формування мікробного угруповання в кореневій зоні бактеризованих рослин нуту, вирощуваного по різних агрофонах.

Методика та умови дослідження. Польові дослідження проводили впродовж 2012-2014 років в стаціонарному досліді кафедри рослинництва у ВП НУБіП України "Агрономічна дослідна станція", розташованому в умовах Правобережного Лісостепу України. У дослідженнях використовували загальноприйняті в рослинництві та землеробстві методики [6, с. 174]. Варіанти досліджень включали обробку насінневого матеріалу: 1. контроль (водою); 2. Ризобофіт (на основі штаму *Mesorhizobium ciceri* H-12); 3. Штам ST 282 (на основі штаму *Mesorhizobium ciceri* ST 282); 4. колоїдним розчином молибдену (КРМ); 5. Ризобофіт з додаванням колоїдного розчину молибдену;

6. Штам ST 282 з додаванням колоїдного розчину молібдену (КРМ). Замочували з розрахунку 1,5 розчину на 150 кг насіння нуту в день сівби.

Результати досліджень. Дослідження мікробних угруповань ризосфери рослин нуту показали, що колоїдний розчин молібдену мав вплив на мікробні спільноти прикореневої зони рослин. Даний факт можна пояснити зміною складу, кількості метаболітів та корневих виділень. Також, слід відмітити, що застосування колоїдного розчину молібдену сприяє покращенню рослинно-мікробних відносин шляхом залучення в ризосферу рослин більшої кількості видів мікроорганізмів, які відіграють важливу роль.

Кількість мікроорганізмів нітрифікаторів у варіанті з колоїдним розчином молібдену у фазу сходів була більшою порівняно з контролі на 75,2%, а при комплексному застосування Ризобофіту та колоїдного розчину молібдену більш ніж у 2 рази. За передпосівної обробки насіння нуту колоїдним розчином молібдену чисельність оліготрофів перевищувала значення контролю на 94%.

Таблиця 1

Розвиток ґрунтових мікроорганізмів різних еколого-функціональних груп в кореневій зоні рослин нуту (*Cicer arietinum* L.) за передпосівної обробки насіння (фаза появи сходів)

Кількість мікроорганізмів, млн. КУО/1 г а.с.г	Варіант			
	Контроль (водою)	Ризобофіт	Колоїдний розчин молібдену (КРМ)	Ризобофіт+ КРМ
Нітрифікатори	25,23 ± 1,26	43,82 ± 2,19	22,64 ± 1,13	57,10 ± 2,86
Спороутворюючі	4,59 ± 0,23	14,85 ± 0,74	7,20 ± 0,36	16,53 ± 0,83
Оліготрофи	32,88 ± 1,64	63,87 ± 3,19	54,88 ± 2,74	15,03 ± 0,75
Амоніфікатори	19,12 ± 0,96	11,14 ± 0,56	22,64 ± 1,13	38,32 ± 1,92
Педотрофи	10,71 ± 0,54	14,85 ± 0,74	17,15 ± 0,86	6,01 ± 0,30
Нітрифікатори	3,06 ± 0,15	7,43 ± 0,37	2,06 ± 0,10	11,27 ± 0,56
Актиноміцети	31,35 ± 1,57	65,35 ± 3,27	65,17 ± 3,26	62,36 ± 3,12
М/о, що утилізують органічні форми азоту	5,35 ± 0,27	4,46 ± 0,22	4,12 ± 0,21	7,51 ± 0,38
Азотобактер	16,06 ± 0,80	36,39 ± 1,82	34,30 ± 1,72	31,56 ± 1,58
Фосфатмобілізатори	9,18 ± 0,46	11,14 ± 0,56	13,03 ± 0,65	12,77 ± 0,64
Целюлозоруйнуючі	25,23 ± 1,26	43,82 ± 2,19	22,64 ± 1,13	57,10 ± 2,86

Комплексне застосування колоїдного розчину молібдену із Ризобофітом мало позитивний вплив на кількість оліготрофів у фазу цвітіння. Так кількість оліготрофів збільшувалась у 2,9 рази у порівнянні із контрольним варіантом,

проте у фазу сходів спостерігали зниження кількості мікроорганізмів на 54% порівняно із контролем.

У варіанті з передпосівною обробкою насіння колоїдним розчином молібдену кількість фосфатмобілізувальних бактерій у фазу сходів в 1,2 рази, а при сумісному застосуванні на 96% перевищувала контроль. Так, в контрольному варіанті та у обробленого насіння колоїдним розчином молібдену їх виявлено не було, і лише у варіантах, де проводилась передпосівна обробка насіння препаратом Ризобофіт їх кількість була в межах 4,58 та 2,25 млн. КУО на 1 г а.с.г.

Вивчаючи зміни в чисельності целюлозоруйнівних мікроорганізмів у варіанті із використанням колоїдного розчину молібдену виявлено, що кількість целюлозоруйнівних бактерій і грибів збільшувалась на 21%, а при сумісному застосуванні колоїдного розчину молібдену із Ризобофітом на 39% порівняно із контролем у фазу сходів.

Загальна кількість амоніфікаторів збільшувалася у варіанті з використанням колоїдного розчину молібдену – на 0,5 %, при сумісному використанні – в 2 рази у порівнянні із контролем.

Кількісна характеристика амоніфікаторів та педотрофів також дозволяє стверджувати про зростання представників цих груп.

Стосовно мікроорганізмів, що використовують для своєї життєдіяльності мінеральні форми азоту, то відбувається збільшення мікроорганізмів даної групи у 2–2,5 рази у варіантах із використанням колоїдного розчину молібдену.

Кількість актиноміцетів за умов застосування колоїдного розчину молібдену була в 1,4–2,7 рази більше, ніж у контролі. Кількість спороутворюючих мікроорганізмів змінювалась залежно від фази. Так у фазу сходів обробка насіння колоїдним розчином молібдену сприяла збільшенню кількості спороутворюючих мікроорганізмів у 2,2–2,6 рази.

Щодо кількості мікроскопічних грибів у варіантах із застосуванням колоїдного розчину молібдену, то на початку вегетації (фаза сходів) їх кількість перевищувала контрольні значення на 84%.

Мікробіологічні дослідження ґрунту показали, що найбільш оптимальною системою передпосівної обробки насіння нуту є застосування колоїдного розчину молібдену разом із мікробним препаратом Ризобофітом. Саме таке співвідношення мікробіологічних добрив та колоїдного розчину молібдену сприяє активному розвитку «агрономічно цінної» мікрофлори.

Дослідження спрямованості мікробіологічних процесів у ґрунті дозволяє зробити більш глибокий аналіз змін у структурі ґрунтово-біотичного комплексу. Спрямованість мікробіологічних процесів визначали за допомогою коефіцієнту мінералізації, який дає можливість охарактеризувати напруженість мінералізаційних процесів та індексу оліготрофності, що характеризує ступінь оліготрофності мікробних ценозів

Напруженість мінералізаційних процесів зростала у варіантах використанням колоїдного розчину молібдену. Слід зазначити, що така

закономірність спостерігалась в обох варіантах застосування колоїдного розчину молібдену (3,93–1,94) (рис. 1).

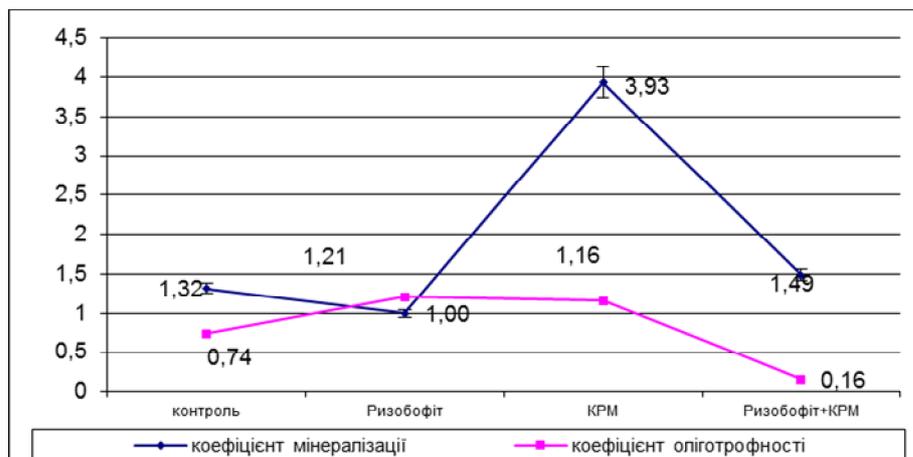

Рис.1. Показники спрямованості мікробіологічних процесів ґрунту ризосфери нуту (фаза появи сходів).

Агросистема з застосуванням колоїдного розчину молібдену сприяла збільшенню практично усіх угруповань в 2–3 рази відносно контролю, насамперед, за рахунок бактерій, що засвоюють мінеральний азот, асоціативних азотфіксаторів та оліготрофів. Про це також свідчать розраховані показники мінералізації та оліготрофності.

Висновки. Застосування колоїдного розчину молібдену в поєднанні з бактеріальними добривами позитивно вплинуло на показник трансформації органічної речовини, який збільшився в три рази порівняно з контролем. Мінералізаційні процеси за цих умов посилювалися, показник оліготрофності також зростав, що свідчить про покращення трофічного режиму ґрунту. Цю закономірність можна вважати справедливою для усіх досліджуваних зразків ґрунту.

Література:

1. Звягинцев Д. Г. Биология почв / Д. Г. Звягинцев, И. П. Бабьева, Г. М. Зенова. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 445 с.
2. Villemin G. Utilization du test de reduction de l'acetylene pour la numeration des bacteries libres fixatrices d'azote / G. Villemin, J. Balandreau, Y. Dommergues // *Ann. Microbiol. ed Enzimol.* – 1974. – vol. 24, № 2. – P. 87–94.
3. Експериментальна ґрунтова мікробіологія: монографія / [В. В. Волкогон, О. В. Наджернична, Л. М. Токмакова та ін.]; за наук ред. В. В. Волкогона. – К.: Аграр. наука, 2010. – 464 с.
4. Umarov M. Incorporation of «biological» nitrogen by nonleguminous plants during associative N₂-fixation / M. Umarov, V. Shabaev, V. Smolin, O. Aseeva // *IX Int. Symp. Soil Biol. and conservatuion of the Biosphere.* – Sorpon, 1985. – P. 65.

5. Ladha J. K. Rice plant – associated N₂-fixation as affected by genotype, inorganic N fertilizer and organic manure / J. K. Ladha, A. C. Tiror, G. Caldo, I. Watanabe// *Transaction of XIII Congr. Int. Soc. Soil Sci. – hamburg, 1986. – vol. 2. – P. 598–599.*

6. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта / Б. А. Доспехов. – М.: Колос, 1979. – 376 с.

References:

1. Zvjaghyncev D. Gh. *Byologhyja pochv* / D. Gh. Zvjaghyncev, Y. P. Babj'eva, Gh.M. Zenova. – М.: Yzd-vo MGhU, 2005. – 445 с.

2. Villemin G. Utilization du test de reduction de 'acetylene pour la numeration des bacteries libres fixateurs d'azote / G. Villemin, J. Balandreau, Y. Dommergues// *Ann. Microbiol. ed Enzimol.* – 1974. – vol. 24, № 2. – P. 87–94.

3. Eksperymentaljna ghruntova mikrobiologhija: monoghracija / [V. V. Volkoghon, O. V. Nadkernychna, L. M. Tokmakova ta in.]; za nauk red. V. V. Volkoghona. – К.: Aghrar. nauka, 2010. – 464 с.

4. Umarov M. Incorporation of «biological» nitrogen by nonlegumenous plants during associative N₂-fixation / M. Umarov, V. Shabaev, V. Smolin, O. Aseeva //IX *Int. Symp. Soil Biol. and conservatuion of the Biosphere.* – Sorpon, 1985. – P. 65.

5. Ladha J. K. Rice plant – associated N₂-fixation as affected by genotype, inorganic N fertilizer and organic manure / J. K. Ladha, A. C. Tiror, G. Caldo, I. Watanabe// *Transaction of XIII Congr. Int. Soc. Soil Sci. – hamburg, 1986. – vol. 2. – P. 598–599.*

6. Dospekhov B. A. *Metodyka polevogho opyta* / B. A. Dospekhov. – М.: Kolos, 1979. – 376 с.

РОЗДІЛ ІІІ. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК

УДК 332.13(477.82)

ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ НА РОЗСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

кандидат географічних наук, Поручинський В. І., Демчук А.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна, Луцьк

В статті йдеться про вплив суспільно-географічного положення, яке є складовою суспільно-географічних передумов, на розселення населення, що належить до базового при дослідженні суспільно-географічних процесів. Охарактеризовано особливості природно-, економіко-, політико-, транспортно-географічного положення Волинської області, як складових елементів суспільно-географічного положення. Виявлено міру впливу кожного з них та виділено види суспільно-географічного положення, які найбільше пояснюють сучасну систему розселення даного регіону.

Ключові слова: передумови, розселення, суспільно-географічне положення, природно-географічне положення, політико-географічне положення, економіко-географічне положення, транспортно-географічне положення.

Кандидат географических наук, Поручинский В. И., студентка, Демчук А. Влияние общественно-географического положения на расселение Волынской области / Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, Украина, Луцк.

В статье говорится о влиянии общественно-географического положения, которое является составной общественно-географических предпосылок, на расселение населения, принадлежит к базовому при исследовании общественно-географических процессов. Охарактеризованы особенности естественно, экономико, политико-, транспортно - географического положения Волынской области, как составляющих элементов общественно-географического положения. Выявлена степень влияния каждого из них и выделены виды общественно - географического положения, наиболее объясняют современную систему расселения данного региона.

Ключевые слова: предпосылки, расселения, общественно - географическое положение, природно- географическое положение, политико - географическое положение, экономико-географическое положение, транспортно-географическое положение.

PhD in Geography, Poruchynsky V. I., student, Demchuk A. The influence of social and geographical position on the settlement of Volyn region / East Europe national university of the name of Lesia Ukrainian, Ukraine, Lutsk.

The article deals with the influence of socio - geographical position, which is part of the socio - geographical backgrounds, the resettlement of the population belonging to the base in the study of socio - geographical processes. The features of the natural, economic, political, transport - the geographical location of Volyn region, as part of the socio - geographical location. Revealed the degree of influence of each selected species and socio - geographical location, explain the most modern system of settlement in the region.

Keywords: background, resettlement, social, geographical location, natural and geographical location, political, geographical location, economic and geographical position, transportation and geographic location.

Вступ. Сучасну систему розселення слід розглядати у нерозривному зв'язку з дослідженням передумов формування та закономірностей функціонування окремої території, що необхідне для визначення науково обґрунтованих шляхів подальшого розвитку системи розселення, удосконалення її організації та функціонування.

Сучасні риси системи розселення Волинської області визначаються цілою низкою передумов їх формування, однією з яких є суспільно-географічне положення. Виявлення даної передумови та ступеню її впливу на

особливості територіального розміщення населення є необхідною умовою при географічних дослідженнях області, особливо демографічних. Результатом взаємного впливу суспільно-географічного положення, як елемента суспільно-географічних передумов, є формування локальних та регіональних систем розселення Волинської області.

Аналіз передумов сучасної територіальної організації населення даного регіону - завдання надзвичайно складне, оскільки при цьому слід враховувати присутність певного дуалізму. Тому при визначенні суспільно-географічного положення та оцінці його впливу на розселенські процеси необхідно детально простежувати обидві сторони досліджуваних процесів.

Теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження розселення населення містяться у працях В. О. Джамана, А. І. Доценка, В. П. Круля, Ю. П. С. Коваленка, В. І. Нудельмана, Ю. М. Палехи, Ю. І. Пітюренка, А. В. Степаненка та ін.

На сьогодні є багато ґрунтовних праць з дослідження передумов розселення населення, проте у всіх суспільно-географічне положення виступає не як передумова, а як елемент суспільно-географічних (соціально-економічних) чинників.

Саме тому тематика дослідження є дуже важливою, новаторською в науковому відношенні і практично значимою для Волинської області, оскільки подібні дослідження в галузі географічних наук у регіоні не проводились, а наявні наукові публікації є недостатніми і вузькоспеціалізованими за окремими питаннями. Це й визначає актуальність теми дослідження.

Метою роботи є дослідження впливу суспільно-географічного положення на систему розселення Волинської області. Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі наукові **завдання**:

- поглибити теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження передумов розселення населення на обласному рівні;
- визначити сутність поняття суспільно-географічного положення;
- охарактеризувати природно-географічне положення Волинської області та його вплив на процес розселення;
- дослідити економіко- та політико-географічне положення регіону як передумов територіального розміщення населення;
- проаналізувати транспортно-географічне положення Волинської області, особливості його впливу на розселення області.

Виклад основного матеріалу. Суспільно-географічне положення території – це сукупність територіально-часових відношень цієї території з навколишніми територіями та її положення стосовно компонентів суспільно-територіальних систем, які розміщені поза нею і мають певне значення для її розвитку [7]. При аналізі суспільно-географічного положення розрізняють декілька його видів: природно-, економіко- і політико-географічне, транспортне та інші види положення.

Природно - географічне положення визначає значною мірою той географічний образ території, який формується в свідомості у вигляді певних асоціацій, що відображають найбільш загальні риси фізико-географічної унікальності даної території.

Для Волинської області визначальними рисами є розташування в межах Волино-Подільської плити, а на південному заході – Львівського палеозойського прогину, положення на території Головного Європейського вододілу, який розділяє басейни Чорного та Балтійського морів (між притоками Прип'ять і Західний Буг). Саме рівнинність території відіграла значну роль в процесі її освоєння і певною мірою переносилася в сферу самоідентифікації населення як мешканців рівнинної території. Вона значною мірою визначала особливості розселення та рід зайнятості населення.

Волинська область розташована на крайньому північному заході України. Утворена 4 грудня 1939 р. Площа – 20,14 тис. кв. км (3,3 % території України). За площею Волинь займає 20 місце серед областей України) і перевищує територію більше ніж 40 держав світу, в тому числі таких, як Ізраїль, Ліван, Сінгапур, Ямайка, Кіпр, Люксембург та ін. Загальна протяжність меж області – 930 км. На півночі вона межує з Брестською областю Республіки Білорусь (протяжність кордону – 205 км). На сході і південному сході область межує з Рівненською (410 км), а на півдні – з Львівською (125 км) областями. На заході по річці Західний Буг проходить державний кордон України з Республікою Польща (протяжність -190 км) [6].

Територія області за конфігурацією є компактною (коефіцієнт компактності – 0,39) і розташована між 50°16' та 51°58' північної широти і 23°36' та 26°07' східної довготи.

Волинь займає вигідне для господарської і життєвої діяльності людей фізико-географічне положення, яке визначає особливості природних умов та природно-ресурсного потенціалу краю.

Таким чином, у північних районах області – Шацький, Ратнівський, Любешівський, Камінь-Каширський, Старовижівський – характер розселення є нерівномірним за рахунок значної кількості річок та боліт. Для південної частини – Луцький, Горохівський, Іваничівський, Володимир-Волинський, Ківерцівський, Рожищенський райони, де висока щільність населених пунктів, характерне незначне переважання концентрація населення.

Природно-географічне положення також впливає на розміщення, величину, функції та динаміку міських і сільських поселень.

Економіко-географічне положення області (ЕГП) завжди пов'язувалося з приуроченістю Волинської області до аграрної зони, що значною мірою вплинуло на риси культури і спосіб життя населення. Через ЕГП простежується відношення населеного пункту до елементів суспільного виробництва, територій різного масштабу, зон концентрації населення тощо [4].

Використовуючи своє прикордонне положення у зоні контактної взаємодії і стику України, Польщі і Білорусі, Волинська область має сприятливі можливості для розвитку зовнішньоторговельної діяльності. Волинь знаходиться близько до промислово-розвинених країн Європи, що сприяє розвитку її продуктивних сил [6]. Положення області щодо економічних центрів характеризується віддаленістю та окраєністю. Дещо покращує ситуацію наявність найпотужніших в Західній Україні Стрийсько-Дрогобицького, Львівського промислових вузлів. Одна з головних рис ЕГП – прикордонне положення в зоні контактної взаємодії та стику господарських структур України, Білорусі, Польщі, близькість до Європейського ринку. Сучасне ЕГП області загалом сприятливе для розвитку її продуктивних сил, хоча й не використовується в повній мірі. Вигідність економіко-географічного положення Волині у рамках транскордонного об'єднання “Єврорегіон “Буг” сприяє поглибленню господарської спеціалізації області, розширенню її участі у загальнодержавному і міжнародному поділі праці, а також транзитному обслуговуванню експортно-імпортних перевезень [2].

Політико-географічне положення (ПГП) також здійснює своєрідний вплив на особливості розселення населення. Так, у регіонах, де наявні воєнні чи політичні конфлікти, відбувається відтік населення, що сприяє зменшенню густоти населення поселень, а також формуванню більше малих населених пунктів (типу колишніх хуторів), аніж крупних. Також території, що межують з іншими країнами, на яких відсутні сутички, характеризуються збільшенням щільності населення та густотою поселень поблизу кордонів, що є характерним і для Волинської області. Політична орієнтація мешканців тих сільських місцевостей, де населення мешкає переважно у крупних селах, і тих, для яких властиве дисперсне розселення фермерського населення, як правило, сильно відрізняються.

Геополітичне положення області на сучасному етапі визначається розташуванням на північному заході України, що формує відповідну ідентифікацію населення як жителів Волинського Полісся України. Це відбивається на формуванні унікальних рис ментальності населення області, що значною мірою визначає особливості світогляду людей та проявляється в рисах культури, побуту, звичаїв, традицій, соціальних процесах та в політичних уподобаннях населення [7].

В межах України ПГП області є периферійним, а в межах Європи – центральним. Волинь розташована в центральній частині світового поясу найвищого політичного і соціально-економічного розвитку. Область розміщена між двома центрами світової сили – НАТО і СНД (Росія). Позитивною стороною ПГП є сусідство з Польщею та Білорусією, з якими Україна підтримує добросусідські відносини, внаслідок чого відкриваються широкі можливості міжнародної співпраці. Відповідно визначаються пріоритетні напрямки зовнішньоекономічних зв'язків області, вирішення проблем спільного використання р. Західний Буг, басейну р. Прип'ять, об'єктів рекреаційної інфраструктури.

Позитивною рисою політико-географічного положення Волині є можливість здійснювати зовнішньоекономічні зв'язки з областями Білорусі та воєводствами Польщі [1].

Транспортно-географічне положення (ТГП) створює умови для міжнародного співробітництва та розвитку господарства. Поселенська мережа значною мірою формується залежно від мережі шляхів сполучення, і навпаки (особливо для автодоріг місцевого значення). Розміщення поселень та їх транспортна доступність залежить від транспортної мережі та швидкостей руху транспорту. Виняткове значення транспорту у формуванні територіальних розселення пояснюється тим, що інтенсивність внутрішньо-системних, економічних, соціально-культурних та трудових зв'язків значною мірою залежить від розвитку транспортних комунікацій [4].

Особливість ТГП Волинської області є наявність потужних транзитних вантажо- та пасажиропотоків. Найбільш чітко ТГП проявляється в місцях перетину та стику потужних залізниць з автомобільними шляхами, найяскравіше це проявляється у формування Ковельського промислового вузла, в якому сходяться шість напрямків залізниці і чотири напрямки автомагістралей. В меншій мірі це проявляється в Луцькому та Володимир-Волинському промислових вузлах. Висока концентрація господарської діяльності, населення, соціальної і виробничої інфраструктури простежується уздовж залізниць Ковель-Здолбунів, Ковель-Володимир-Волинський-Львів, Ківерці-Луцьк-Львів та в місцях їх перетину з автомагістралями загальнодержавного і міжнародного значення.

Розміщення області щодо магістральних шляхів сполучення безпосередньо впливає на всі сторони господарського і суспільного життя. Найчіткіше і різнопланово вплив транспортно-географічного положення проявляється у місцях перетину й стику транзитних, залізничних магістралей з автомобільними шляхами. Саме там проходить формування Луцького, Нововолинського і Ковельського промислових вузлів. Залізничні магістралі та паралельні їм автомобільні шляхи композиційно складають каркас територіальної структури господарства та розселення у вигляді трикутника (Луцьк-Ковель-Нововолинськ). Поряд із цим периферійні райони області слабо забезпечені транспортною мережею і відстають в економічному і транспортному відношенні [5].

Дослідивши особливості суспільно-географічного положення Волинської області, слід відмітити, що з перерахованих вище його видів найбільший вплив на розселення населення здійснюють природно- та економіко-географічне положення, які сприяють більш-менш рівномірному його розміщенню по території.

Висновки. Аналіз впливу суспільно-географічного положення на розселення Волинської області показав, що як передумова воно є одним із найголовніших при вивченні територіального розміщення населення. Подальше вивчення цього питання дуже необхідне для сучасної соціально-економічної географії.

Література:

1. Волинська обласна система розселення в умовах трансформації адміністративно-територіального устрою / М. Влах, Л. Лукашук // *Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту. Сер.: географія.* — Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2008. — IV 1 (випуск 25). — С. 95—99.
2. *Географія Волинської області* / за ред. П. В. Луцишина. - Луцьк: ЛДПІ, 1991.-163 с.
3. Джаман В.О. Демогеографія: Навчальний посібник / В. О. Джаман, В. П. Круль, Г. Я. Чернюх. — Чернівці: Рута, 2002. — 160 с.
4. Доценко А. І. Територіальна організація розселення (теорія і практика) / А. І. Доценко. - К.: НАН України, РВПС України; Фенікс 2010. - 529 с.
5. Євро регіон "Буг": Волинська область / За ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. — Луцьк: Ред.-вид. від. Волин. ун-ту, 1997. — 448 с.
6. Круль В. П. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України: [підручник] / В. П. Круль, М. В. Жук. - К.: Кондор, 2004. - 296 с.
7. Луцишин П. В. Євро регіон Буг: обласний суспільно-географічний комплекс: теорія, методика, практика / П. В. Луцишин. — К.: ІСД МО, 1996. — 207 с

References:

1. *Volyns'ka oblasna systema rozselennya v umovakh transformatsiyi administratyvno-terytorial'noho ustroyu* / M. Vlach, L. Lukashuk // *Nauk. zapysky Ternopil's'koho nats. ped. un-tu. Ser.: heohrafiya.* — Ternopil': Vyd-vo TNPU, 2008. — IV 1 (vypusk 25). — S. 95—99.
2. *Heohrafiya Volyns'koyi oblasti* / za red. P. V. Lutsyshyna. - Luts'k: LDPI, 1991.-163 s.
3. *Dzhaman V. O. Demoheohrafiya: Navchal'nyy posibnyk* / V. O. Dzhaman, V. P. Krul', H. Y. Chernyukh. — Chernivtsi: Ruta, 2002. — 160 s.
4. *Dotsenko A. I. Terytorial'na orhanizatsiya rozselennya (teoriya i praktyka)* / A. I. Dotsenko. - K.: NAN Ukrayiny, RVPS Ukrayiny; Feniks 2010. - 529 s.
5. *Yevrorehion "Buh": Volyns'ka oblast'* / Za red. B. P. Klimchuka, P. V. Lutsyshyna, V. Y. Lazhnika. — Luts'k : Red.-vyd. vid. Volyn. un-tu, 1997. — 448 s.
6. *Krul' V. P. Rozmishchennya produktyvnykh syl i ekonomika rehioniv Ukrayiny: [pidruchnyk]* / V. P. Krul', M. V. Zhuk. - K.: Kondor, 2004. - 296 s.
7. *Lutsyshyn P. V. Yevrorehion Buh: oblasnyy suspil'no-heohrafichnyy kompleks: teoriya, metodyka, praktyka* / P. V. Lutsyshyn. — K.: ISD MO, 1996. — 207 s.

УДК 911.3:338.43

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ,
ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИМИ
НАУКАМИ****Сосницька Я. С.**Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна,
Луцьк

Розкрито суть поняття "трансформація" як об'єкт дослідження економічними та суспільно-географічними науками. Здійснено узагальнену типізацію трансформацій за різними типологічними ознаками. Виділено основні етапи трансформаційних процесів в економіці. Здійснено ретроспективний аналіз аграрних трансформацій в Україні. На основі наукової літератури розкрито суть та структуру трансформації аграрної сфери економіки України з точки зору суспільної географії. Показані основні шляхи реструктуризації аграрних підприємств України та розкрита їх суть на основі законодавчих джерел.

Ключові слова: трансформація, трансформаційні процеси, аграрний сектор економіки, реструктуризація.

Sosnytska J. S. Transformation in agriculture as an object of study of social geographical sciences / Eastern European National University of the name of Lesya Ukrainka, Ukraine, Lutsk

Раскрыта суть понятия "трансформация" как объект исследования экономическими и общественно-географическими науками. Осуществлена обобщенная типизация трансформаций по разным типологическим признакам. Выделены основные этапы трансформационных процессов в экономике. Осуществлен ретроспективный анализ аграрных трансформаций в Украине. На основе научной литературы раскрыта суть и структура трансформации аграрной сферы экономики Украины с точки зрения общественной географии. Показанные основные пути реструктуризации аграрных предприятий Украины и раскрыта их суть на основе законодательных источников.

Ключевые слова: трансформация, трансформационные процессы, аграрный сектор экономики, реструктуризація.

Sosnytska J. S. Transformation in agriculture as an object of study of social geographical sciences / Eastern European National University of the name of Lesya Ukrainka, Ukraine, Lutsk

Essence of concept "transformation" as object of research economic and publicly-geographical sciences is exposed. The generalized typification of transformations is carried out on different typology signs. The basic stages of transformation processes are distinguished in an economy. The retrospective analysis of agrarian transformations is carried out in Ukraine. On the basis of

scientific literature essence and structure of transformation of agrarian sphere of economy of Ukraine are exposed from the point of view of public geography. Shown basic ways of restructuring of agrarian enterprises of Ukraine and their essence is exposed on the basis of legislative sources.

Key words: transformation, transformation processes, agrarian sector of economy, restructuring.

Вступ. Від самого проголошення незалежності України сільське господарство на державному рівні було визнане пріоритетною галуззю економіки. Перехід до ринкових умов господарювання зумовив ряд трансформаційних процесів у даному секторі економіки країни. Проте дана проблематика перебуває поза сферою дослідження суспільно-географічними науками, хоча дана дисципліна має потужний теоретико-методологічний арсенал для вирішення теоретичних та прикладних проблем аграрних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням трансформаційних змін в аграрній сфері в більшій мірі займаються економічні науки. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили О. М. Бородіна, П. Т. Саблук, Т. О. Осташко, Ю. С. Губені., О. М. Онищенко, І. В. Прокопа, В. П. Ситник, В. С. Савчук, Ю. В. Юрчишин та ін. Дослідженням даної проблематики займаються і представники суспільної географії М. О. Барановський, П. О. Сухий.

Мета дослідження - розкрити суть поняття трансформаційні зміни у сільському господарстві, як суспільно-географічної категорії та показати структуру цих трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Поняття трансформація (лат. *transformatio*) – означає перетворення, перевтілення, зміну виду, форм, властивостей чого небуть [11, с. 612]. В економічній енциклопедії зазначено наступне визначення “Трансформація – сукупність економічних, соціальних і політичних процесів, що призводять у кінцевому підсумку до нової якості соціальної системи” [2, с. 368].

На думку Т. В. Пепи, термін “трансформація” – це процес перетворення, видозміни явищ, ситуація, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою нових. Вона передбачає послаблення одних типів і форм власності і посилення інших, поетапну переорієнтацію економічної структури регіональних господарських систем і всього економічного простору [9, с. 41]. Н. І. Гражевська Розглядає процес трансформації у співвідношенні з поняттям еволюція і виокремлює два підходи до трактування терміну “трансформація”. У широкому розумінні це форма розвитку економічних систем пов’язана з еволюційними та революційними змінами, переходами економічних систем із стійкого в нестійкий стан. Еволюція розглядається як поступовий процес змін параметрів системи, а момент переходу системи до іншої траєкторії розвитку називається революційними трансформаціями. У вузькому розумінні вона

розглядає процес трансформації складовою еволюційного процесу, як процес оновлення системи в процесі стрибкоподібних якісних перетворень [3, с. 19-28; 7, с. 652].

У сучасній економічній науці відсутнє єдине визнання сутності трансформації та цільна територія, яка б могла стати найавторитетнішою для більшості вчених світу у їх дослідженнях закономірностей, змісту та віддалених перспектив трансформаційних процесів. Існує значна кількість концепцій, автори яких по-різному тлумачать сутність і зміст трансформацій, що безперечно, ускладнює можливості відокремлення трансформаційних процесів у чистому вигляді серед великої кількості змін, які відбуваються у повсякденному економічному житті суспільства [7, с. 652].

Для кращого розуміння поняття трансформація потрібно розглянути дане поняття через різні ознаки, на основі яких можна показати суть трансформації через типізацію [4, с. 189-191; 13, с. 346]. Трансформаційні процеси типізують наступним чином:

1. *За економічним змістом*: перехід від ринкових механізмів до внутрішньогосподарських і навпаки (інтеграція, дезінтеграція); переформування прав власності управління (реорганізація); переформування, перегрупування ресурсів (реструктуризація); переформування, перегрупування процесів (реінжиніринг).

2. *За спрямованістю*: трансформації, спрямовані на досягнення фінансових цілей.; трансформації, спрямовані на досягнення не фінансових цілей.

3. *За основним завданням*: трансформації, пов'язані із забезпеченням повного чи ефективного використання наявних можливостей; трансформації, пов'язані із нарощуванням можливостей; трансформації, пов'язані із створенням якісно нових можливостей.

4. *За причинами*: трансформації, викликані внутрішніми чинниками; трансформації, в викликані зовнішніми чинниками.

5. *За масштабом*: в межах країни; в межах регіону; в межах галузі; в межах підприємства.

6. *За охопленням елементів*: одноелементні; функціональні внутрішньо елементні; системні; глобальні.

7. *За характером*: еволюційні; революційні.

8. *За часовим інтервалом*: стратегічні; ситуаційні.

В більшості наукової літератури вказано, що трансформаційні процеси в аграрній сфері розпочалися у 90-х рр. ХХ ст., коли із здобуттям незалежності Україна перейшла до ринкових умов господарювання від адміністративно-командної системи економіки. Проте Лещак І. Б. та Г. І. Пиріг стверджують, що трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки розпочалися з розвитком товарного сільського господарства. Автори виділяють 3 основні етапи трансформаційних змін в сільському господарстві:

1. Етап до радянського періоду. В якому можна виділити три періоди: 1) Переведення аграрного господарства країни з обробної системи

на панщину (XVI ст.); 2) Скасування кріпосного права (1861 рік); 3) Столипінська реформа (1907 р.)

2. Радянський період характеризується наступними періодами: 1) Аграрна революція – реформи В. І. Леніна (1917-1922рр.); 2) Реформи Й. В. Сталіна – колективізація (1929 р.); 3) Реформи М. Й. Хрущова – спрямовані на соціалізацію села (1953-1960рр.); 4) Реформи Л. І. Брежнєва (1965-1970 рр.); 5) Реформи Ю. В. Андропова і М. С. Горбачова – перебудова (1980-ті рр.).

3. Пострадянські реформи. Етап здійснювався в три етапи: 1) Реформування земельних відносин та становлення ринкових відносин на селі (1990-ті рр.); 2) Паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарськими підприємствами (1996 р.); 3) Реорганізація КСП у господарські структури ринкового типу (1999-2000 рр.).

Трансформаційні зміни пострадянського періоду розпочались фактично з отриманням незалежності, проте від очікувань економічного піднесення та швидкого зростання ситуація змінилась на кризову [12, с. 229].

На думку О. М. Онищенко та В. В. Юрчишина занепад аграрної сфери стався в наслідок недосконалої аграрної політики та недосконалої організації її здійснення [8, с. 4-14]. А. В. Марушинець однієї із причин кризи в аграрній сфері було те, що на початковому етапі трансформацій не було визначено чітких цілей та мети перетворень [7, с.652].

Трансформаційні зміни можна розглядати із погляду суспільно-географічних наук, а саме у територіальному і просторово-часових аспектах.

З точки зору суспільної географії можна дати наступне визначення трансформаційних змін у аграрній сфері економіки – це процеси, що призводять до змін галузевого, територіального та організаційно-управлінського характеру системи аграрної сфери на різних масштабах, зумовлений трансформацію економічної системи в цілому чи певних її елементів.

Використовуючи такий підхід та наукову літературу можна визначити наступні структурні елементи трансформації аграрної сфери економіки: організаційно-правова трансформація, територіальна, галузева, земельна, економічна, демографічно-розселенська, соціально-інфраструктурна, виробничо-інфраструктурна трансформації.

Трансформація аграрного сектора економіки – це спосіб злиття протиріч між вимогами ринку та застарілою логікою поведінки суб'єктів господарювання, що полягає у здійсненні організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємств, зміну форм власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню економіки, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва. Завдання аграрної реформи полягає у забезпеченні продовольчої безпеки країн і конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції на світовому ринку [5, с. 327; 6, с. 9-13].

Як зазначає І. Б. Лещик та Г. І. Пиріг [5, с. 327-331] сучасні трансформаційні зміни здійснюються у п'яти напрямках:

1. Інституційні та господарські трансформації – формування багатоукладної економіки, надання суб'єктами господарської діяльності економічної самостійності у формуванні виробничих програм, вибору каналів реалізації та визначені цін, перетворення колгоспів і радгоспів на приватно ринкові структури, вільний вибір селянами різних форм господарювання.

2. Земельна реформа – роздержавлення більшої частини земель сільськогосподарського призначення, розділ сільськогосподарських земель і майна на паї та передача їх у приватну власність; закріплення і захист права власності селян на землю.

3. Ринкові трансформації – формування та лібералізація аграрного ринку – на місці старої планово-розподільчої системи збуту продукції; побудова ринкового економічного механізму.

4. Фінансова стабілізація – фінансове оздоровлення аграрного сектора, зменшення боргового та податкового навантаження, покращення інвестиційного та кредитного клімату, вирівнювання цінових диспропорцій, зупинення безробіття та падіння доходів селян.

5. Соціальний розвиток – розвиток та підтримка соціальних ресурсів сільської місцевості, створення належних соціальних умов та нормального функціонування та розвитку сільськогосподарських працівників.

В основі трансформації аграрного сектора України лежить реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств на нові форми господарювання ринкового типу через зміну форм власності на землю та майно. Згідно чинного законодавства України термін “реструктуризація” означає здійснення організаційно-економічних, правових або технічних заходів, спрямованих на зміну структури колективного сільськогосподарського підприємства, його управління, форм власності, організаційно-правової форми, які здатні привести підприємство до фінансового оздоровлення, збільшення обсягів конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва, вдосконалення управління тощо. Реструктуризація може відбуватися через такі шляхи: реорганізацію, злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення, ліквідацію та банкрутство [10, с. 18-22.].

Висновки. Отже, проаналізувавши ряд наукових праць, можна зробити висновок, що трансформаційні процеси у сільському господарстві з точки зору суспільної географії - це процеси, що призводять до змін галузевого, територіального та організаційно-управлінського характеру системи аграрної сфери на різних масштабах, зумовлений трансформацію економічної системи в цілому чи певних її елементів.

Література:

1. Беляєва О. О. *Держава та перехідна економіка: механізми взаємодії*/ О. О. Беляєва, А. С. Бебело, О. М. Комяков. – К.: КНЕУ, 2003. – С.48.

2. Вечканов Г.С. *Краткая экономическая энциклопедия*/ Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова, В. Т. Пуляев. – СПб.: Петрополис. – 1998. -368с.
3. Гражевська Н. І. *Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки*/ Н. І. Гражевська // *Економічна теорія*. – 2007. - №4. – С. 19-28.
4. Кравець А. В., Тимчишин І. Є. *Трансформація бізнесу*// *Економічний простір* № 31. – 2009. – С.124-131;
5. Лецик І. Б., Пиріг Г. І. *Організаційно-економічні трансформації в аграрному секторі економіки*// *Сталий розвиток економіки*. – 2013. - №3. – С. 327-331.
6. Малік М. Й. *Реформування власності і реструктуризація підприємств АПК*/ М. Й. Малік // *Економіка АПК*.- 2007. – №11. С.9-13;
7. Марушинець А. В. *Галузева та територіальна трансформація аграрної сфери України*/ А. В. Марушинець // *Економіка АПК*. -2010. - № 2. - С.652
8. Онищенко О.М. *Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики*/ О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин// *Економіка України*. – 2006. - №1. – С. 4-14.
9. Пена Т. В. *Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України: монографія*/ Т. В. Пена. – Черкаси: Брама-Україна. – С.41
10. Саблук П. Т. *Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва*/ П. Т. Саблук. – К.: ІАЕ, 1999. – С. 14-22.
11. Савчук В. С., Зайцев Ю. К. *Трансформаційна економіка*/ В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев, І. Й. Малий та ін.; За ред. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева/ Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2006. – 612с.
12. *Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей*/ За ред. Ю. Е. Губені. – Л.; ЛНАУ. – 2010. – С.229.
13. Турило А. М., Корнух О. В. *Економічна трансформація, як ключове поняття сучасного громадського розвитку*// *Науковий вісник Херсонського державного університету*. – Випуск 6. – 2014. – С. 189-191.

References:

1. Belyaeva O. O. *Derzhava ta perekhidna ekonomika: mekhanizmi vzaemodii*/ O.O. Belyaeva, A. S. Bebelo, O. M. Komyakov. – K.: KNYeU, 2003. – S.48.
2. Vechkanov G. S. *Kratkaya ekonomicheskaya entsiklopediya*/ G. S. Vechkanov, G. R. Vechkanova, V. T. Pulyaev. – SPb.: Petropolis. – 1998. -368s.
3. Grazhevskaya N. I. *Vidobrazhennyya transformatsiynikh protsesiv u sistemi kategoriyy sotsialno-ekonomichnoy dinamiki*/ N. I. Grazhevskaya // *Yekonomichna teoriya*. – 2007. - №4. – S. 19-28.
4. Kravets A. V., Timchishin I. E. *Transformatsiya biznesu*// *Yekonomichniy prostir* № 31. – 2009. – S.124-131;
5. Leshchik I. B., Pirig G. I. *Organizatsiyno-ekonomichni transformatsii v agrarnomu sektori ekonomiki*// *Staliy rozvitok ekonomiki*. – 2013. - №3. – S. 327-331.
6. Malik M. Y. *Reformuvannya vlasnosti i restrukturizatsiya pidpriemstv APK*/ M. Y. Malik// *Yekonomika APK*.- 2007. – №11. S.9-13;

7. Marushinets A. V. Galuzeva ta teritorialna transformatsiya agrarnoi sferi Ukraini/ A. V. Marukshinets// Yekonomika APK. -2010. - № 2. - S.652
8. Onishchenko O. M. Silske gospodarstvo, selo i selyanstvo Ukraini u dzerkali postradyanskoï agrarnoi politiki/ O. M. Onishchenko, V. V. Yurchishin// Yekonomika Ukraini. – 2006. - №1. – S. 4-14.
9. Pepa T. V. Regionalna dinamika i transformatsiya ekonomichnogo prostoru Ukraini: monografiya/ T. V. Pepa. – Cherkasi: Brama-Ukraina. – S.41
10. Sabluk P. T. Reformuvannya ta rozvitok pidpriemstv agropromislovogo virobnitstva/ P. T. Sabluk. – K.: IAYe, 1999. – S. 14-22.
11. Savchuk V. S., Zaytsev Yu. K. Transformatsiyina ekonomika/ V.S. Savchuk, Yu.K. Zaytsev, I. Y. Maliy ta in.; Za red. V. S. Savchuka, Yu. K. Zaytseva/ Navch. posib. – K.: KNYeU, 2006. – 612s.
12. Transformatsiya silskogo gospodarstva ta sela: yuvileynyi zbirnik naukovikh statey/ Za red. Yu. Ye. Gubeni. – L.; LNAU. – 2010. – S.229.
13. Turilo A. M., Kornukh O. V. Yekonomichna transformatsiya, yak klyuchove ponyattya suchasnogo gromadskogo rozvitku// Naukoviy visnik Khersonskogo derzhavnogo universitetu. – Vipusk 6. – 2014. – S. 189-191.

РОЗДІЛ V. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

УДК: 37.013.73

СВІТОГЛЯДНІ ЧИННИКИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Дмитренко Л. І.

Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Україна, Київ

У статті характеризуються різні підходи до формування світогляду, що відображають розуміння людиною закономірностей розвитку природи, суспільства та людського мислення, розкривають людину як біологічне та соціальне явище (цілісну будову людини, закон – відношення), а також життєве середовище людини.

Ключові слова: світогляд, цілісна будова людини, життєве середовище. інтегровані чинники, цілісне мислення.

Дмитренко Л. И. Мировоззренческие факторы в системе образования/ Иститут инновационных технологий и содержания образования Министерства образования и науки Украины, Украина, Киев.

В статье характеризуются разные подходы к мировоззрению, которые отображают понимание человеческих закономерностей развития природы, общества и человеческого мышления, раскрывают человека как биологическое и социальное явление (целостное строение человека, закон – отношение), а также жизненную среду человека.

Ключевые слова: мировоззрение, целостное строение человека, жизненная среда, интегрированные факторы, мировоззрение, целостное мышление.

Dmytrenko L. I. World outlook factors in the educational system/ Institute of Innovative Technology and Content of Education of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ukraine, Kyiv

The article characterizes different approaches to world outlook which reflects the human patterns of understanding the nature, society and human mind. It shows the person as a biological and social creature (coherent structure of human law - relation) and human living environment.

Key words: outlook, holistic structure of the human, vital environment, integrated factors, coherent mind.

World outlook factors in the educational system

Need in world outlook factors in natural education is caused by the fact that all natural and social phenomena can be studied, understood, considering them only in the integrity with those systems and phenomena, among which they exist. As nature itself and universe are integrity, a man as a biological and social phenomenon is also integrity; consciousness, intelligence are as well.

According to A. Derkach and V. Zazykina currently there are no generally accepted ideological standards and prospects of their creation are not clear, and there are many problems with the study of the personal aspect "acme".

According to the abovementioned scholars for the progressive development of the human being as a personality it is necessary to define the following: world outlook; provide description of the corresponding personal standards and standards of development [2].

Therefore, the subject of our study is the concept of world outlook factors in the educational system.

The term "world outlook" by W. Busel is a system of views on life, nature and society [1]. According to I. Ogorodnikov and others the concept of "world outlook" is a system of philosophical, scientific, moral and aesthetic views and beliefs of the human being that reflect understanding of the world and define the overall direction of activity [5]. When we talk about world outlook as a system of scientific views, we mean primarily those world outlook ideas that need to be understood and learned and must enter into the consciousness of every human being. World outlook reflects patterns of human understanding of nature, society and human thinking.

The process of education of different population groups including heads of institutions of higher education must be supported by human knowledge and understanding of the four groups of world outlook ideas, their acceptance, belief in their correctness and justice, formation of views and beliefs, willingness to follow and implement them.

First group of world outlook ideas is associated with materialistic understanding of the laws of nature (for example, it's necessary to know the system of scientific views on the world, especially on the first principles "roots of all things" [3] - fire, air, water, earth that were laid by the philosophers Fales, Anaximander, Anaximenes, Heraclitus, Empedokles and others, origin of Earth and life, variability of species, evolution of wildlife, natural causes and nature of natural phenomena, structure of matter and its motion, connection between organic and inorganic nature, ability to display mathematically laws of nature, descent of man, levels of wildlife (cellular, tissular, organismal, population-specific, biogeocenotic, biospheric etc.).

Second group of ideas is associated with the materialistic understanding of common factors of social development, changes of social and historical formations, the concept of the driving forces of social development importance of science and technology in social development and other.

Third group of ideas is closely connected with the first and second one and reflects the overall concept of world learning, recognizing that human consciousness is defined by the conditions of material life of society and reflects objective existing reality. Materialistic understanding of the common factors of the higher nervous activity, value of consciousness, thinking in the process of learning the world, science and technology in the transformation of the world belong to these findings and scientific concepts.

Fourth group of ideas (some ethical ideas) is associated with acceptance and affirmation of essence of morality which is reflected in terms of modern man – personality of moral type, leading a moral life [5].

The article aims to target different groups of population (including those with special educational needs) to develop their personalities, including world outlook, complex thinking and promote development of natural and social environment.

All organs of perception, all systems of human being are directed at learning surrounding world, forming holistic world view [see schemes 1,2,3].

The concept of perception is a sensory awareness of the given object or phenomenon, as well as world of people, having specific value for us and included in the variety of relationships that create meaningful situations, which we witness and participate in. Perception, according to Piaget G. is an image of the world itself ... integrating factor of the further human life and learning [6]. In the opinion of I.Ogorodnikov and others, perception is connected with our feelings. Our previously gained experience is in the perception [5].

Man, as the supreme work of the Creator, is intended only for positive thinking and constructive action. Today destructive processes prevail over the constructive ones due to the fact that chemicals are present in the cognitive linguistic structures involved in the formation of the linguistic world view and phenomenological ("material" for creating conceptual (figurative) world view). Designated structures impede normal functioning of the brain of every person. Today it is seen from the practice of individual behavior of human beings that lost basic personality traits or still have them but very few.

According to scientists, linguistic and phenomenological cognitive structures are encoded and formed into cognitive spaces and bases.

Other destructive elements are people-robots with practical competence in the processes of transformation of the above items.

The concept of transformation is treated as a change, conversion of type, shape, change of essential properties and other from something. Transformation (transfer) is one of the key elements of the specific form of interpersonal distortion (change) of perception. To get abovementioned practices groups are created, headed by the coach, who by means of encoding people to his personification in different ways (oiliness, threats, etc.) binds group to himself. Coach zombifies his consciousness to have different images: parenthood, teachers, government, in general. He "embodies" established traditions and accepted in the society values, thereby, forcing other people to pay attention not to their personality, but only to his one or other similar to him creatures, creating environment of psychosis.

These people are the authors of modern mass media and those materials that zombify the consciousness of people, creating so-called robot thinking in them.

Today it is seen from the practice that the general state of thinking of people (in various institutions) improved due to harmonization of senses. It's only needed to change all the synthesizing processes, because now they are based and combined on intellectual operations of opposite polarity.

At the same time (from the current practice) we can emphasize that biblical (positive thinking) is the most common among people that we consider as a tool to adapt modern person to transforming conditions of his existence, efficient way of learning flow of educational and daily information about the nature, society and place of human being there, instrument of self-knowing, self-improvement.

At the present stage of social development complex thinking appeared: scientific one combined with biblical (positive). It integrates confidence and can understand organization. This thinking can combine, globalize and at the same time recognize special and specific, as well as recognizes what was read at once.

In our opinion, thinking should be holistic and take into account the following elements: physical, psychological, social, moral components (the principle of harmony).

Outlined thinking arose in people as a result of knowing living word "Remo", learning biblical "Word", sermon records, through understanding of their own actions - reflections. Such thinking is typical for mature people (from 25 to 65 years [2 p. 223]) and for their alumni. Y. Komenskyi defined that "mature man is a man who reached bounding growth and strengths, capable of doing things and in fact already began to lead a lifestyle that was prepared for"[4 p.180].

Therefore, self-knowing begins with reflection. We should combine activity of self-knowing with the activity of self-improvement that, in our opinion, is expressed by the following world outlook factors: human whole structure (see diagram 1); human living environment (see diagram 2); law - attitude (see diagram 3).

World outlook factors serve as an internal leadership in solving the most important problems in life by the human being.

Modern manager should know world outlook ideas, master the art of training and education of the human personality, including personalities with special educational needs, striving only for professional and personal development.

This article does not exhaust the essence of the given problems and requires further disclosure on the semantic component of human professionalism through category outlook.

Diagram 1 Human whole structure

<u>physical substance</u> Physical health - clear head (without “robotizm”, correctly shaped brain), body (perfect).	<u>moral substance</u> Mental health - love. Implementation of the moral law-attitude and moral rules (for example, covenant with neighbor) Note: neighbor – family, friends, people at church. <u>social substance</u> Social health - pure communication (no jargon), languages: Ukrainian, Russian, literary
	<u>psychological substance</u> Psychological (mental) health – strong will; mind: scientific, biblical; positive emotions; control over own thinking.

Diagram 2
Four components
of the human
living environme

physical environment
 Saving planet, nature. Creating new ecosystems (see p.2)

moral environment

Confessional institutions (churches, etc.) with pure attitude towards people.

Social environment

Family, work. Communication in family, with other people (without robots).

Diagram 3
Four fields of attitude
(according to 4
substances of
human being (see diagram 1))

Physical field
(attitude towards planet, nature)
 Art of making nature on the planet

Psychological environment

Intelligent behavior.

moral field (attitude towards the Creator as the author of life)

Art of worship of the Creator by singing with music (at pleasure), playing instruments, professional choral singing, dancing in the church. Analysis of biblical "Word" for practical life. Getting complex character: sanguine and small percentage of phlegmatic (for better co-existence with wives).

social field (relations with people)

"Communication with language of art" – reading poetry, playing instruments, painting, dancing, easy sport with the whole family. For those who you are working with is the same (at pleasure).

**Psychological (mental) field
(relations with oneself)** Art

of poetry, listening to music (classical, Christian ((majestic, fast and slow, with a deep meaning of words))), writing music, reading books based on the principle of harmony, understanding the "language of philosophy ", playing instruments, painting, dancing, easy sport.

Література:

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. - К: Ірпінь; ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.
2. Деркач А. А. Зазикін В. Г. Акмеологія: Навчальний посібник. – СПб.: Пітер, 2003. – 256 с.
3. Ильїн В. В. Пожарський С. Д. Філософія і акмеологія.- СПб.: Политехника, 2008. - 395 с.
4. Коменський Я. А. Паннедея. – М.: Изд – во УВАО, 2003. – 318 с.
5. Огородников И. Т. Педагогика школы. Учебное пособие для студентов П 24 пед. Ин-тов. - М. изд. «Просвещение», 1978. - 320 с.
6. Пиаже Жан. Избранные психологические труды. – М. Международная педагогическая академия. 1994. – 680с.

References:

1. Busel V. T. Great Dictionary of the modern Ukrainian language .- K: Irpen; WTF Perun, 2005. - 1728 p.
2. Derkach A. A. Zazykin V. G. Acmeology: teaching guide. - St. Petersburg: Piter, 2003. 256 p.
3. Ilyin V. V. Pozharskyi S. D. Philosophy and acmeology.- St. Petersburg: Politekhnik, 2008. – 395 p.
4. Komenskyi Y. A. Pannadeya. – M.: Publishing House UVAO, 2003. – 318 p.
5. Ogorodnikov I. T. Pedagogy of the school. Teaching guide for students P 24 ped. M. Publishing House “Prosveshcheniye”, 1978. – 320 p.
6. Jean Piaget. Selected psychological works. - M. International Pedagogical Academy. 1994. – 680 p.

УДК: 351.82:338.439.02

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Котова Н. В.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна,
Київ

У статті розкривається сутність педагогічної компетентності, її структура та особливості формування майбутнього вчителя початкової школи. Автором проаналізовано різні підходи науковців щодо визначення суті поняття «компетентності педагога» та його складових. Представлено результати досліджень, що обґрунтовують сутність поняття «педагогічна компетентність». Розкрито умови ефективного формування фахової компетентності, зокрема дієвість освітнього середовища професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Основний акцент автор робить на таких її складових як: теоретичні педагогічні знання, практичні вміння, особистісні якості педагога. Також рекомендує конкретні поради, які можуть бути ефективними для процесу формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Ключові слова: педагогічна компетентність, педагогічні уміння, психолого-педагогічні і спеціальні знання, професійна компетентність, формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Котова Н. Смысл и структура педагогической компетентности будущего учителя начальной школы/ Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Украина, г. Киев

В статье раскрыт смысл и структура педагогической компетентности, выделены и охарактеризованы факторы, которые способствуют формированию будущего учителя начальной школы. Автором проанализированы различные подходы ученых относительно определения сущности понятия «компетентности педагога» и его составляющих. Представлены результаты исследований, обосновывающие сущность понятия «педагогическая компетентность». Раскрыты условия эффективного формирования профессиональной компетентности, в частности действенность образовательной среды профессиональной подготовки будущего учителя начальной школы. Основной акцент автор делает на таких ее составляющих как: теоретические педагогические знания, практические умения, личностные качества педагога. Также рекомендует конкретные советы, которые могут быть эффективными для процесса формирования педагогической компетентности будущего учителя начальных классов.

Ключевые слова: педагогическая компетентность, педагогические умения, психолого-педагогические и специальные знания, профессиональная

компетентность, формирование педагогической компетентности будущего учителя начальной школы.

Kotova N. The point and the structure of educational competence the future teacher of primary school/ National Dragomanova Pedagogical University , Kyiv, Ukraine

In this article there are the sense and the structure of educational authority, the factors which contribute to form the future primary school teacher are defined and characterized. The author has analyzed different approaches of scientists to determine the nature of the teacher's competence and its components. The results of studies that substantiate the essence of the concept "pedagogical competence". Conditions of effective formation of professional competence were exposed, in particular the effectiveness of the educational environment of professional preparation of future teacher of primary school. The main accent is made on its components such as: theoretical pedagogical knowledge, practical skills, personal qualities of the teacher. Also recommends specific advices that can be effective for the process of formation of pedagogical competence of future teacher of initial classes.

Key words: educational competence, professional competence, formation of the pedagogical competence of the future primary school teacher.

Вступ. На початку третього тисячоліття поглиблюються та прискорюються загальносвітові соціально-економічні, політичні, соціокультурні процеси, які визначають розвиток людства на сучасному етапі його життєдіяльності. Глобальні суспільні зрушення мають систематичний, швидкий, незворотний характер. Вони зумовлені науково-технічним прогресом, швидкою інформатизацією та комп'ютеризацією, демократизацією суспільного життя у більшості країн світу. Найбільш відповідальною в цих умовах є роль освіти. Саме освіта має безпосередній та найбільший вплив на особистість і суспільство.

Освіта є соціальним інститутом, через який проходить кожна людина, набуваючи при цьому рис особистості, фахівця і громадянина. Завдяки діяльності вчителя реалізується державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку вітчизняної науки, техніки і культури, збереженні і примноженні культурної спадщини й формувалися людини майбутнього, а також забезпечується Конституційне право громадян України на здобуття повної загальної середньої освіти. Все це висуває проблеми підготовки вчителя, його професійного становлення і професійної компетентності. Саме компетентнісний підхід розглядається як один із важливих концептуальних принципів, який визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти.

Формулювання мети статті та завдань. Проаналізувати складники педагогічної компетентності, визначити умови, які необхідні для формування педагогічної компетентності.

Виклад основного матеріалу статті. В останнє десятиріччя термін "педагогічна компетентність" фахівця є одним з найуживаніших понять, теоретичні витoki якого беруть початок у дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Серед російських учених ідеї модернізації освіти на компетентнісній основі активно розроблялися І. А. Зимньою, Н. В. Кузьміною, А. К. Марковою, В. В. Сериковим, А. В. Хуторським, В. Д. Шариковим та інші. Вітчизняна наука також має певні напрацювання в цьому напрямку. Проблему педагогічної компетентності вивчали вітчизняні науковці: Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, С. У. Гончаренко, К. В. Корсак, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, С. А. Раков, О. Я. Савченко та інші. Актуальність їхніх досліджень тісно пов'язується з ідеями Болонського процесу, що посилив в Україні ті освітні перетворення, які стали характерними для європейського науково-педагогічного співтовариства. На зміну загальноприйнятому підходу, який забезпечував уявлення про способи виконання певної діяльності та сформованість вузькопрофесійних умінь майбутніх спеціалістів, прийшов компетентнісний підхід. Впровадження такого наукового підходу в умовах кредитно-модульної системи навчання є одним з дієвих засобів модернізації системи педагогічної освіти.

Посилаючись на міжнародний досвід, можна стверджувати, що поняття "ключові компетентності" виступає в даному контексті як "вузлове" поняття, так як компетентність носить інтегрований характер, а саме: об'єднує професійні знання, інтелектуальні навички і вміння і способи діяльності.

Поняття "компетентність" (лат. *competens* – відповідний, здібний) означає коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі. Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості учителя, які дозволяють йому самостійно і ефективно реалізувати цілі педагогічного процесу [1: 48-49]. Для цього потрібно знати педагогічну теорію, уміти застосовувати її в практичній діяльності. "Компетентність" визначає рівень професіоналізму особистості, а її досягнення відбуваються через здобуття нею необхідних компетенцій, що є метою професійної підготовки фахівців. Так, І. А. Зимня зазначає, що компетентнісний підхід "характеризується посиленням власне прагматичної, так і гуманістичної спрямованості освітнього процесу", має розглядатися "на основі компетентності (а не компетенції)" [2]. В. І. Байденко стверджує, що такий підхід є "формування результатів як ознак готовності продемонструвати відповідні компетенції" [3: 9]. Професійно-педагогічну компетентність Н. В. Кузьміна визначає як сукупність умінь педагога–суб'єкта педагогічного впливу– особливим чином структурувати наукове і практичне знання з метою найкращого вирішення педагогічних завдань [4: 90]. Н. М. Бібік розглядає професійну компетентність як єдність знань, умінь, здібностей, а також готовність діяти в складній ситуації й розв'язувати професійні завдання з високим рівнем невизначеності; здатність і готовність до досягнення якісного результату праці; ставлення до професії як до однієї з ключових особистих цінностей [5].

Під компетенція ми розуміємо сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Компетентність визначаємо як володіння відповідними компетенціями. Аналіз визначень педагогічної компетентності дає змогу стверджувати, що педагогічна компетентність є системою наукових знань, інтелектуальних і практичних умінь і навичок, особистісних якостей і утворень, яка при достатній мотивації та високому рівні професійності психічних процесів забезпечує самореалізацію, самозбереження та самовдосконалення особистості педагога в процесі професійної діяльності.

Професійна компетентність вчителя – це сукупність його особистісних якостей, загальної культури та кваліфікаційних знань, умінь, методичної майстерності, гармонійна інтеграція яких в педагогічній діяльності дає оптимальний результат. А. К. Маркова виділяє різні види професійної компетентності: спеціальну, соціальну, особистісну та індивідуальну. Вона зазначає, що поняття професіоналізму є ширшим за поняття компетентності, оскільки професіоналізм – це загальна характеристика вимог професії до людини [8]. Так, С. А. Раков проводить класифікацію предметно-галузевих математичних компетентностей майбутніх учителів математики і виділяє процедурну, логічну, технологічну, дослідницьку, методологічну компетентності [9].

На перший план висуваються внутрішні фактори вчителя: особистісні якості, тобто структура особистісних здібностей та рис характеру, його загальна культура, управлінські та організаторські можливості, а вже потім – кваліфікаційна компетентність, яка передбачає знання, уміння, навички з отриманої спеціальності.

Професійна компетентність – це базова характеристика діяльності спеціаліста; вона включає як змістовий (знання), так і процесуальний (уміння) компоненти і має головні суттєві ознаки, а саме: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності і критичність мислення. На основі цього запропоновано таке розуміння професійно-педагогічної компетентності. Професійно-педагогічна компетентність вчителя є складною багаторівневою стійкою структурою його психічних рис, що формується внаслідок інтеграції досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, значущих для вчителя особистісних якостей і має окреслені суттєві ознаки (мобільність, гнучкість і критичність мислення). Ці зрушення встановлюють нові вимоги до трудової діяльності наших співгромадян: якості їх професійної підготовки й професійної компетенції, рівня соціально-професійної мобільності, конкурентноздатності на ринку праці та в різних сферах виробничої діяльності.

Основними структурними елементами педагогічної компетентності є: теоретичні педагогічні знання, практичні вміння, особистісні якості педагога.

Теоретичні педагогічні знання передбачають зміст психолого-педагогічних знань, які визначені навчальними програмами.

Зміст психолого-педагогічних знань визначається навчальними програмами. Психолого-педагогічна підготовленість складається із знань методологічних основ і категорій педагогіки; закономірностей соціалізації і розвитку особистості; суті, цілей і технологій навчання та виховання; законів анатомо-фізіологічного і психічного розвитку дітей, підлітків, юнацтва. Вона є основою формування гуманістично-орієнтованого мислення педагога.

Психолого-педагогічні і спеціальні знання є необхідною умовою професійної компетентності. Практичне розв'язання педагогічних завдань забезпечують уміння і навички, передумовою яких є теоретико-практичні і методичні знання. Зміст теоретичної готовності вчителя виявляється в узагальненому умінні педагогічно мислити, що передбачає наявність у педагога аналітичних, прогностичних, проєктивних, а також рефлексивних умінь.

Педагогічні уміння – це сукупність послідовно розгорнутих дій, що ґрунтуються на теоретичних знаннях. Частина цих дій може бути автоматизованою (навички).

Аналітичні уміння передбачають уміння аналізувати педагогічні явища; осмислювати роль кожного елемента у структурі цілого і у взаємодії з іншими.

Знаходити в педагогічній теорії положення, висновки, закономірності; правильно діагностувати педагогічне явище; знаходити способи оптимального вирішення педагогічних завдань.

Прогностичні уміння передбачають управління педагогічним процесом; чітку уяву с свідомості вчителя, педагогічне прогнозування результатів педагогічного процесу; оволодіння прогностичними методами, висунення гіпотез, тощо.

Проєктивні уміння забезпечують конкретизацію цілей навчання та виховання і поетапну їх реалізацію.

Рефлексивні уміння передбачають здійснення педагогом контрольної – оцінної діяльності, спрямованої на себе, на осмислення і аналіз власних дій.

Зміст практичної готовності вчителя виражається у зовнішніх (предметних) уміннях, тобто в діях, які можна спостерігати. До них належать організаторські і комунікативні уміння.

Організаторські уміння передбачають залучення студентів до різних видів діяльності й організацію діяльності колективу, яка перетворює його із об'єкта в суб'єкт виховання. Організаторські уміння педагога бувають мобілізаційними, інформаційними, розвивальними і орієнтаційними.

Мобілізаційні уміння вчителя обумовлені привертанням уваги учнів і розвитком у них стійких інтересів до навчання, праці та інших видів діяльності.

Інформаційні уміння пов'язані з безпосереднім викладом навчальної інформації, з методами її отримання та обробки.

Розвивальні уміння передбачають визначення “зони найближчого розвитку” окремих учнів, класу в цілому.

Орієнтаційні уміння спрямовані на формування морально-ціннісних установок вихованців і наукового світогляду; організацію спільної творчої діяльності, яка розвиває соціально-значущі якості особистості.

Комунікативні уміння вчителя - це взаємопов'язані групи перцептивних умінь, власне уміння спілкування (вербального) та уміння і навичок педагогічної техніки.

Перцептивні уміння допомагають розуміти інших (учнів, учителів, батьків). Для цього необхідно вчити проникати в індивідуальну суть іншої людини, визначити її ціннісні орієнтації, які знаходять вираження в її ідеалах, потребах, інтересах.

Уміння педагогічного спілкування - це уміння розподіляти увагу і підтримувати її стійкість; обирати відповідно до класу й окремих учнів найдоцільніші способи поведінки звертань; аналізувати вчинки вихованців, визначати мотиви, якими вони керуються, їхню поведінку в різних ситуаціях.

Професійна компетентність учителя обумовлює його педагогічну майстерність. Значущість педагогічної компетентності для педагогічної діяльності зумовлюється її функціями. До них належать такі функції:

- педагогічного самовизначення;
- педагогічного самомотивування;
- педагогічного самонавчання та самовдосконалення;
- педагогічного самореалізації;
- педагогічного самопрофілактики та само реабілітації.

Врахування даних функцій у процесі формування педагогічної компетентності забезпечить успішне вирішення мети і завдань професійної підготовки майбутніх фахівців.

Висновки.

Ефективність процесу формування процесу педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в системі ступеневої підготовки залежатиме від повноти реалізації усіх його складових. Конкретними шляхами можуть бути:

- включення проблематики професійно-педагогічної компетентності до дослідницьких програм та планів навчальних підготовки спеціалістів на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях; проведення науково-теоретичних конференцій та семінарів, практично-методичних нарад з актуальних проблем формування педагогічної компетентності;
- створення на базі кращих освітянських закладів експериментальних центрів, лабораторій для опрацювання виховних інновацій, розповсюдження передового досвіду творчих педагогічних працівників;
- корегування та узгодження змісту освіти, навчальних планів та програм з метою орієнтації на основні компоненти професійно-педагогічної компетентності, розробка та запровадження нових курсів,

що сприятимуть формуванню професійно-педагогічно компетентності майбутніх учителів початкової ланки освіти;

- науково-методичне забезпечення підготовки педагогів, соціальних працівників, психологів вищих навчальних закладів з урахуванням основних видів компетенцій майбутніх спеціалістів;
- розробка та видання типових програм, методичних посібників, підручників, методичних матеріалів;
- розробка й запровадження нових методик навчання та виховання з метою формування конкурентноздатного працівника освітньої галузі;
- використання засобів масової інформації з метою висвітлення кращого педагогічного досвіду;
- вивчення світового педагогічного досвіду, адаптація кращих прикладів формування педагогічної компетентності;
- налагодження контактів з міжнародними організаціями, проведення спільних міжнародних заходів та проектів з проблем формування професійно-педагогічної компетентності;
- ефективне застосування інноваційних програм освітніх технологій;
- науково-методичні розробки з питань стратегії розвитку освітнього процесу, використання інноваційних форм і методів індивідуального чи групового пошуку;
- використання творчого потенціалу вчителів-практиків та науковців в удосконаленні навчально-виховного процесу.

Отже, компетентний педагог – це майстер своєї справи, спеціаліст високої культури, який глибоко знає свій предмет, досконало володіє методикою навчання, спонукає студентів самостійно думати, розвиває їхні здібності, творчість, використовуючи при цьому інноваційні технології навчання.

Таким чином, педагогічна компетентність є комплексною характеристикою здатності педагога бути суб'єктом власної педагогічної діяльності, який бажає та вміє розв'язувати професійно-педагогічні задачі, пов'язані з учінням та особистісним розвитком. Перспективою наших подальших досліджень є розкриття змісту визначених складових професійної готовності майбутнього вчителя, експериментальне дослідження їх рівнів розвитку.

Література:

1. Матвійків І. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців / І. Матвійків // Педагогіка і психологія професійної освіти: Наук.-метод. журнал. – 2006. – №3. – С. 44-53.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. / И. А. Зимняя. – М.:

Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

3. Байденко В. И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: Методическое пособие. / В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 54 с.

4. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М.: Высш. шк., 1990. – С. 90.

5. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз/ Н. М. Бібік// Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібліотека з освітньої політики[за ред. О. В. Овчарук]. – К.: "К. І. С.", 2004. – С. 47-52.

6. Мазнев О. В. Педагогічна компетентність викладача ВНЗ в умовах кредитно-модульної системи навчання/ О. В. Мазнев // Дидактика математики: проблеми і дослідження: Міжнародний збірник наукових робіт. – Вип. 25. – Донецьк: Фірма ТЕАН, 2006. – С. 185.

7. Митина Л. М. Личность и профессия: психологическая поддержка и сопровождение/ Л. М. Митина. – М.: Academia, 2005. – 335 с.

8. Маркова А. К. Психология профессионализма. / А. К. Маркова. – М., 1996. – 308 с. – С. 33.

9. Раков С. А. Математична освіта: компетентнісний підхід з використанням ІКТ: Монографія. – Харків: Факт, 2005. – 360 с.

10. Закон України "Про вищу освіту". – К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2002. – 70 с.

11. Мороз І. В. Педагогічні умови запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу: Монографія: – К.: ТОВ "Освіта України", Коо, 2005. – 278 с.

References:

1. Matviyukiv I. Competence approach to training future professionals / Matviyukiv I. // Pedagogy and Psychology of Professional Education, Scientific and method. magazine. - 2006. - № 3. - P. 44-53.

2. Zymnyaya I. Key's competencies as result and basis in educational process. / I. Zymnyaya. - M.: Research Center of Quality Preparation specialists, 2004. – 42 p.

3. Baydenko V. Revelation of composition of competences of graduates of high schools as a necessary stage designing GOS VPO new generation: Methodological textbook. / V. Baydenko. - M : Research Center of Quality Preparation specialists, 2006. - 54 p.

4. Kuzmina N. Professionalism of personality of teacher and master of industrial training / N. Kuzmina. - M: High school, 1990. - P. 90.

5. Bibik N. Competence approach: reflexive analysis / N. Bibik // Competence approach in modern education: international experience and Ukrainian outlook.

- Library of Educational Policy [edited by O. Ovcharuk]. – K.: "K.I. S.", 2004. - P. 47-52.*
6. *Maznyev O. Educational competence of teachers of high school in the conditions of credit-modular system/ O. Maznyev // Didactics of Mathematics: Issues and Research: International Collection of scientific works. - Vol. 25. - Donetsk: Firm Teana, 2006. - P. 185.*
7. *Mitina L. Personality and profession: psychological support and maintenance/ L. Mitin. - M.: Academia, 2005. - 335 p.*
8. *Markova A. Psychology professionalism. / A. Markov. - M., 1996. - 308 p. - P. 33.*
9. *Rakov S. Mathematical education: competence approach using IKT: Monograph. - Kharkiv: Fact, 2005. - 360 p.*
10. *Law of Ukraine "Higher Education". - K.: National Pedagogical University Dragomanov, 2002. - 70 p.*
11. *Moroz I. Teaching the introduction of credit-modular system of organization of educational process: Monograph: - C.: LLC "Education of Ukraine", 2005. – 278 p.*

УДК: 378.147:007

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТОВАРОЗНАВСТВА ТА КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ІКТ

кандидат педагогічних наук, доцент, Крамаренко Т. В.

Дніпропетровський Державний Аграрно-Економічний університет, Україна,
м. Дніпропетровськ

У статті розглядається необхідність формування культури професійного діалогу у майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності. Обґрунтовано теоретичні засади формування культури професійного діалогу у майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Вперше на основі аналізу та вивчення наукових здобутків вітчизняних та зарубіжних вчених, з урахуванням власного професійного педагогічного досвіду розкрито поняття культури професійного діалогу майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності. Практичне значення одержаних результатів полягає в їх достатній готовності до впровадження в навчальний процес ВНЗ, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності.

Ключові слова: культура діалогу, структурно-функціональна модель, інформаційно-комунікаційні технології, вищий навчальний заклад, професійна культура, фахівці з товарознавства та комерційної діяльності.

Крамаренко Т. В. К вопросу формирования культуры

профессионального диалога у будущих специалистов по товароведению и коммерческой деятельности средствами ИКТ / Днепропетровский Государственный аграрно-экономический университет, Украина, г. Днепропетровск

В статье рассматривается необходимость формирования культуры профессионального диалога у будущих специалистов по товароведению и коммерческой деятельности. Обосновано теоретические принципы формирования культуры профессионального диалога у будущих специалистов по товароведению и коммерческой деятельности средствами информационно коммуникационных технологий. Впервые на основе анализа и изучения научных достижений отечественных и зарубежных ученых, с учетом собственного профессионального педагогического опыта раскрыто понятие культуры профессионального диалога будущих специалистов по товароведению и коммерческой деятельности. Практическое значение полученных результатов заключается в их достаточной готовности к внедрению в учебный процесс ВУЗов, которые осуществляют подготовку будущих специалистов по товароведению и коммерческой деятельности.

Ключевые слова: культура диалога, структурно функциональная модель, информационно-коммуникационные технологии, высшее учебное заведение, профессиональная культура, специалисты по товароведению и коммерческой деятельности.

Kramarenko T. V. To the question of forming of professional dialog culture among future merchandizing and commercial activity specialists by means of ICT / Dnipropetrovsk State Agriculture and Economics University, Ukraine, Dnipropetrovsk

The article deals with the necessity of forming of professional dialog culture among future merchandizing and commercial activity specialists. The ground of theoretical principles of professional dialog culture forming among future merchandizing and commercial activity specialists by means of information and communication technologies has been given. First on the basis of analysis and studying of scientific achievements among domestic and foreign scientists, taking into account own pedagogical experience, a concept of forming professional dialog culture among future merchandizing and commercial activity specialists has been proposed. The practical value of the received results is in their sufficient readiness for implementing in the educational process of Higher educational establishments, which deal with training future merchandizing and commercial activity specialists.

Keywords: dialog culture, structural and functional model, information and communication technologies, higher educational establishment, professional culture, merchandizing and commercial activity specialists.

Вступ.

В умовах модернізації вищої школи в Україні, яка спрямована на входження до Європейського освітнього простору, висувуються особливі вимоги до підготовки фахівців міжнародного рівня, підвищення їх

конкурентоспроможності, професійної культури. У зв'язку з цим актуальності набуває потреба у переорієнтації навчального процесу на розвиток особистості студента, його пізнавальних, творчих здібностей, вироблення досвіду професійної комунікації, цінностей і сенсу майбутньої професії, що визначають сучасну якість освіти, зокрема товаровознавчої, від рівня якої значною мірою залежить ефективність входження України в ринкову економіку, оволодіння досвідом міжнародних торговельно-економічних відносин на рівні підприємств та організацій.

Числені теоретичні розробки використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки фахівців до професійної комунікації, зокрема діалогу (Н. Волкова, О. Кущенко, Ю. Машбиць, О. Пехота, І. Розіна, В. Фатурова) свідчать про пошук шляхів підвищення ефективності підготовки майбутніх фахівців, формування культури професійного діалогу з метою оптимізації навчального процесу, зокрема на під час вивчення іноземної мови.

Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до питання формування культури спілкування, проблема формування культури професійного діалогу у майбутніх фахівців з товаровознавства та комерційної діяльності засобами ІКТ являється у теоретичному, так і в практичному аспекті, залишається малодослідженою, що виявляється і у відсутності єдиного розуміння цього феномену.

Метою статті є обґрунтування необхідності формування культури професійного діалогу у майбутніх фахівців з товаровознавства та комерційної діяльності засобами ІКТ у процесі вивчення іноземної мови.

Виклад основного матеріалу:

За останні роки в Україні торгівля стала одним із найважливіших секторів економіки, що зумовило перегляд ставлення до фахівця з товаровознавства і комерційної діяльності.

Професія товаровознавця виникла і утверджувалась разом з появою товарного виробництва, відповідно до потреб торгівлі, завдань і вимог розвитку торгового капіталу. Її зародки були закладено в книзі «Книжка описательная, како молодым людям торг весть и знати всему цену», яка вперше була видана в Росії в 1575 р. Протягом багатьох віків торгівля пов'язувала людей різних культур. На сьогодні без товаровознавця не може обійтися жодна галузь народного господарства як державної, так і приватної форми власності.

Сучасний товаровознавець має не лише досконало володіти методами оцінки якості товарів, але й знати сучасні методи та прийоми маркетингу і менеджменту, бути добре обізнаним з усіма прогресивними формами організації торгівлі, тенденціями розвитку галузей, які виробляють товари, кращими зразками ведення торговельної та комерційної діяльності в розвинутих країнах світу.

Здійснення посадових обов'язків не можливе без високої культури професійної комунікації [4]. На цьому наголошують А. Бусигін, В.

Дорошенко, М. Ізмайлова, В. Лавриненко, А. Орлов та ін.

Основою бізнесу фахівців з товарознавства та комерційної діяльності є максимально можливе задоволення попиту споживачів, розширення комерційних послуг на базі поглибленого вивчення структури і різновидів цільових аудиторій з метою отримання найбільшого прибутку. Такі вимоги обумовлюють підвищення рівня співробітництва з міжнародними комерційними структурами, розширення культурних обмінів, залучення до світових цінностей, а отже, здійснення на високому рівні міжнародної комерційної діяльності. Реалізувати таку діяльність можуть лише фахівці, здатні до ділового співробітництва з іноземними партнерами, спроможні вести професійний діалог рідною та іноземною мовою на високому фаховому рівні.

Цікаво, що у спеціальній літературі торговельна справа розглядається як мистецтво спілкування, ведення контактів, обміну інформацією між продавцем та покупцем, вміння досягати поставлених цілей. Вона є головним засобом і ареною соціального діалогу, забезпечуючи його інформативну наповненість, поєднуючи спілкування, взаємодію, контакт, обговорення, розмову, обмін думками, переговори, консультації у спільних діях для взаєморозуміння, сукупність полеміки й дискусії, критики й самокритики, боротьби протилежних поглядів і думок, різних точок зору.

Вищезазначене, у свою чергу, викликає необхідність розробки нових наукових підходів до підготовки майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності, переорієнтації професійних цінностей, переосмислення мети, змісту й технологій навчання для забезпечення формування культури професійного діалогу, яка необхідна будь-якому сучасному спеціалісту, зокрема, товарознавцю, професійна діяльність якого потребує постійної взаємодії у сфері «людина–людина».

Недостатня комунікативна підготовка, нездатність організувати професійне спілкування, відсутність певних умінь і навичок, низький рівень культури професійного діалогу різко знижують «вартість» фахівця з товарознавства та комерційної діяльності на ринку праці, можливості його працевлаштування, успішність виконання ним професійних обов'язків, особливо у нестандартних ситуаціях.

З метою отримання повного уявлення про культуру професійного діалогу майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності, спрямуємо свою увагу на визначення сутності понять «діалог», «культура».

Щодо сутності поняття, то слово «діалог» (dialogos) грецького походження й буквально перекладається як «розмова двох, бесіда». Аналіз літературних джерел показав, що сутність поняття «діалог» дослідники розуміють по-різному (див. табл. 1).

Таблиця 1

Основні підходи науковців до визначення поняття «діалог»

Визначення поняття «діалог»	Автор
«Форма ліквідації виховних конфліктів шляхом обміну думками сторін і знаходження спільної позиції»	С. Гончаренко
Послідовна зміна комунікативних ролей тих, хто спілкується, у ході якого виявляється смисл мовленнєвого повідомлення	В. Дорошенко, Л. Зотова, В. Лавриненко
Мовлення між двома або кількома співрозмовниками, які міняються ролями	Г. Чайка
Ланцюг реплік, які породжуються у процесі комунікації двох або декількох осіб; мовлення безпосередньо протиставлених один одному мовців, ланцюг словесних взаємодій	Н. Волкова

Слід зазначити, що головне, у чому збігаються всі концепції щодо феномену діалогу, це трактування цього поняття з погляду взаємодії, взаємообміну інформацією, взаємоприйняття партнерів діалогу.

Спираючись на вищенаведені визначення діалогу, вважаємо за потрібне висловити власний погляд на сутність цього феномену. На наш погляд, діалог – це взаємодія суб'єктів діяльності, зокрема професійної, їх смислових позицій з метою знаходження нового сенсу як власного погляду, взаємопізнання, самопізнання й саморозвитку.

Специфіка діалогічного мовлення ґрунтовно описана у працях психологів Л. Виготського, О. Леонтьєва, Б. Ломова та ін. Зокрема вони відзначають такі особливості діалогу:

1) у діалозі найбільш природно виявляється потреба людей у безпосередньому спілкуванні;

2) діалог є двостороннім комунікативним актом, для якого характерне не тільки продукування, а й розуміння мовлення з прогнозуванням його у процесі говоріння;

3) діалогу притаманні невизначеність комунікативного завдання, тенденція в мінімумі мовного матеріалу дати максимум інформації, можливість повторення;

4) для діалогу характерний відносно швидкий темп перебігу мовлення, що обмежує можливості для тривалого обмірковування й вибору засобів вираження [1, 2].

Крім того, на сьогодні надзвичайної актуальності набуває опосередкований діалог фахівців, коли партнери, розділені простором або часом, ведуть ділову розмову, користуючись такими засобами, як телефон, факс, комп'ютер, листування, символи, аудіо- або відеозаписи, ЗМІ та ін. Прикладом опосередкованого виду діалогу може бути участь у дискусійних форумах, ділове листування за допомогою електронної пошти, участь у теле -

та відеоконференціях, списки розсилки та ін. [5].

Специфічні особливості мовної діяльності у мережі Інтернет мають бути враховані при формуванні культури професійного діалогу майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності.

Дослідники (Н. Волкова, О. Кущенко, В. Фатурова та ін.) акцентували увагу на можливості реалізації професійного діалогу в електронному середовищі [1, 5].

Здійснення будь-якого діалогу потребує володіння культурою взаємообміну інформацією (культурою діалогу), взаємодії між людьми.

У перекладі з латини «культура» означає – вирощування, виховання, освіти, розвиток і свідчить про певний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини.

Аналіз психологічної, філософської, культурологічної, педагогічної та історичної літератури з проблеми визначення поняття «культура» засвідчує, що цей феномен включає різні аспекти залежно від підходу до його вивчення: специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності (А. Арнольд); духовний вимір (М. Александрова); система регулятивів людської діяльності (В. Давидович, Ю. Жданов); результат людської діяльності (В. Межуєв); сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства (С. Гончаренко); специфічно людський спосіб буття (В. Гриньова, В. Давидович); сукупність матеріальних і нематеріальних цінностей (Т. Колбіна); форма спілкування між людьми (Ю. Лотман).

Поділяючи погляди В. Гриньової, ми розглядаємо культуру як специфічно людський спосіб буття, механізм, що регламентує і регулює поведінку та діяльність людини [3].

Зважаючи на те, що культура є «ступенем довершеності в оволодінні якоюсь галуззю знань або діяльності», переконані, що культуру професійного діалогу майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності не можна розглядати відокремлено від їх загальної культури та професійної майстерності, тому що від її розвиненості і відповідності вимогам сучасності залежить комфортність професійної діяльності працівників сфери торгівлі.

Комунікативна підготовка має стати невід'ємним компонентом професійної підготовки майбутнього фахівця з товарознавства та комерційної діяльності, адже високий рівень культури професійного діалогу значною мірою впливає на якість фахової діяльності, розширює можливості підвищення її ефективності.

Основою на поглядах науковців, у дослідженні визначаємо культуру діалогу майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності як складову загальної і професійної культури, що відображає ступінь оволодіння системою поглядів та дій, які базуються на знаннях сутності, норм, цінностей діалогу та прийнятих у суспільстві зразків безпосередньої та опосередкованої діалогічної взаємодії відповідно до власних ціннісних установок і орієнтацій особистості фахівця у товарознавчій та комерційній діяльності. Формування її здійснюється у процесі навчання

(«культура створюється, але культурі й навчаються»).

Висновки

Проведений аналіз показав, що в умовах сьогодення спостерігається тенденція невпинного пошуку нових концептуальних підходів до організації навчального процесу у ВНЗ, оновлення змісту й технологій навчання, що забезпечують ефективне формування різних складових культури професійного діалогу майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності. Проте необхідно відзначити, що у поглядах науковців не простежується одноставний підхід щодо досліджуваного об'єкта. Зокрема на сьогодні відсутні наукові праці, які б комплексно розкривали сутність культури професійного діалогу майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності, її структуру та показники, що й зумовило актуальність подальшого дослідження.

Література:

1. Волкова Н. П. *Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної комунікації: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Н. П. Волкова / Луганський нац. пед. ун-т. – Луганськ, – 2006. – 432 с.*
2. *Выготский Л. С. Педагогическая психология: краткий курс / Л. С. Выготский. – М., 1926. – 155 с.*
3. *Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / В. М. Гриньова. – Харків: Основа, 1998. – 300 с.*
4. *Измайлова М. А. Психология и этика торговли: для студентов учреждений доп. проф. образования / М.А. Измайлова. – М.: Академия, 2009. – 176 с.*
5. *Кущенко О. С. Формування культури Інтернет-комунікації майбутніх учителів засобами інформаційно-комунікаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук / О. С. Кущенко. – Дніпропетровськ, 2008. – 256 с.*

References:

1. *Volkova N. P. Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky maybutnikh uchyteliv do profesiyno-pedahohichnoyi komunikatsiyi: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / N. P. Volkova / Luhans'kyu nats. ped. un-t. – Luhans'k, – 2006. – 432 s.*
2. *Vygotskij L. S. Pedagogicheskaya psikhologiya: kratkij kurs / L. S. Vygotskij. – M., 1926. – 155 s.*
3. *Hryn'ova V. M. Formuvannya pedahohichnoyi kul'tury maybutn'oho vchytelya (teoretychnyy ta metodychnyy aspekty) / V. M. Hryn'ova. – Kharkiv: Osнова, 1998. – 300 s.*
4. *Izmajlova M. A. Psikhologiya i ehtika trgovli: dlya studentov uchrezhdenij dop. prof. obrazovaniya / M.A. Izmajlova. – M.: Akademiya, 2009. – 176 s.*
5. *Kushchenko O. S. Formuvannya kul'tury Internet-komunikatsiyi maybutnikh uchyteliv zasobamy informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy: dys. ... kand. ped. nauk / O. S. Kushchenko. – Dnipropetrovs'k, 2008. – 256 s.*

УДК: 378.147

**КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ
ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ В АГРАРНИХ ВНЗ****кандидат педагогічних наук, Литвинова О. В.,****кандидат педагогічних наук, доцент, Резунова О. С.**Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, Україна,
Дніпропетровськ

Розглянуто характеристики культури професійного спілкування під кутом зору компетентнісного підходу. Обґрунтовано доцільність здобуття компетентнісно орієнтованої освіти в аграрному університеті і, відповідно, застосування компетентнісного підходу в процесі формування культури професійного спілкування. Для визначення подальших шляхів успішного формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців аграрного профілю вивчено головні проблеми професійної компетентності фахівців, проаналізовано поняття компетентності і компетенції.

Ключові слова: професійна діяльність, компетентнісно орієнтована освіта, ситуації спілкування, навчальний заклад, удосконалення, реформування, оптимізація, мова, мовлення, знання, повноваження.

кандидат педагогических наук, Литвинова Е. В., кандидат педагогических наук, Резунова Е. С. Компетентностный подход к формированию культуры профессионального общения в аграрных ВНЗ/ Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет, Украина, Днепропетровск

Рассмотрены характеристики культуры профессионального общения с точки зрения компетентностного подхода. Обоснована целесообразность получения компетентно ориентированного образования в агроуниверситете и, соответственно, применение компетентностного подхода в процессе формирования культуры профессионального общения. Для определения дальнейших путей успешного формирования культуры профессионального общения будущих специалистов аграрного профиля изучены главные проблемы профессиональной компетентности специалистов, проанализировано понятие компетентности и компетенции.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, компетентно ориентированное образование, ситуации общения, учебное заведение, совершенствование, реформирование, оптимизация, язык, речь, знание, полномочия.

PhD of Pedagogical Sciences, Lytvynova O., PhD of Pedagogical Sciences, Rezunova O. S. The competence approach to the formation of professional communication culture at agrarian universities / Dnipropetrovsk State University of Agriculture and Economics, Ukraine, Dnipropetrovsk

The characteristics of professional communication culture by applying the competence approach is conceded in the article . It is justified the necessity of

obtaining a competency based education at agrarian university and, therefore, the application of the competency approach in creating a culture of professional communication. To explore further ways for successful creating of future agricultural experts professional communication culture it is studied the main problems of specialists professional competence. The terms of competency and competence are analyzed.

Key words: professional activity, competence-oriented education, communication situation, educational institution, improvement, reform, optimization, language, speech, knowledge, power.

Вступ. Формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців агропромислового комплексу є складною за своєю структурою, багатоаспектною та багатофункціональною системою педагогічного впливу на особистість з метою формування навичок і вмінь культури професійного спілкування, правильного і доречного використання мови в конкретному контексті та ситуації спілкування, необхідних для ефективного здійснення майбутньої професійної діяльності. Саме тому формування культури професійного спілкування вимагає компетентнісного підходу до вирішення проблеми цього процесу.

Поняття компетентності й компетенції, компетентнісного підходу, професійної компетентності розглядали в своїх працях такі науковці, як: В. Байденко [2], І. Бех [4], Л. Вікторова [7], Т. Вольфовська [8], О. Пометун [16], І. Родигіна [18] та ін. Існує позиція цілої низки науковців про те, що компетентність формується, розвивається і виявляється в процесі конкретної діяльності, а не абстрактної, тобто компетентність – це вміння та культура здійснювати певну діяльність [1; 3; 11; 14; 20].

Оскільки компетентнісно орієнтована освіта стає ціннісною, здобуття такої освіти на висококваліфікованому рівні є запорукою професійних успіхів. Тому вважаємо, що застосування компетентнісного підходу в процесі формування культури професійного спілкування є досить актуальним питанням. Застосування компетентнісного підходу в процесі формування культури професійного спілкування зумовлено такими чинниками:

- удосконалення форм і методів оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками з проведенням стажування на сільськогосподарських підприємствах, де впроваджені сучасні технології виробництва сільськогосподарської продукції, що вимагає від майбутніх фахівців високого рівня культури професійного спілкування;

- реформування системи аграрної освіти відповідно до міжнародних стандартів і вимог вітчизняного та європейського ринку праці;

- оптимізація мережі вищих аграрних навчальних закладів, адаптація напрямів і спеціальностей, за якими здійснюватиметься підготовка фахівців для аграрного сектору економіки, відповідно до потреб реформованого сільськогосподарського виробництва та аграрного ринку.

Мета статті – проаналізувати компетентнісний підхід до формування культури професійного спілкування і виявити його вплив на розвиток основних (базових) комунікативних компетенцій.

Виклад основного матеріалу. У державних галузевих стандартах вищої освіти компетентність визначено як необхідний обсяг і рівень знань; досвід, набутий у певному виді діяльності, та наголошено на тому, що фахова компетентність характеризує якість особистості випускника вищого навчального закладу, під якою розуміють “цілісну сукупність характеристик особистості, що визначає зміст соціально значущих і професійно важливих властивостей особи, яка закінчує вищий навчальний заклад” [13, с. 20]. Педагогічний словник визначає компетентність (від. лат. *competo* – відповідний, підхожий) як сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію; “Великий тлумачний словник сучасної української мови” трактує компетентність як якість, що пов’язана з достатнім рівнем знань у певній галузі [6, с. 446]. У контексті нашого дослідження найближчою до нашого розуміння є позиція Т. Вольфовської, яка вважає компетентністю необхідний рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії, що дає змогу успішно функціонувати в суспільстві з урахуванням власних здібностей і соціального статусу [8, с. 13].

Отже, поняття “компетентність” має складний зміст, оскільки охоплює різні сторони особистості (як людини, суб’єкта діяльності, індивідуальності) та інтегрує її різноманітні характеристики.

Проблема визначення професійної компетентності фахівців на сьогодні надзвичайно актуальна, вона набула теоретичного обґрунтування в психолого-педагогічних працях сучасних дослідників. Аналіз визначень професійної компетентності різними авторами (І. Бех [4], Л. Вікторова [7], І. Зязюн [15]) дає змогу зробити висновок, що загальним для всіх спроб визначити професійну компетентність є розуміння її як здатності людини ефективно виконувати професійні функції. З огляду на тему нашого дослідження це – здатність вирішувати професійні завдання шляхом професійного спілкування. Тому нам імпонує дефініція поняття професійної компетентності, яку пропонує В. Горб: “Професійна компетентність – особистісні можливості спеціаліста, які дають йому змогу діяти конструктивно в рамках певної професійної компетенції” [9, с. 23]. До особистісних можливостей належать загальні та спеціальні здібності людини до виконання певної професійної діяльності; знання, навички, вміння, а також накопичений професійний та життєвий досвід; готовність до професійної діяльності.

Л. Вікторова зазначає, що професійна компетентність реалізується в професійній діяльності, що залишається однією з найважливіших форм взаємодії людини із соціальним середовищем. У професійній компетентності поєднуються об’єктивно визначені нормативними документами система

знань, умінь і навичок; особистісна складова – інтереси, прагнення, ціннісні орієнтації, мотиви самореалізації індивіда; вміння вирішити ту чи іншу проблему, здійснити активний пошук нового досвіду й визначити притаманну саме йому цінність, наявність умінь та навичок самостійності в плануванні, організації, контролі за власною діяльністю; креативність, здатність до саморозвитку, самоаналізу, саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю [7, с. 20–21].

Розглядаючи підходи науковців до формування професійної компетентності майбутніх фахівців, зазначимо, що більшість дослідників обстоює думку про те, що поняття компетентності є ширшим, ніж знання чи вміння, і передбачає здатність фахівця використовувати в конкретній ситуації набуті знання, вміння, навчальний та життєвий досвід, володіння ним методами пошуку необхідної інформації, вмінням її аналізувати, бачити проблеми й шляхи їх розв'язання, самоефективність, а також розуміння необхідності навчатися протягом усього життя. Таким чином, успішне виконання фахівцями своїх функціональних обов'язків передбачає наявність у них сукупності спеціальних знань та певних професійно значущих якостей особистості [10], з якими ми пов'язуємо й відповідний рівень культури професійного спілкування.

Останніми роками поняття компетентності викликало широку дискусію серед європейських країн – учасників Організації економічного співробітництва та розвитку, де проводились дослідження із цієї проблематики, що відображено в міжнародних документах Європи, в документах Міжнародної організації праці. У результаті було розроблено програму, в якій наголошено на тому, що ключові компетентності (key competencies) дають можливість особистості ефективно працювати в багатьох соціальних сферах, сприяють якісному розвитку суспільства та особистому успіху, отже, можуть бути застосовані до багатьох життєвих сфер. З огляду на важливість цілої низки компетентностей для процесу формування культури професійного спілкування у майбутніх фахівців аграрного профілю, вважаємо за потрібне спинитись на релевантних для цього групах компетентностей:

1. Соціальна – здатність брати на себе відповідальність, співробітництво, ініціатива, активна участь, динамічні знання. Це поняття включає також відкритість до світу та відповідальність за навколишнє середовище, вміння працювати в команді.

2. Комунікативна – вміння усно й писемно спілкуватися рідною та іноземними мовами.

3. Полікультурна – не тільки оволодіння досягненнями культури, а й розуміння та повага до людей інших національностей, їхніх політичних уподобань і соціального становища, а також до різних релігій, культур, мов, рас.

4. Інформаційна – вміння добувати, осмислювати, опрацьовувати та використовувати інформацію з різних джерел.

5. Саморозвиток та самоосвіта – наявність потреби і готовності постійно навчатися впродовж усього життя.

6. Продуктивна творча діяльність [18, с. 35].

Приєднуємося до точки зору Л. Вікторової щодо основних характеристик компетентності: багатофункціональність, універсальність, надпредметність та багатовимірність, інтелектуальна насиченість, дієвість, соціальність [7, с. 22]. Отже, як слушно зазначає О. Пометун [16], ключова компетентність є об'єктивною категорією, що фіксує певний рівень знань, умінь, навичок, які можна застосовувати в будь-якій сфері діяльності.

Близьким за змістом до поняття “компетентність” є поняття “компетенції”, що вперше було запропоновано Міжнародною організацією праці на початку 90-х рр. ХХ ст. у системі підвищення кваліфікації та перепідготовки управлінських кадрів.

Поняття “компетенція” більшість учених вважає тотожним поняттям “знання” і “повноваження”. Під “компетенцією” розуміють:

- коло повноважень, наданих законом, статутом або іншим актом конкретному органу або посадовій особі [17, с. 13];
- наперед задану вимогу (норму), сукупність взаємопов'язаних якостей особистості щодо означених предметів і процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності [20, с. 61];
- добру обізнаність із чим-небудь [19, с. 44];
- узагальнені способи дій, що забезпечують продуктивне виконання професійної діяльності [12].

Л. Вікторова слушно зазначає, що “компетенція” як семантична категорія є вторинною щодо категорії “компетентність”, оскільки розкриває функціональний аспект діяльності фахівця як активного суб'єкта, котрий реалізує на практиці різні компетенції, якими він володіє [7, с. 23].

Отже, розглянувши різні тлумачення дослідниками понять “компетентність” і “компетенція”, можна зробити висновок про те, що компетенція – сукупність взаємопов'язаних якостей людини (знання, вміння, навички), які є необхідними для здійснення ефективної діяльності в певній галузі; а компетентність – володіння відповідними компетенціями, які включають також і особисте ставлення до предмета діяльності.

Таким чином, компетентнісний підхід до формування культури професійного спілкування спрямований на розвиток основних (базових) комунікативних компетенцій. Кожна з таких компетенцій передбачає засвоєння студентом не окремих не пов'язаних один з одним елементів знань і вмінь, а оволодіння комплексною процедурою, в якій для кожного виділеного напрямку її набуття є відповідна сукупність освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер. При цьому ми спираємося на думку тих учених щодо компетентнісного підходу, які вважають, що в компетентнісному підході “відображено такий вид змісту освіти, що не зводиться до знаннево-орієнтованого компонента, а передбачає цілісний

досвід вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, компетенцій” [5, с. 10].

Висновок. Отже, наші позиції значною мірою збігаються з позиціями науковців [2], які переконані, що компетентнісний підхід дасть змогу, по-перше, створити третє покоління освітніх стандартів вищої освіти, що забезпечить прозорість та співвідносність із європейськими освітніми системами; по-друге, не просто переробити чинні програми з підготовки бакалаврів/магістрів, а спроектувати їх у новому, тобто компетентнісному, ключі. В основу таких стандартів мають бути покладені не лише кількісні параметри, а й характеристики, що відображають якісні результати освітнього процесу, а саме компетенції. По-третє, впровадження компетентнісного підходу дасть змогу зміцнити позиції вищої вітчизняної освіти на загальноєвропейському освітньому та дослідницькому просторі з одночасним збереженням існуючих академічних характеристик вітчизняної школи. По-четверте, це сприятиме подальшому зміщенню вищої освіти в бік запитів економіки та ринку праці, посилюючи особистісний та соціальний аспекти освіти. І, насамкінець, це сприятиме адаптуванню випускників до сфери їхньої життєдіяльності в умовах усе більшого зростання динамізму та невизначеності, підготовці їх як активних об’єктів нової освітньої парадигми, тобто підвищенню рівня своєї освіти впродовж всього життя.

Таким чином, одним із шляхів успішного формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців аграрного профілю є орієнтація навчальних програм (стандартів) на набуття ключових комунікативних професійних компетентностей та вироблення ефективних механізмів їх досягнення.

Література:

1. Аніщенко В. М. Модулі трудових навичок – основа для створення стандарту компетентності / В. М. Аніщенко // *Управління якістю професійної освіти* : зб. наук. пр. – Донецьк: Лебідь, 2001. – С. 122–124.
2. Байденко В. И. Компетенции в профессиональном образовании / В.И. Байденко // *Высшее образование в России*. – 2004. – № 11. – С. 4–13.
3. Бездухов В. П. Теоретические проблемы становления педагогической компетентности учителя / В. П. Бездухов, С. Е. Мищенко, О. В. Правдина. – Самара : Изд-во СамГПУ, 2001. – 132 с.
4. Бех І. Д. Модель професіонала у контексті сучасної соціокультурної ситуації / І. Д. Бех // *Теорія і практика управління соціальними системами*. – 2001. – № 3. – С. 57–62.
5. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // *Педагогика*. – 2003. – № 10. – С. 8–14
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2002. – 1440 с.

7. Вікторова Л. В. *Формування професійно-термінологічної компетентності студентів вищих аграрних навчальних закладів у фаховій підготовці* : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Л. В. Вікторова / Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К., 2009. – 257 с.
8. Вольфовська Т. *Комунікативна компетентність людини як одна з передумов досягнення життєвої мети* / Т. Вольфовська // *Шлях освіти*. – 2001. – № 3. – С. 13–16.
9. Горб В. Г. *Основная образовательная программа вуза: проблемы и решения* / В. Г. Горб // *Стандарты и мониторинг в образовании*. – 2004. – № 2. – С. 22–34.
10. Дибкова Л. М. *Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів 2006 года* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Л. М. Дибкова; АПН України. Ін-т вищ. освіти. – К., 2006. – 20 с.
11. Долгова Л. М. *Формирование ключевых компетенций* / Л. М. Долгова // *Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию: Материалы семинара* / под ред. А. В. Великановой. – Самара: Профи, 2001. – С. 37-40.
12. Зеер Э. Ф. *Психология профессий: учеб. пособ. для студ. вузов* / Э.Ф. Зеер. – [2-е изд., перераб., доп.]. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
13. *Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи стандартів вищої освіти* : додаток I до наказу Міністерства освіти України від 31.07.1998 р. № 285 зі змінами та доповненнями // *Вища освіта: інформаційний вісник*. – 2003. – № 10. – С. 5–82.
14. Краевский В. В. *Общие основы педагогики: учебник для студентов высш. пед. учеб. зав.* / В. В. Краевский. – М. : Издательский центр “Академия”, 2008. – 256 с.
15. *Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи*: зб. наук. праць / за ред. І. Я. Зязюна та Н. Г. Ничкало. – К., 2003. – 680 с.
16. Пометун О. І. *Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн* / О. І. Пометун // *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
17. *Психология труда, профессиональной, информационной и организационной деятельности: словарь* / [под ред. Б. А. Душкова]. – М.: Академический проект, 2003. – 848 с.
18. Родигіна І. *Діяльнісний підхід до формування базових компетентностей учнів* / І. Родигіна // *Зміст, форми і методи навчання*. – 2005. – № 1. – С. 34–36.
19. *Сучасний тлумачний словник української мови* / за ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х.: Школа, 2006. – 108 с.

20. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.

References:

1. Anishchenko V. M. *Moduli trudovykh navychok – osnova dlia stvorennia standartu kompetentnosti* / V. M. Anishchenko // *Upravlinnia yakistiu profesiinoi osvity: zb. nauk. pr.* – Donetsk: Lebid, 2001. – S. 122–124.
2. Baidenko V. Y. *Kompetentsyy v professionalnom obrazovanii* / V. Y. Baidenko // *Vysshee obrazovanye v Rossyy.* – 2004. – № 11. – S. 4–13.
3. Bezdukhov V. P. *Teoretycheskiye problemy stanovleniya pedahohycheskoi kompetentnosti uchytelia* / V. P. Bezdukhov, S. E. Myshchenko, O. V. Pravdyna. – Samara: Yzd-vo SamHPU, 2001. – 132 s.
4. Bekh I. D. *Model profesionala u konteksti suchasnoi sotsiokulturnoi sytuatsii* / I. D. Bekh // *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami.* – 2001. – № 3. – S. 57–62.
5. Bolotov V. A. *Kompetentnostnaia model: ot ydey k obrazovatelnoi prohramme* / V. A. Bolotov, V. V. Serykov // *Pedahohyka.* – 2003. – № 10. – S. 8–14
6. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i hol. red. V. T. Busel.* – K.; Irpin: Perun, 2002. – 1440 s.
7. Viktorova L. V. *Formuvannia profesiino-terminolohichnoi kompetentnosti studentiv vyshchych ahrarnykh navchalnykh zakladiv u fakhovii pidhotovtsi: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.04* / L. V. Viktorova / *Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy.* – K., 2009. – 257 s.
8. Volfovska T. *Komunikatyvna kompetentnist liudyny yak odna z peredumov dosiahnennia zhyttievoi mety* / T. Volfovska // *Shliakh osvity.* – 2001. – № 3. – S. 13–16.
9. Horb V. H. *Osnovnaia obrazovatelnaia prohramma vuza: problemy y reshenyia* / V. H. Horb // *Standarty y monitorynh v obrazovanii.* – 2004. – № 2. – S. 22–34.
10. Dybkova L. M. *Indyvidualnyi pidkhid u formuvanni profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv 2006 hoda: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.04* / L. M. Dybkova; APN Ukrainy. *In-t vyshch. osvity.* – K., 2006. – 20 s.
11. Dolhova L. M. *Formyrovanye kliuchevykh kompetentsyi* / L. M. Dolhova // *Sovremennyye podkhody k kompetentnostno-oryentyrovannomu obrazovaniiu: Materyaly semynara / pod red. A. V. Velykanovoi.* – Samara: Profy, 2001. – S. 37–40.
12. Zeer Э.Ф. *Psykhohohyia professyi: ucheb. posob. dlia stud. vuzov* / E. F. Zeer. – [2-e yzd., pererab., dop.]. – M.: Akademicheskyyi Proekt; Ekaterynburh: Delovaia knyha, 2003. – 336 s.
13. *Kompleks normatyvnykh dokumentiv dlia rozroblennia skladovykh systemy standartiv vyshchoi osvity: dodatok 1 do nakazu Ministerstva osvity Ukrainy vid 31.07.1998 r. № 285 zi zminamy ta dopovnenniamy* // *Vyshcha osvita: informatsiyni visnyk.* – 2003. – № 10. – S. 5–82.

14. Kraevskiy V. V. *Obshchye osnovy pedahohyky: uchebnyk dlia studentov vyssh. ped. ucheb. zav.* / V. V. Kraevskiy. – M.: Yzdatelskiy tsentr “Akademyia”, 2008. – 256 s.
15. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity: rezultaty doslidzhen i perspektyvy: zb. nauk. prats / za red. I. Ya. Ziaziuna ta N. H. Nychkalo.* – K., 2003. – 680 s.
16. Pometun O. I. *Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnoho pidkhopu v dosvidi zarubizhnykh krain / O. I. Pometun // Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukrainski perspektyvy.* – K.: K.I.S., 2004. – 112 s.
17. *Psykholohiia truda, professyonalnoi, ynformatsyonnoi y orhanyzatsyonnoi deiatelnosti: slovar / [pod red. B.A. Dushkova].* – M.: Akademicheskyy proekt, 2003. – 848 s.
18. Rodyhina I. *Diiialnisnyi pidkhid do formuvannia bazovykh kompetentnostei uchniv / I. Rodyhina // Zmist, formy i metody navchannia.* – 2005. – № 1. – S. 34–36.
19. *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy / za red. d-ra filol. nauk, prof. V. V. Dubichynskoho.* – Kh.: Shkola, 2006. – 108 s.
20. *Khutorskoi A. V. Kliuchevye kompetentsyy kak komponent lychnostno-oryentyrovannoi paradyhmy obrazovaniia / A. V. Khutorskoi // Narodnoe obrazovaniye.* – 2003. – № 2. – S. 58–64.

УДК 378.147:358.4

ОБГРУНТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ АВІАЦІЙНОГО ПРОФІЛЮ

кандидат педагогічних наук, доцент, Марченко О. Г.

Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна,
Харків

На основі аналізу наукової педагогічної літератури уточнено сутність освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю як інтегративного педагогічного феномену, що об'єднує умови наземної (теоретичної, тренажерної) та льотної підготовки майбутніх військових авіаційних фахівців (інженерів і льотчиків). Установлено діяльнісний, поетапний характер процесу формування освітнього середовища. Технологію формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю схарактеризовано як систему доцільних педагогічних заходів із забезпечення та оптимізації об'єктивних (просторових, архітектурних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних) і суб'єктивних (соціально-психологічних, особистісних) умов військово-професійної підготовки майбутніх авіаторів. Обґрунтовано орієнтувально-особистісний, організаційно-діяльнісний, перспективно-

пошуковий етапи технології формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю.

Ключові слова: освітнє середовище, вищий військовий навчальний заклад, авіаційний профіль, курсант, технологія, етап

кандидат педагогических наук, доцент Марченко О. Г. Обоснование технологии формирования образовательной среды в высших военных учебных заведениях авиационного профиля/ Харьковский университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина, Харьков

На основе анализа научной педагогической литературы уточнена сущность образовательной среды в высших военных учебных заведениях авиационного профиля как интегративного педагогического феномена, который объединяет условия наземной (теоретической, тренажерной) и летной подготовки будущих военных специалистов (инженеров и летчиков). Установлен деятельностный, поэтапный характер процесса формирования образовательной среды. Технология формирования образовательной среды в высших военных учебных заведениях авиационного профиля охарактеризована как система целесообразных педагогических мероприятий по обеспечению и оптимизации объективных (пространственных, архитектурных, материально-технических, санитарно-гигиенических) и субъективных (социально-психологических, личностных) условий военно-профессиональной подготовки будущих авиаторов. Обоснованы ориентировочно-личностный, организационно-деятельностный, перспективно-поисковый этапы технологии формирования образовательной среды в высших военных учебных заведениях авиационного профиля.

Ключевые слова: образовательная среда, высшее военное учебное заведение, авиационный профиль, курсант, технология, этап

PhD in Pedagogical Sciences, assistant of professor, Marchenko O. G. Rationale for forming technology of educational environment in aviation higher educational institutions/ Kharkiv Air Force University, Ukraine, Kharkiv

Based on the analysis of scientific literature teaching the essence of learning environment in higher military educational establishments aviation profile as integrative pedagogical phenomenon that combines ground conditions (theoretical, simulator) and flight training future military aviation specialists (engineers and pilots). Installed active, phased nature of the formation of the educational environment. Formation technology learning environment in higher military educational establishments Aviation profile characterized as a system of appropriate pedagogical measures to ensure and optimize the objective (spatial, architectural, logistical, sanitation) and subjective (social, psychological, personal) military conditions -profesiynoyi training of future pilots. Grounded oriyeнтуvalno-personal, organizational, active, promising retrieval stages technologies of learning environment in higher military educational institutions aircraft type.

Keywords: educational environment, higher military educational institution aviation profile, student, technology, stage

Вступ. У контексті реалізації особистісно-орієнтованого підходу постає проблема «олюднення» процесу професійної підготовки майбутніх військових фахівців. Зазначене зумовлює не тільки вивчення питань організації навчально-виховного процесу у вищих військових навчальних закладах, але й урахування умов його перебігу, факторів, що сприяють або перешкоджають реалізації. Останнім часом підсилюється увага науковців до проблем формування освітнього середовища у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах. Але у фокусі досліджень феномену освітнього середовища залишається в основному його суть, характер, структуризація, змістове наповнення складників (Н. Гонтаровська, В. Ясвін [1; 2]). Нажаль, проблема розробки, обґрунтування та запровадження технології формування освітнього середовища, зокрема у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю, ще не знайшла належного теоретичного та практичного вирішення.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні етапів технології формування освітнього середовища, зокрема у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю.

Виклад основного матеріалу статті. Ретельне вивчення наукового доробку з огляду на досліджувану проблему дозволило сформулювати власне розуміння освітнього середовища вищого навчального закладу як педагогічного феномену, що інтегрує просторово-архітектурні, матеріально-технічні, санітарно-гігієнічні, інформаційно-дидактичні, соціально-психологічні умови здійснення освітньої діяльності її суб'єктами.

Соціально-педагогічними особливостями освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах є закритий характер, регламентація змісту всіх структурних складників нормами статутів, строга обмеженість можливостей пересувань курсантів у просторі та часі.

Освітнє середовище у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю інтегрує у своєму складі умови наземної (теоретичної, тренажерної) та льотної підготовки майбутніх військових авіаційних фахівців (інженерів і льотчиків). Зазначені умови підпорядковані вимогам Положення про навчальну базу частин Повітряних Сил та Керівництва з організації та проведення льотного навчання курсантів (слухачів) [3].

Комплексний характер освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю висуває відповідні вимоги до технології його формування. За тлумачними словниками, «формування» (від лат. *formo* – утворюю, формую, створення, розвиток; *formare* – утворювати, складати, породжувати) – дія зі змістом «формувати» та «формуватися», що означає: виховувати в комуні-небудь певні риси характеру, виробляти наперед задані якості; утворювати, комплектувати певний колегіальний орган, установу, військову частину; надавати чому-небудь певної завершеної форми [4, с. 666].

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі формування освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю свідчить про те, що зазначений процес має діяльнісну основу та відрізняється доцільністю, поступовістю,

стадійністю, спланованістю, спрямованістю на обов'язкове досягнення запланованого результату на основі наявних ресурсів. Науковці зазначають поетапний характер процесу формування освітнього середовища, що складається з низки основних і допоміжних компонентів. Так, Н. Сироветник вважає, що процес формування освітнього середовища у вищих навчальних закладах здійснюється за декілька етапів, основними з яких є такі етапи: становлення, функціонування та вдосконалення освітнього середовища [5].

Ураховуючи діяльнісний, поетапний характер процесу формування освітнього середовища у ВНЗ авіаційного профілю, ми пропонуємо подати його у вигляді педагогічної технології.

У контексті дослідження актуальним є дефініція педагогічної технології (від грецьк. *techné* – майстерність) запропонована В. Монаховим, а саме: педагогічна технологія – продумана у всіх деталях модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу з обов'язковим забезпеченням комфортних умов для навчуваних і науково-педагогічних працівників [6, с. 906].

Під технологією формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю будемо розуміти систему доцільних педагогічних заходів із забезпечення та оптимізації об'єктивних (просторових, архітектурних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних) і суб'єктивних (соціально-психологічних, особистісних) умов військово-професійної підготовки майбутніх військових авіаційних фахівців.

У визначенні та обґрунтуванні технології формування освітнього середовища у ВНЗ авіаційного профілю ми спиралися на існуючі технології розвивального та особистісно зорієнтованого навчання (Г. Альтшуллер, В. Давидов, Т. Ельконін, Л. Занков, Г. Селевко), проблемного навчання (Д. Вількеєв, А. Матюшкін, М. Махмутов), програмованого навчання (В. Оконь), опорних сигналів (В. Шаталов), оптимізації навчального процесу (Ю. Бабанський), технічних засобів навчання. Ураховано також теорію та практику професійної підготовки військових авіаційних фахівців в аспекті створення умов для активізації людського фактору (М. Літвінчук, Р. Макаров [7; 8]).

За *об'єктом впливу* зазначена технологія може бути класифікована як освітня технологія щодо організації умов професійної підготовки майбутніх військових фахівців авіаційного профілю. За *предметним змістом* охоплює навчання соціально-гуманітарних, природничо-математичних, загально-професійних, професійно-спрямованих і тактико-спеціальних військових навчальних дисциплін, а також тренажерне та льотне навчання. За *засобами*, що використовуються, передбачає поєднання способів, методів, форм навчання та виховання, відео-технічних, інформаційних, проблемно-діяльнісних, рефлексивних прийомів освітньої діяльності, що базуються на новаторських підходах у навчанні, практичної (авіаційної військово-професійної) спрямованості теоретичної підготовки. За *організацією* навчальної діяльності інтегрує персональні, індивідуальні, групові,

колективні, змішані форми навчання. За *характером* технологія формування освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю є інноваційною, проектно-утворюючою. Як технологія розвиваючого навчання вона передбачає психолого-педагогічний супровід, педагогічну підтримку суб'єктів освітньої діяльності (курсантів, студентів, слухачів, викладачів, курсових офіцерів, вихователів та інших учасників навчально-виховного процесу у ВВНЗ), інтенсифікацію процесу професійної підготовки майбутніх військових фахівців авіаційного профілю.

Як автентичний педагогічний феномен, технологія формування освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю має містити такі складники:

– концептуальний, що базується на гуманістичних ідеях антропоцентризму, інвайроментальної педагогіки, принципах особистісно зорієнтованого підходу щодо оптимізації педагогічної взаємодії всіх учасників процесу військово-професійної підготовки майбутніх військових фахівців авіаційного профілю;

– управлінський: принципи, напрями, способи, засоби, форми, стилі управлінсько-педагогічної діяльності командирів (начальників), штабів, органів військового управління, офіцерського складу у ВВНЗ; мотивація курсантів (студентів, слухачів), професорсько-викладацького складу щодо покращення умов військово-професійної освіти, акцентуванні на її військово-авіаційній спрямованості, корпоративній причетності до лав військової авіації;

– змістовий і процесуальний: навчання, виховання, фахова освіта, фізична підготовка, особистісний розвиток, психолого-педагогічна підготовка, педагогічна діяльність, взаємодія суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу, самовдосконалення учасників військово-педагогічного процесу;

– діагностичний: критерії та показники стану сформованості та розвитку освітнього середовища, діагностичні методики для оцінки ефективності функціонування освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю щодо здійснення якісної військово-професійної підготовки курсантів (студентів, слухачів).

Ураховуючи вищенаведене, технологічний етап становлення освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю пов'яжемо із цілепокладанням, ув'язуванням *зовнішніх цілей* функціонування ВВНЗ щодо задоволення зумовленого вимогами часу соціального запиту на підготовку фахівців військово-авіаційної сфери із *внутрішніми* – особистісно-фаховим розвитком майбутнього фахівця, його мотивацією до соціально-професійного самовизначення, самореалізації, самовдосконалення, саморозвитку (Е. Дуб [9]). Це дає підстави схарактеризувати зазначений етап технології формування освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю як *орієнтувально-особистісний*.

Теоретичне обґрунтування орієнтувально-особистісного етапу технології формування освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю базується на гармонійному поєднанні соціоцентричного та людиноцентричного підходів. Це, на нашу думку, з одного боку дозволить підготувати майбутнього військового фахівця авіаційного профілю як патріота, захисника Батьківщини, готового до виконання свого військово-професійного та соціально-громадянського обов'язку. З іншого – підтримати в кожному курсанті індивідуальність, урахувати його соціально-психологічні особливості, потреби, можливості (С. Левченко [10]).

У теоретичному обґрунтуванні орієнтувально-особистісного етапу ми спиралися на ґрунтовне дослідження М. Нещадима [11], який розглядає інтеграцію системи військової освіти в *соціокультурне середовище* суспільства, оскільки освітнє середовище будь-якого вишу не може існувати ізольовано від освітньої системи в цілому. Цю ідею розвиває у своєму дослідженні А. Каленський, який вивчає проблему покращення підготовки військових фахівців у контексті створення *загальнонаціонального навчально-виховного середовища* [12]. Своєю чергою, соціокультурне середовище бути органічно сумісним з авіаційною технікою і сучасною нормативною документацією щодо її обслуговування, льотної експлуатації, бойового застосування (О. Будников [13]).

Визначившись з орієнтирами у формуванні освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю, необхідно організувати діяльність щодо реалізації зазначеного процесу, тому наступний етап технології схарактеризуємо як *організаційно-діяльнісний*. Так, організаційно-діялісну основу процесу формування освітнього середовища підтверджено в наукових працях І. Беґа, Н. Гонтаровської, К. Приходченко, В. Ясвіна [1; 2; 14; 15]. Учені досліджують організаційно-діялісні аспекти створення освітнього середовища як умови успішного навчання, виховання, фахової освіти, розвитку творчої особистості на основі співдружності педагогів і студентів.

До видів організаційно-педагогічної діяльності щодо формування освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю ми б віднесли його «збаґачення» як забезпечення суб'єктові освітньої діяльності багатоваріантного вибору форм діяльності та взаємодії. Відзначимо, що виникнення багатоваріантності через утворення надмірності у формах, методах, засобах досягнення поставлених цілей є необхідною умовою нестійкості освітнього середовища як початкового етапу його формування.

Серед чисельних функцій діяльності щодо формування освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю виокремимо:

– адаптаційну, що забезпечує ефективне засвоєння суб'єктами освітньої військово-професійної діяльності нових життєвих, навчальних, виховних, службових, фахових ситуацій;

– соціалізаційну, яка реалізується, насамперед, через координацію дій керівництва, викладачів, вихователів, соціально-психологічної служби,

курсних офіцерів з військово-патріотичного виховання курсантів (слухачів, студентів);

– аксіологічну, що передбачає трансляцію та засвоєння суб'єктами освітньої діяльності загальнолюдських, військово-професійних цінностей;

– культуротвірну, що полягає у прищепленні курсантам (студентам, слухачам) корпоративних цінностей авіаційної галузі військово-професійної справи;

– нормативну, яка забезпечує закріплення у свідомості та поведінці суб'єктів освітньої діяльності норм, еталонів, закріплених у положеннях військових статутів;

– інтегративну, яка передбачає об'єднання всіх суб'єктів освітнього середовища (керівництва ВВНЗ, факультетів, кафедр, науково-методичних об'єднань, предметно-методичних комісій, науково-педагогічних працівників, слухачів, сержантів, курсантів, студентів) до спільноти однодумців через з'ясування та узгодження інтересів у ході педагогічної взаємодії, опанування загальними взірцями поведінки та суспільно-значущої військово-авіаційної діяльності.

На наш погляд, основну увагу при проектуванні освітнього середовища слід звернути на вільний розвиток особистості в перспективі. У педагогічному значенні життєва перспектива (від фр. *perspective*, лат. – *perspicio* – бачу наскрізь, уважно розглядаю) – це образ бажаного, усвідомленого, можливого майбутнього життя за умови досягнення певних цілей, види, плани на майбутнє [16, с. 521]. Так, видатний український педагог А. С. Макаренко уявляв один із етапів формування освітнього середовища як створення та реалізацію системи перспективних ліній. На думку Макаренка, в освітньому середовищі вихованець має відчувати свою найближчу, середню та дальню перспективу свого розвитку [17].

Щодо пошукової складової зазначеного етапу технології формування освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю, то, як правило, світовій практиці педагогічний пошук тісно пов'язаний із інноваційною діяльністю. Інноваційний пошук шляхів розвитку освітнього середовища передбачається здійснювати за такими параметрами: суспільним *статусом* освітнього середовища, відбитим у державній освітній парадигмі; *структурою* освітнього середовища; системою наступних *зв'язків*; типологією побудови освітніх закладів; організацією та технологією побудови освітнього середовища як педагогічної системи; *взаєминами* між суб'єктами освіти; змістом методики викладання, учбовим обладнанням; ходом будівництва, *оснащення* будівель і приміщень для освітньої діяльності.

З урахуванням зазначеного освітнє середовище у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю може бути визначене як продукт усвідомленої, цілеспрямованої, науково обґрунтованої міждисциплінарної інноваційної освітньої діяльності. При цьому неможливо нехтувати індивідуальною ініціативою керівників, науковців, педагогів-новаторів, вихователів, курсантів.

Висновки. На основі зробленого теоретичного аналізу наукової педагогічної літератури, практичного досвіду педагогічної діяльності освітнє середовище у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю схарактеризуємо як інтегративний педагогічний феномен, що інтегрує умови наземної (теоретичної, тренажерної) та льотної підготовки майбутніх військових авіаційних фахівців.

Процес формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю носить діяльнісний і поетапний характер, що дозволяє говорити про технологізацію зазначеного процесу. Під технологією формування будемо розуміти систему доцільних педагогічних заходів із забезпечення та оптимізації об'єктивних (просторових, архітектурних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних) і суб'єктивних (соціально-психологічних, особистісних) умов військово-професійної підготовки майбутніх авіаторів. Зазначена технологія реалізується послідовністю таких етапів: орієнтувально-особистісний, організаційно-діяльнісний, перспективно-пошуковий.

У перспективі подальших розвідок передбачається реалізація теоретично обґрунтованої технології формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю.

Література:

1. Гонтаровська Н. Б. *Освітнє середовище як фактор розвитку дитини: монографія* / Н. Б. Гонтаровська. – К.: Дніпро, 2010. – 623 с.
2. Ясвин В. А. *Образовательная среда: от моделирования к проектированию к проектированию*. – М.: Смысл, 2001. – 366 с.
3. *Керівництво з організації та проведення льотного навчання курсантів (слухачів)*. – Х.: ХУПС, 2008. – 84 с.
4. *Новий тлумачний словник української мови*. – К.: АКОНИТ, 2008. – 862 с.
5. Сироветник Н. О. *Організація виховного середовища в початкових класах: навч.-метод. посіб.* / Н. О. Сироветник. – К.: Володарка, 2009. – 100 с.
6. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень*. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Литвинчук М. І. *Від земних технологій підготовки льотних екіпажів до технологій космічних. П'ятирівнева технологія професійної підготовки льотчика: вікова історія, сьогодення та перспективи: монографія* / М. І. Литвинчук. – Х.: ХУПС, 2013. – 420 с.
8. *Авиация и профессиональная подготовка летчика: в 6 т.* / [Р. Н. Макаров, В. А. Пономаренко, С. В. Божко и др., гл. ред.: Р. Н. Макаров]; *Международ. акад. проблем человека в авиации и космонавтике*. – Кировоград: КОД, 2010. – Т. 1. – *История авиации*. – 2010. – 857 с.
9. Дуб Е. П. *Самовдосконалення майбутнього офіцера та методика його здійснення: навч.-метод. посіб.* / Е. П. Дуб, В. Д. Кислий, В. І. Пасічник, Ю. М. Ширококов. – Х.: ХУПС, 2006. – 72 с.

10. Левченко С. М. *Особистісно орієнтоване виховання майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі: автореферат дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Левченко Сергій Миколайович; Харківський університет Повітряних Сил ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2004. – 20 с.*

11. Нецадим М. І. *Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: монографія / М. І. Нецадим. – К.: Київський університет, 2003. – 852 с.*

12. Каленський А. А. *Застосування сучасних інформаційних технологій у процесі вивчення тактичних дисциплін курсантами вищих навчальних закладів: дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Каленський Андрій Анатолійович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Військовий ін-т. – К., 2005. – 215 с.*

13. Будников О. *Учет структуры кадровых ресурсов летных коллективов украинских авиакомпаний при обучении экипажей по проблемам CRM / О. Будников // Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 20 квітня 2010 р. / За заг. ред. О. В. Петренка. – К.: НАУ, 2011. – С. 7–11.*

14. Бех І. Д. *Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1. Особистісно-орієнтований підхід. Теоретико-технологічні засади. – К.: Либідь, 2003. – 278 с.*

15. Приходченко К. І. *Творче освітньо-виховне середовище: теоретичний і практичний концепт: монографія / К. І. Приходченко. – Донецьк: Ноулідж, 2011. – 382 с.*

16. Нечволод Л. І. *Сучасний словник іношомовних слів. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.*

17. Макаренко А. С. *Воспитание гражданина / А. С. Макаренко. – М.: Просвещение, 1988. – 301 с.*

References:

1. Gontarovska N. B. *Osvitne seredovische yak faktor rozvitku ditini : monografiya / N. B. Gontarovska. – K.: Dnipro, 2010. – 623 s.*

2. Yasvin V. A. *Obrazovatel'naya sreda : ot modelirovaniya k proektirovaniyu k proektirovaniyu. – M.: Smyisl, 2001. – 366 s.*

3. *KerIvnitstvo z organizatsiyi ta provedennya lotnogo navchannya kursantiv (sluhachiv). – H.: HUPS, 2008. – 84 s.*

4. *Noviy tlmachniy slovnik ukrayinskoyi movi. – K.: AKONIT, 2008. – 862 s.*

5. *Sirovetnik N. O. Organizatsiya vihovnogo seredovischa v pochatkovih klasah : navch.-metod. posib. / N. O. Sirovetnik. – K.: Volodarka, 2009. – 100 s.*

6. *Entsiklopediya osvIti / Akad. ped. nauk Ukrayini; golovniy red. V. G. Kremen. – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.*

7. *Litvinchuk M. I. Vid zemnih tehnologiy pidgotovki lotnih ekipazhiv do tehnologiy kosmichnih. P'yatirivneva tehnologiya profesiynoyi pidgotovki lotchika: vikova istoriya, sogo dennya ta perspektivi: monografiya / M. I. Litvinchuk. – H.: HUPS, 2013. – 420 s.*

8. *Aviatsiya i professional'naya podgotovka letchika: v 6 t. / [R. N. Makarov, V. A. Ponomarenko, S. V. Bozhko i dr., gl. red.: R. N. Makarov]; Mezhdunar. akad.*

problem cheloveka v aviatsii i kosmonavtike. – Kirovograd: KOD, 2010. – T. 1. – Istoriya aviatsii. – 2010. – 857 s.

9. *Dub E. P. Samovdoskonalennya maybutnogo ofitsera ta metodika yogo zdiysnennya: navch.-metod. posib. / E. P. Dub, V. D. Kisliy, V. I. PasIchnik, Yu. M. Shirobokov. – H.: HUPS, 2006. – 72 s.*

10. *Levchenko S. M. Osobistisno orientovane vihovannya maybutnih ofitseriv u vischomu viyskovomu navchalnomu zakladi: avtoreferat dis... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Levchenko Sergiy Mikolayovich; Harkivskiy universitet Povitryaniv Sil im. G. S. Skovorodi. – H., 2004. – 20 s.*

11. *Neschadim M. I. Viyskova osvita Ukrayini : istoriya, teoriya, metodologiya, praktika : monografiya / M. I. Neschadim. – K.: Kiyivskiy universitet, 2003. – 852 s.*

12. *Kalenskiy A. A. Zastosuvannya suchasnih informatsiynih tehnologiy u protsesi vivchennya taktichnih distsiplin kursantami vischih navchalnih zakladiv: dis... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Kalenskiy Andriy Anatoliyovich; Kiyivskiy natsionalniy un-t im. Tarasa Shevchenka. Viyskoviy In-t. – K., 2005. – 215 s.*

13. *Budnikov O. Uchet strukturyi kadrovyyih resursov letnyih kollektivov ukrainskih aviakompaniy pri obuchenii ekipazhey po problemam CRM / O. Budnikov // Aktualni problemi psihologiyi diyalnosti v osoblivih umovah: materialy VI Vseukrayinskoyi naukovopraktichnoyi konferentsiyi 20 kvitnya 2010 r. / Za zag. red. O. V. Petrenka. – K. : NAU, 2011. – S. 7–11.*

14. *Beh I. D. Vihovannya osobistosti: U 2 kn. Kn.1. Osobistisno-orientovaniy pidhid. Teoretiko-tehnologichni zasadi. – K.: Libid, 2003. – 278 s.*

15. *Prihodchenko K. I. Tvorche osvItno-vihovne seredovische: teoretichniy I praktichniy kontsept: monografiya / K. I. Prihodchenko. – Donetsk: Noulidzh, 2011. – 382 s.*

16. *Nechvolod L. I. Suchasniy slovnik inshomovnih sliv. – H.: TORSING PLYUS, 2007. – 768 s.*

17. *Makarenko A. S. Vospitanie grazhdanina / A. S. Makarenko. – M.: Prosveschenie, 1988. – 301 s.*

УДК: 378.147

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЛЮРИЛІНГВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Піскурська Г. В.

Донецький національний технічний університет, Україна, Красноармійськ

На основі аналізу науково-педагогічної літератури з питань професійної компетентності і плюрилінгвальної освіти в статті обґрунтовано комплекс педагогічних умов формування професійної плюрилінгвальної компетентності майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності.

Визначені основні взаємопов'язані компоненти комплексу: стимулювання мотиваційного компоненту, посилення професійної спрямованості, створення плюрилінгвального середовища, застосування інтерактивних методів навчання. Зроблено висновок, що послідовне і системне впровадження зазначених умов у процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів ЗЕД забезпечить успішне формування ППК і сприятиме досягненню відповідного запланованого результату.

Ключові слова: професійна освіта, формування компетентності, професійна плюрилінгвальна компетентність, педагогічні умови, система.

аспирант, Пискурская А. В. Педагогические условия формирования профессиональной плюрилингвальной компетентности будущих менеджеров внешнеэкономической деятельности / Донецкий национальный технический университет, Украина, Красноармейск

На основе анализа научно-педагогической литературы по вопросам профессиональной компетентности и плюрилингвального образования в статье обоснован комплекс педагогических условий формирования профессиональной плюрилингвальной компетентности будущих менеджеров внешнеэкономической деятельности. Определены основные взаимосвязанные компоненты комплекса: стимулирование мотивационного компонента, усиление профессиональной направленности, создание плюрилингвальной среды, использование интерактивных методов обучения. Сделан вывод, что последовательное и системное внедрение выведенных условий в процессе профессиональной подготовки будущих менеджеров ВЭД обеспечит успешное формирование ППК и будет способствовать достижению соответствующего запланированного результата.

Ключевые слова: профессиональное образование, формирование компетентности, профессиональная плюрилингвальная компетентность, педагогические условия, система.

Post-graduate, G. Piskurska Pedagogical Conditions of Future International Managers' Professional Plurilingual Competence Formation / Donetsk National Technical University, Ukraine, Krasnoarmiisk

On the basis of analysis of pedagogical literature on professional competence and plurilingual education the system of pedagogical conditions of future International Managers' professional plurilingual competence formation is grounded. The main interrelated components of the system are defined: stimulating students' motivation, intensifying professional orientation, creating plurilingual environment, using interactive teaching methods. It is concluded that consistent and systematic applying of the conditions in the process of future International Managers' professional training contributes to the successful professional plurilingual competence formation and the corresponding result achievement.

Key words: professional training, competence formation, professional plurilingual competence, pedagogical conditions, system.

Вступ. На сучасному етапі політичної, економічної і суспільної інтеграції України в європейський простір актуальним стає питання якісної професійної підготовки компетентних фахівців - менеджерів зовнішньоекономічної діяльності підприємства (далі ЗЕД). Ключовим компонентом, який сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності майбутніх менеджерів ЗЕД, є їхня здатність здійснювати ефективне міжкультурне спілкування в ході фахової діяльності. Тому, слід звернути особливу увагу на модернізацію мовної підготовки студентів-менеджерів ЗЕД, яка передбачає поступове введення плюрилінгвального підходу навчання мов. Так, Керівництво Ради Європи щодо розвитку мовної політики в Європі наголошує, що загальною метою мовної освіти повинно бути підвищення цінності і розвиток індивідуальних мовних репертуарів засобами плюрилінгвального навчання та плюрилінгвальної і плюрикультурної освіти як освіти для усвідомлення мовної різноманітності і міжкультурної комунікації, тобто формування особливої плюрилінгвальної компетентності [9, с. 35].

Конкурентоспроможність професійної компетентності фахівців визначають ті компоненти, які найбільше характеризують їх професійну діяльність і її змістовий аспект. Для сучасного менеджера ЗЕД, таким компонентом є професійна плюрилінгвальна компетентність (далі ППК), оскільки у своїй професійній діяльності менеджерам ЗЕД потрібно вміти вести діалог різними мовами, виступати посередником, якщо інші співрозмовники не володіють спільною мовою, володіти правилами мовленнєвого й ділового етикету, прийнятих у різних зарубіжних країнах, користуватись іншомовними літературними джерелами, активно застосовувати зарубіжний досвід фахівців управлінської галузі.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблемі формування різних видів професійної компетентності присвячені наукові праці М. О. Богатирьової, І. А. Воробійової, В. В. Сафонової, В. М. Топалової (соціокультурна компетенція), Р. О. Гришкової, Н. А. Ігнатенко, В. О. Калініна (іншомовна соціокультурна компетенція), А. М. Богуш, Т. О. Вольфовської, С.Ю. Ніколаєвої, О. О. Павленко, Н. Д. Гальскової, Н. І. Гез, О. О. Леонтєва, О. О. Миролубова, Ю. І. Пассова, L. Bachman, M. Canale, D. Hymes, S. Savingnon, M. Swain (комунікативна компетентність). Стосовно дослідження плюрилінгвальної компетентності, досі більш уваги приділяли політичному і суспільному аспектам (J.-C. Veacco, S. Breidbach, M. Cavalli, D. Coste, A. Crişan, P.-H. van de Ven). Однак, з методологічної точки зору проблема формування ППК майбутніх менеджерів ЗЕД не є вивченою, що й обумовило актуальність представленої статті.

Формулювання мети статті і завдань. Метою статті є теоретичне обґрунтування системи педагогічних умов формування ППК майбутніх менеджерів ЗЕД.

Виклад основного матеріалу статті. Аналіз наукової літератури з питань професійної компетентності та програмних документів Ради Європи з

впровадження плюрилінгвального підходу дозволяє сформулювати визначення ППК студентів-менеджерів ЗЕД як універсальної ціннісно-сміслової професійно-особистісної якості, яка інтегрує лінгвістичні і професійні знання, механізми функціонування мов й алгоритми мовленнєвих дій і характеризує здатність і готовність фахівця до участі у професійній міжкультурній комунікації.

Для успішного формування ППК менеджерів ЗЕД в процесі організованого навчання в ВНЗ представлений комплекс педагогічних умов, виявлення яких проходило з урахуванням специфіки освітнього процесу і на основі особливостей діяльності фахівця з менеджменту ЗЕД.

Першою педагогічною умовою є *стимулювання мотиваційно-ціннісного компоненту* ППК. Мотивація є складним механізмом співвіднесення особистістю зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки, який визначає виникнення, спрямування, а також способи здійснення конкретних форм діяльності [1].

Важливим фактором у процесі стимулювання мотиваційного компоненту ППК є врахування внутрішніх мотивів студентів ЗЕД, які носять особистісний характер і обумовлені пізнавальною здатністю суб'єкта, задоволенням, яке він отримує в процесі пізнання і реалізації свого особистісного потенціалу. На думку Н.Ф. Тализіної, у внутрішній мотивації мотивом слугує пізнавальний інтерес, пов'язаний з даним предметом [6]. Стимули пізнавальних інтересів класифіковані наступним чином: 1) стимуляція, пов'язана зі змістом навчального матеріалу (вплив новизни); 2) стимуляція, пов'язана з організацією пізнавальної діяльності (різноманітність видів роботи, проблемність, творчий підхід); 3) стимуляція, яка походить від взаємин студентів і викладача на занятті (емоційний тонус пізнавальної діяльності, педагогічний оптимізм викладача, змагання) [8].

Ю. Л. Семенова [4] вважає, що міжкультурний діалог активізує ці три етапи стимуляції і впливає на активізацію внутрішньої мотивації студентів. Діалог, де головним предметом є культура різних країн і націй, пропонує невичерпні ресурси для пізнавальної і комунікативної діяльності, в основі якої полягає інтерес. Під час навчання на основі міжкультурного діалогу задіяні мотивація, яка забезпечує процес функціонування особистості, і мотивація, яка забезпечує процес розвитку студентів, оскільки в полікультурній освіті актуалізовані пізнавальні, комунікативні і морально-регулюючі завдання. Саме це стимулює у студентів формування ППК, оскільки потреба і бажання спілкуватися є необхідною умовою успішної комунікації. Сама форма діалогу передбачає співробітництво всіх учасників навчального процесу, бажання і можливість виконувати комунікативну діяльність.

Наступний важливий фактор створення позитивної мотивації до професійної плюрилінгвальної діяльності полягає в єдності мотивації цілі і мотивації досягнення разом зі створенням ситуації успіху для студентів. Мотивація цілі тісно пов'язана з мотивацією досягнення, тобто прагненням до

кращих результатів. Внутрішній мотив (потреба у пізнанні) взаємопов'язаний із зовнішнім мотивом (потребою у досягненні). Для розвитку пізнавальної діяльності необхідне проблемне завдання, яке повинно бути погодженим зі студентом. Якщо ж пізнавальна потреба є основою пізнавальної діяльності, то потреба у досягненні є тим інструментарієм, який допомагає вирішити завдання, тобто розглядає шляхи і способи розв'язання проблем [4, с. 92]. У розвитку пізнавальної потреби важливим є як результат роботи, так і сам процес, і кінцевий результат є поштовхом до подальшого процесу на більш високому рівні. Пришвидження розуміння й опанування компетенцією призводить до розвитку інтересу, тобто інтерес часто є не причиною, а наслідком пізнавальної діяльності. Висока мотивація досягнень має емоційне коріння, оскільки студенти пов'язують свої досягнення з позитивними емоціями і з власною компетентністю. Отже, потреба у досягненні й усвідомлення власного прогресу – це найважливіші передумови формування мотивації будь-якої діяльності людини.

Другою педагогічною умовою є *посилення професійної спрямованості* змістового компоненту ППК на основі міжпредметних зв'язків з фаховими дисциплінами. У процесі фахової підготовки слід враховувати професійні інтереси майбутніх менеджерів ЗЕД, що сприяє формуванню мотиваційно-цільового компоненту ППК. Вважаємо, що посилення професійної спрямованості мовної освіти студентів-менеджерів ЗЕД стає можливим за умови залучення студентів до діяльності, тісно пов'язаною із виконанням професійних ролей, зазначених у моделі менеджера ЗЕД. Природний інтерес до майбутньої професійної діяльності викликає активність студентів на заняттях, участь у ділових іграх, дискусіях, обговореннях. Виконуючи такі види роботи, майбутні менеджери ЗЕД випробовують себе на професійну придатність, докладають максимальних зусиль для подолання труднощів, підходять до розв'язання завдань творчо, енергійно, самостійно. Згідно до характеру подальшої професійної діяльності фахівців з менеджменту ЗЕД, основним завданням викладання мов є не лише практичне оволодіння змістом навчальних дисциплін, але й розвиток у студентів професійно значущих мовних навичок та умінь (участь у переговорах, проведення презентацій, ділове листування та ін.), що сприяє ефективному проявленню ППК у сфері ділового спілкування.

В бізнесі мова є засобом обміну діловою інформацією та інструкціями. Отже, для успішної участі в цьому обміні необхідно розвивати у студентів плюрилінгвальні навички та уміння, пов'язані з опрацюванням та розв'язанням інформаційно-змістових аспектів ділового спілкування, умінням приймати необхідні рішення, обґрунтовувати та чітко формувати напрями дій, уміння знаходити потрібні форми спілкування з колегами та зарубіжними партнерами, уміння вступати в процес ведення ділових переговорів, уміння самоорганізовуватись, контролювати й узгоджувати свої дії, уміння переконувати партнерів, демонструвати свою точку зору, користуючись вербальними і невербальними засобами спілкування.

Принцип комунікативної спрямованості передбачає, що мовленнєві операції при роботі над мовним матеріалом повинні мати комунікативний характер. Таким чином, основою плюрилінгвального навчання у немовному ВНЗ є потреба в спілкуванні та практика спілкування, чому сприяють різні форми активного навчання (дискусії, ділові ігри, презентації, робота над проектами), що активізує формування навичок ділової взаємодії.

Третьою педагогічною умовою виступає *створення плюрилінгвального середовища*, максимально наближеного до професійного. Під плюрилінгвальним освітнім середовищем розуміємо систему психолого-педагогічних умов, які забезпечують можливість для формування компетенцій, розкриття здібностей та особистісних особливостей студентів, в яких мови слугують засобом пізнання світу спеціальних знань [7].

Використання діалогу культур як ресурсу формування ППК надає освітньому процесу особистісно-діяльнісний орієнтир і сприяє розвитку толерантності, емпатії, уміння розуміти інших людей. Є. І. Пассов вважає, що діалог культур – це шлях до оволодіння культурою як своєї країни, так і іншої [2]. Формування ППК стає можливим за умови створення певного плюрилінгвального освітнього середовища, особливий спосіб досягнення дійсності, який передбачає наявність у студентів не тільки комунікативних компетенцій, але й прагнення до розуміння взаємин, різних поглядів, ідей. Вважаємо, що плюрилінгвальне навчання згідно з сучасним підходом включає в себе не тільки навчання різним мовам і оволодіння студентами спеціальним знанням в певній сфері на основі використання певних мов як засобу освітньої діяльності, але й формування ППК в плюрилінгвальному діалогічному просторі, що дозволяє особистості успішно реалізовувати себе в умовах міжкультурної комунікації.

Плюрилінгвальне навчання студентів-менеджерів ЗЕД у ДонНТУ передбачає: 1) оволодіння українською, англійською, німецькою (або французькою) мовами як навчальними предметами; 2) використання української, російської, англійської, німецької (або французької мов) як засобів вивчення фахових дисциплін; 3) прилучення до культури іншомовних країн в межах курсів «Іноземна мова», «Ділова іноземна мова», «Друга іноземна мова», «Ділова друга іноземна мова», «Ділове спілкування», «Практика спілкування», «Кроскультурний менеджмент».

Створення плюрилінгвального середовища в процесі формування ППК менеджерів ЗЕД передбачає 1) єдність аудиторної і самостійної роботи, під час якої студенти займають активну позицію і реалізують себе як суб'єкти міжкультурної комунікації; 2) залучення студентів до таких видів мовленнєвої діяльності як рецепція, інтеракція і медіація (посередництво); 3) використання автентичних різномовних текстів (статей з фахових видань, аудіо і відеоматеріалів).

Четвертою педагогічною умовою є *використання інтерактивних методів* навчання як засобу формування ППК на основі парної та групової форми організації навчання. Ю. Л. Семенова [4] в своєму дисертаційному

дослідженні узагальнює основні положення інтерактивної технології навчання. Інтерактивне навчання – навчання, занурене в спілкування, яке зберігає основний зміст освітнього процесу, але змінює форми з тих, що транслюють, на діалогові, тобто засновані на взаєморозумінні і взаємодії. На відміну від активних методів, інтерактивні орієнтовані на біль широкую взаємодію студентів не тільки з викладачем, але й один з одним і на домінування активності студентів у процесі навчання. Методи інтерактивного навчання – це сукупність педагогічних дій і прийомів, спрямованих на організацію навчального процесу і створення спеціальними засобами умови, які мотивують студентів до самостійного, ініціативного і творчого засвоєння навчального матеріалу в процесі пізнавальної діяльності. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих і професійних ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання питань на основі аналізу обставин і ситуації, проникнення інформаційних потоків у свідомості, які викликають її активну діяльність.

Так, одним із ефективних прийомів для формування ППК студентів-менеджерів ЗЕД є професійно-орієнтована навчально-рольова гра, в ході якої майбутні фахівці отримують досвід професійного спілкування. Навчально-рольова гра як стратегія навчання дає змогу оформити експериментальний навчальний процес з формування ППК студентів у вигляді ігрової діяльності й імітації професійно-орієнтованої ситуації зі сфери ділових комунікацій.

В ході навчально-рольової гри формуються професійні риси та якості майбутніх фахівців. Так, як визначає А. І. Петрова, у процесі ігрової діяльності у майбутніх менеджерів ЗЕД виробляються такі групи професійних якостей:

- управлінські (організованість, ініціативність, гнучкість, уміння приймати вигідні для організації рішення, оцінювати та прогнозувати кроки конкурентів, здатність виправдано ризикувати);

- особистісні (ерудованість, самостійність, впевненість у власних діях, відповідальність за професійні кроки та прийняті рішення, уміння переконувати та залагоджувати суперечки, критично оцінювати власні сили та можливості, знання ділового етикету);

- комунікативні (вільне володіння рідною та іноземною мовами, уміння формувати та доносити до партнерів основні професійні ідеї, здатність чітко та лаконічно аргументувати власну позицію) [3, с. 81].

Ще одним популярним інтерактивним методом навчання є метод розв'язання ситуативних завдань (кейс-метод). Кейс-метод як комунікативна система є системою, в якій можна виділити викладача-комунікатора і студентів. Кейс-метод як інформаційно-комунікативний процес супроводжується формуванням усіх видів інформаційної комунікації: викладач-студент; студент-викладач; студент – студент; внутрішня комунікація студента і внутрішня комунікація викладача. Завдання кейс-методу полягає в тому, щоб розгорнути в процесі його застосування всі

варіанти комунікації [5]. Таким чином, важливими особливостями кейс-методу у формуванні ППК є його пізнавальний і комунікативний аспекти.

В процесі формування ППК студентів-менеджерів ЗЕД метод розв'язання ситуативних завдань слід застосовувати в роботі з автентичними текстами, які містять проблемну (конфліктну) ситуацію, яка вимагає неординарного і позитивного рішення. Метою кейс-методу є розвиток здібностей студентів до прийняття рішень. У ході роботи над конкретним кейсом студент знаходиться не в пасивній ролі отримувача інформації, а стоїть у центрі процесу вирішення процесу завдяки обраній формі роботи в міні-групах, у команді. Процес прийняття рішень організований інтерактивно.

В результаті роботи над кейсом відбувається залучення майбутніх менеджерів ЗЕД до вирішення професійно спрямованих ситуацій, що забезпечує участь студентів у професійно-орієнтованому плюрилінгвальному спілкуванні.

Висновки. Особливість запропонованого комплексу педагогічних умов полягає у системності й інтеграції розглянутих умов, що обумовлює комплексну спрямованість освітнього процесу на формування майбутнього компетентного фахівця. Послідовне і системне впровадження зазначених умов у процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів ЗЕД забезпечить її спрямованість на успішне формування ППК і сприятиме досягненню відповідного запланованого результату. Подальше дослідження плануємо присвятити питанням визначення критеріїв і показників сформованості ППК.

Література:

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев - М.: Академия, 2005. - 352 с.
2. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов – Липецк: ЛГПИ – РЦИО, 2000. – 216 с.
3. Петрова А. І. Формування іншомовної компетентності майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності в процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.04 / Петрова Анастасія Іванівна. – Вінниця, 2009. – 268 с.
4. Семенова Ю. Л. Формирование билингвальной коммуникативной компетенции учащихся гимназии в условиях диалога культур: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Семенова Юлия Леонидовна. – Сургут, 2012. – 280 с.
5. Ситуационный анализ, или Анатомия Кейс-метода [ред. Сурмин Ю. П.] – К.: Центр инноваций и развития, 2002. – 286с.
6. Талызина Н. Ф. Развитие П. Я. Гальпериным деятельностного подхода в психологии: о теории поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальпериним / Н. Ф. Талызина // Вопросы психологии. - 2002. - № 5. - С.42 -49.
7. Хабарова Л. П. Формирование лингвопрофессиональной компетенции специалиста по качеству в условиях билингвальной подготовки: автореф.

дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Л. П. Хабарова — Тамбов, 2012. — 24 с.

8. Щукина Г. И. Познавательный интерес в учебной деятельности школьника / Г.И. Щукин. - М.: Знание, 1972. - 302 с.

9. *From Linguistic Diversity to Plurilingual Education: Guide for the Development of Language Education Policies in Europe* [Электронный ресурс]. - Strasbourg: Council of Europe. - 2007. - Режим доступа: http://www.ibp-kosovo.org/repository/docs/Guide07_Executive_20Aug_EN.pdf

References:

1. Leontev A. N. *Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost* / A. N. Leontev - M.: Akademiya, 2005. - 352 s.

2. Passov Ye. I. *Kommunikativnoe inoyazychnoe obrazovanie. Kontsepsiya razvitiya individualnosti v dialoge kultur* / Ye. I. Passov – Lipetsk: LGPI – RTsIO, 2000. – 216 s.

3. Petrova A. I. *Formuvannia inshomovnoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv zovnishnoekonomichnoi diialnosti v protsesi fakhovoi pidhotovky: dys. ... kand. ped. nauk.: 13.00.04* / Petrova Anastasiia Ivanivna. – Vinnytsia, 2009. – 268 s.

4. Semenova Yu. L. *Formirovanie bilingvalnoi kommunikativnoy kompetentsii uchashchikhsya gimnazii v usloviyakh dialoga kultur: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01* / Semenova Yuliya Leonidovna. – Surgut, 2012. – 280 s.

5. *Situatsionnyy analiz, ili Anatomiya Keys-metoda* [red. Surmin Yu. P.] – K.: Tsent innovatsiy i razvitiya, 2002. – 286s.

6. Talyzina N. F. *Razvitie P. Ya. Galperinym deyatel'nostnogo pokhoda v psikhologii: o teorii poetapnogo formirovaniya umstvennykh deystviy P.Ya. Galperinym* / N. F. Talyzina // *Voprosy psikhologii*. - 2002. - № 5. - S.42 -49.

7. Khabarova L. P. *Formirovanie lingvoprofessionalnoy kompetentsii spetsialista po kachestvu v usloviyakh bilingvalnoy podgotovki: avtoref. dis. na soiskanie nauchn. stepeni kand. ped. nauk: spets. 13.00.08 «Teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya»* / L. P. Khabarova — Тамбов, 2012. — 24 с.

8. Shchukina G. I. *Poznavatel'nyy interes v uchebnoy deyatel'nosti shkolnika* / G.I. Shchukin. - M. : Znanie, 1972. - 302 s.

9. *From Linguistic Diversity to Plurilingual Education: Guide for the Development of Language Education Policies in Europe* [Online resource]. - Strasbourg: Council of Europe. - 2007. - Access: http://www.ibp-kosovo.org/repository/docs/Guide07_Executive_20Aug_EN.pdf

УДК 37(091)(4/9)

**ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
ГУМАНІТАНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ФРАНЦІЇ (1970 – 1987)****Руднєва І. С.**Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Україна, Харків

Предметом дослідження є розвиток теорії та практики організації самостійної роботи студентів гуманітарних спеціальностей в університетах Франції досліджуваного періоду. У відповідності до цього, метою статті обрано аналіз питань організації самостійної роботи студентів-гуманітаріїв. Завдяки використанню комплексного історико-педагогічного пошуку встановлено, що у французьких гуманітарних університетах зазначеного періоду самостійна робота студентів була спрямована на посилення професіоналізації та прикладної спрямованості гуманітарної освіти. Основними формами та методами організації самостійної роботи студентів-гуманітаріїв були робота з книгою, розв'язування вправ та задач, робота над помилками. У результаті дослідження визначено, що у зазначений період питання ефективної організації самостійної роботи студентів стали предметом активного педагогічного пошуку викладачів гуманітарних університетів Франції.

Ключові слова: вища гуманітарна освіта, університет, самостійна робота студентів, методи навчання, форми навчання, мета та завдання самостійної роботи студентів.

Руднева И. С. Вопросы организации самостоятельной работы студентов гуманитарных университетов Франции (1970 – 1987) / Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина, Харьков

Предметом исследования является развитие теории и практики организации самостоятельной работы студентов гуманитарных специальностей в университетах Франции исследуемого периода. В соответствии с этим, целью статьи избран анализ вопросов организации самостоятельной работы студентов-гуманитариев. Благодаря использованию комплексного историко-педагогического поиска установлено, что во французских гуманитарных университетах указанного периода самостоятельная работа студентов была направлена на усиление профессионализации и прикладной направленности гуманитарного образования. Основными формами и методами организации самостоятельной работы студентов-гуманитариев были работа с книгой, решение упражнений и задач, работа над ошибками. В результате исследования установлено, что в указанный период вопрос эффективной организации самостоятельной работы студентов стали предметом

активного педагогического поиска преподавателей гуманитарных университетов Франции.

Ключевые слова: высшее гуманитарное образование, университет, самостоятельная работа студентов, методы обучения, формы обучения, цели и задачи самостоятельной работы студентов.

Rudneva I. S. Questions organization of independent work of students of humanitarian universities in France (1970 – 1987) / Kharkiv National Pedagogical University of G. S. Skovorody, Ukraine, Kharkiv

The subject of research is the development of the theory and practice of independent work of students in the humanities French universities study period. According to this article the aim is selected for analysis of independent work of students in the humanities. Through the use of complex historical and pedagogical search established that the French humanitarian universities given period independent work of students was aimed at strengthening the professionalization and applied orientation of liberal education. The main forms and methods of independent work of students in the humanities have been working with the book, solving exercises and problems, correction of mistakes. The study determined that during this period the effective organization of independent work of students were the subject of active teaching faculty search humanities universities in France.

Key words: higher humanitarian education, university, independent work of students, teaching methods, learning, goals and objectives of independent work.

Вступ. Необхідною умовою економічного, політичного та соціального розвитку нашої країни є реформування й розвиток вищої освіти взагалі та гуманітарної зокрема, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих та конкурентноздатних фахівців. Відтак, однією з нагальних проблем сучасної педагогічної практики вищої школи є забезпечення молодого покоління якісними та ґрунтовними знаннями, як однієї з основних умов активності пізнавальної діяльності студентства.

Гуманітарна освіта не можлива без розробки теоретико-методологічних засад викладання дисциплін з урахуванням вітчизняного та світового досвіду. Сьогодні педагогічна наука і практика вищої школи прагнуть знайти оптимальні шляхи реалізації творчої самодіяльності особистості, демократизації, гуманізації навчального процесу, перебудови стилю взаємовідносин між викладачем і студентом, що поглибить особливий інтерес до зарубіжної вищої освіти, зокрема гуманітарної, а також до викладання гуманітарних дисциплін у вищій школі

Мета статті – аналіз питань організації самостійної роботи студентів-гуманітаріїв в університетах Франції у 1970 – 1987 рр.

Виклад основного матеріалу. У результаті реформування системи вищої освіти Франції у другій половині ХХ ст. відбулися відчутні зміни в організації навчання взагалі, та самостійної роботи студентів зокрема. Так, вирішальним кроком у реформуванні системи вищої освіти Франції було прийняття у 1970-1971 рр. Статутів так званих «нових» університетів. Як

результат, більшість «старих» університетів було перетворено на «нові» менші університети, кафедри було ліквідовано. Так величезний Паризький університет було розділено на 13 окремих університетів, кожен з яких отримав цифрову назву (Париж I, Париж II і т.д.) і, відповідно власний вузький профіль навчання. Отже, варто підкреслити, що на початку 1970-х рр. у Франції з'явилися «нові» університети гуманітарного профілю, наприклад Париж III, тоді як раніше гуманітарні дисципліни вивчались просто на окремих факультетах [1, С. 127].

Таким чином у Франції вперше з'явилися гуманітарні університети, що поклато початок позитивних змін у системі організації навчання студентів, зокрема систематичної організації їхньої самостійної роботи та ознаменувало новий етап розвитку системи самостійної роботи студентів гуманітарних спеціальностей.

Проведені реформи системи вищої освіти мали визначний вплив на систему організації самостійної роботи студентів гуманітарних спеціальностей. Зокрема, реформи були спрямовані на пошук нових організаційних форм, котрі могли б забезпечити можливість управління підготовки спеціалістів не лише у плані кількісних та якісних показників, а й з точки зору ефективності процесу соціалізації молоді.

Зазначимо, що процес реформування системи вищої гуманітарної освіти сприймався викладачами і студентами з недовірою. Так, французький педагог Ж. Мажо зазначав, що «французька система освіти змінює своє обличчя. Це всі знають і усіх це тривожить. Батьки розгублені: вони не впізнають попередньої структури школи, не впізнають ліцеїв та університетів, де колись самі навчались. Постійні зміни та незрозумілі перспективи постійно хвилюють студентів. Викладачі в умовах зміни старих традицій дивуються новим реформам, котрі модифікують навчальні заклади, програми та методи навчання» [2, С. 87].

У досліджуваній період в гуманітарних університетах передбачалось два напрямки навчання: перший – підготовка викладачів, які матимуть ліценціат, та другий – підготовка майбутніх наукових працівників, які здобуватимуть новий ступінь метризи. У відповідності до цього висувались нові вимоги до студентів різних рівнів, зокрема до системи організації їхньої самостійної роботи.

Варто зазначити, що у цей час реформи були направлені на професіоналізацію освіти, тобто щоб на будь-якому її рівні студенти отримували не лише загальноосвітню та загальнотеоретичну підготовку, а й деякі професійні знання та навички, певну кваліфікацію, що у подальшому дозволило б їм швидше адаптуватися до умов виробничої діяльності [3, С. 89].

Нові реформи надали університетам досить широкі автономні права, зокрема у системі організації самостійної роботи студентів. Так, до компетенції окремих навчальних об'єднань почали входити питання складання програм самостійної роботи студентів, вибору форм та методів її організації [4].

Окрім цього, влада надала можливість викладачам та студентам брати участь в управлінні університетом. Зокрема, студенти могли вносити пропозиції щодо обсягу самостійної роботи, посиленню її професійної спрямованості, специфіки її організації тощо. Це сприяло пристосуванню університетської освіти до специфіки майбутньої професії студентів.

Підкреслимо, що самостійна робота з гуманітарних дисциплін на цьому етапі мала характер диверсифікації, що дало змогу оптимізувати процес навчання студентів гуманітарних спеціальностей, а також дозволило продовжити демократизацію системи вищої освіти.

Цікавим є той факт, що до складу університетських рад у цей час почали вводити представників великих промислових підприємств та регіональних організацій з метою активного пристосування університетської гуманітарної освіти до реальних потреб суспільства. Підприємці та представники державних організацій отримали змогу впливати на зміст та форми організації самостійної роботи студентів гуманітарних університетів. Зокрема, вони отримали право впливати на складання програм самостійної роботи, на організацію та зміст самостійних наукових пошуків студентів, диктувати найбільш вигідні для майбутньої професійної діяльності форми та методи організації самостійної роботи [4].

Таким чином, на другому етапі система організації самостійної роботи студентів почала набувати виражений професійний характер, у відповідності до цього визначались мета, завдання, форми та методи її організації.

Мета самостійної роботи студентів – поглиблення та удосконалення професійних умінь і навичок майбутніх спеціалістів.

Основні завдання самостійної роботи студентів досліджуваного періоду:

1. Розвиток умінь та навичок самостійного вішення поставлених завдань.
2. Навчання студентів самостійного пошуку літератури, необхідної для вирішення проблемних питань.
3. Розвиток умінь застосовувати набуті теоретичні знання для практичних потреб виробництва чи діяльності державних організацій.

У ході науково-педагогічного пошуку встановлено, що вся структура самостійної роботи студентів-гуманітаріїв на досліджуваному етапі була пов'язана з професійною орієнтацією майбутньої трудової діяльності студентів. Так, до змісту самостійної роботи студентів гуманітарних університетів Франції було включено предмети не лише загального циклу, а й спеціальні, які давали конкретну кваліфікацію та можливість влаштуватися на первинні посади до різних підприємств. Зокрема, у 1970 р. в Паризькому університеті була організована підготовка кадрів для підприємств та організацій з питань суспільних відносин, друкованих видань та технічних засобів навчання [4].

Варто зазначити, що у досліджуваній час провідною формою позааудиторної самостійної роботи була **робота з книгою**, але дещо видозмінив мета, принципи та методи роботи з літературою.

Так робота з підручниками та посібниками отримала нового особливого значення для активізації самостійної пізнавальної діяльності студентів, тоді як раніше вона такого значення не мала. Варто зазначити, що підручники на зазначеному етапі давали не тільки лексико-граматичний матеріал та завдання, але й активізували, стимулювали самостійну пізнавальну діяльність студентів за допомогою змісту текстового матеріалу (актуальність, науковість) і форми (проблемність завдань, оформлення і т.ін.).

Варто зауважити, що теоретичну літературу студенти вивчали протягом перших двох років навчання (на молодших курсах), а протягом останніх двох років (на старших курсах) самостійна робота передбачала вивчення спеціальної літератури, яка розкривала основи практичної професійної діяльності [5].

У ході науково-педагогічного пошуку встановлено, що посиленню прикладної спрямованості системи самостійної роботи студентів французьких гуманітарних факультетів сприяло введення до навчальних програм і планів спецкурсів. Зауважимо, що тематику спецкурсів часто обирали не факультети, а рекомендували професійні підприємства та організації, представники яких на другому етапі були запрошені до рад університетів [6]. Здебільшого спецкурси передбачали невелику кількість аудиторних годин, які переважно проводились у формі лекцій, відповідно лівова частка навчального матеріалу відводилась для самостійного опрацювання.

Метою самостійної роботи студентів у процесі опрацювання літератури з теми спецкурсів було оволодіння уміннями та навичками самостійно знаходити, аналізувати та систематизувати теоретичний матеріал для його подальшого застосування у вирішенні поставлених практичних завдань.

Так, серед особливих форм самостійної роботи студентів гуманітарних університетів варто назвати **розв'язування вправ та задач**, пов'язаних з вирішенням різних практичних ситуацій, котрі можуть виникати у процесі професійної діяльності [6]. Так, студентам пропонували самостійно розглянути модель певної ситуації, провести її аналіз та запропонувати обґрунтовані шляхи її вирішення. Це дало можливість випускникам гуманітарних університетів отримувати не лише високу теоретичну та наукову підготовку, а й практичну. Як наслідок регіони країни стали забезпечуватись висококваліфікованими працівниками, готовими до виконання практичних професійних обов'язків.

Звертають на себе увагу і **методи роботи над помилками** під час самостійної роботи, які стали у досліджуваний період предметом уваги викладачів гуманітарних університетів [7].

Зазначимо, що здебільшого методи роботи над помилками полягали у постановці перед студентом проблемного питання, вирішення якого дасть змогу зрозуміти зміст та причину помилки. Так, викладачі гуманітарних університетів Франції на другому етапі намагались не виправляти помилки, зроблені студентами, а лише вказувати на них. Тобто студенти повинні були самостійно зрозуміти у чому була їхня помилка, що спонукало студента

критично ставитись до власної роботи, а не просто шукати відмінності у правильному і неправильному виконанні завдання.

Серед методів роботи над помилками, які використовували викладачі гуманітарних університетів Франції, варто назвати розмежування помилок за різними групами (лексичні, стилістичні, граматичні тощо). Тобто викладачі просто вказували студентам до якої з груп відноситься допущена у роботі помилка, а студенти самі повинні були її відшукати й виправити. Це спонукало студентів не до простого механічного запам'ятовування теоретичного навчального матеріалу, а до його аналізу, переосмислення та практичного застосування у конкретній ситуації.

Варто зауважити, що педагоги досліджуваного етапу зазначали, що перед застосуванням подібного методу самостійної роботи студентів над помилками, необхідно провести відповідну консультативну роботу щодо системи позначення помилок, їхнього розмежування та подальшого процесу самостійного виправлення [8].

Таким чином, організовуючи роботу над помилками, викладачі гуманітарних університетів полегшували процес подальшої самостійної роботи студентів, робили її цілеспрямованою та критично осмисленою. Такий принцип роботи безпосередньо сприяв професіоналізації самостійної роботи студентів гуманітарних університетів, адже зводився не просто до теоретичного вивчення, а до освоєння способів та методів його професійного застосування.

Висновки. Питання організації самостійної роботи студентів гуманітарних університетів Франції у 1970 – 1987 рр. набули особливого значення, адже процес реформування вищої освіти спонукав до реорганізації гуманітарної освіти з погляду на її практичну спрямованість та пристосування до вимог тогочасного суспільства. У відповідності до цього випускники університетів повинні були володіти навичками та вміннями самостійного вирішення поставлених завдань. Вирішенню цих питань сприяло удосконалення системи самостійної роботи студентів, залучення до складу університетських рад представників великих промислових підприємств та регіональних організацій.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів поставленої проблеми. Так, подальшої наукової розробки потребують питання форм та методів оцінювання самостійної роботи студентів гуманітарних спеціальностей, питання організації дистанційної освіти з гуманітарних дисциплін, проведення порівняльного аналізу системи організації самостійної роботи студентів Франції та України.

Література:

1. Родин И. В. Высшее образование во Франции и его изучение в современной французской историографии / И. В. Родин // Новая и новейшая история. – 2011. – № 6. – С. 124–135

2. Вульфсон Б. Л. Педагогическая мысль в современной Франции / Борис Львович Вульфсон. – Москва: Педагогика, 1983. – 183 с.
3. Змеев С. И. Высшее образование во Франции: реформы, проблемы / С. И. Змеев // Вестник высшей школы. – 1978 – № 2 – С. 88–90.
4. Головкин С. А. Высшее образование Франции: актуальные проблемы и противоречия / Сергей Александрович Головкин. – Минск: Высшей школа, 1980. – 126 с.
5. Lebettrellet Vernay L. Programmes et instructions comments. Enseignement elementaire (1-er degr) / L. Lebettrellet Vernay. – Paris, 1955. – 136 p.
6. Prost A. Education, Societe et Politiques. / A. Prost. – P.: Le Seuil. 1992. – 275 p.
7. Rouet G. L'invention de l'ecole / G. Rouet. – Nancy: Presses Universitaires de Nancy. 1993. – 265 p.
8. Amestoy Cf. Les universites francaises / Cf. Amestoy – P., 1968. – 160 p.

References:

1. Rodyn Y. V. Vysshee obrazovanye vo Francyyu y ego yzuchenye v sovremennoj francuzskoj ystoryohrafyy / Y. V. Rodyn // Novaja y novejshaja ystoryja. – 2011. – № 6. – S. 124–135
2. Vuljfon B. L. Pedagoghycheskaja myslj v sovremennoj Francyyu / Borys Ljvovyh Vuljfon. – Moskva: Pedagoghyka, 1983. – 183 s.
3. Zmeev S. Y. Vysshee obrazovanye vo Francyyu: reformy, problemy / S. Y. Zmeev // Vestnyk vysshej shkoly. – 1978 – № 2 – S. 88–90.
4. Gholovko S. A. Vysshee obrazovanye Francyyu: aktualjnye problemy y protyvorechyja / Serghej Aleksandrovych Gholovko. – Mynsk: Vysshej shkola, 1980. – 126 s.
5. Lebettrellet Vernay L. Programmes et instructions comments. Enseignement elementaire (1-er degr) / L. Lebettrellet Vernay. – Paris, 1955. – 136 p.
6. Prost A. Education, Societe et Politiques. / A. Prost. – P.: Le Seuil. 1992. – 275 p.
7. Rouet G. L'invention de l'ecole / G. Rouet. – Nancy: Presses Universitaires de Nancy. 1993. – 265 p.
8. Amestoy Cf. Les universites francaises / Cf. Amestoy – P., 1968. – 160 p.

УДК 37.01:355.233 (477)

**ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗА КОРДОНОМ**

кандидат педагогічних наук, Тогочинський О. М.

Департамент по роботі з персоналом Державної пенітенціарної служби України, начальник Департаменту, м. Київ

У статті охарактеризовано основні підходи до вивчення соціальної компетентності за кордоном, зокрема дослідження соціальної компетентності, що велася в контексті соціологізації, теорії комунікації та

соціального інтелекту. З'ясовано, що вчені вбачають значення соціальної компетентності у тому, що вона дозволяє людині налагодити ефективну взаємодію в особистому та професійному житті на основі позитивного ставлення до себе та інших.

Ключові слова: соціальна компетентність, соціологізація, комунікація, соціальний інтелект, взаємодія.

кандидат педагогических наук Тогочинский А. М. Основные подходы к исследованию социальной компетентности за границей / Департамент по работе с персоналом Государственной пенитенциарной службы Украины, начальник Департамента, г. Киев

В статье охарактеризованы основные подходы к изучению социальной компетентности за границей, в частности исследования социальной компетентности, которые велись в контексте социологизации, теории коммуникации и социального интеллекта. Ученые значение социальной компетентности видят в том, что она позволяет человеку поддерживать эффективное взаимодействие в личной и профессиональной жизни на основе положительного отношения к себе и других.

Ключевые слова: социальная компетентность, социологизация, коммуникация, социальный интеллект, взаимодействие.

PhD in Pedagogy Tohochynskyi A. M. Basic approaches to the study of social competence abroad / The Department of Human Resources of the State Penitentiary Service of Ukraine (Kyiv), Ukraine. The Head of the Department, Kyiv.

The article deals with the main approaches to the study of social competence abroad, including studies of social competence, which were held in the context of sociologization, communication theory and social intelligence. It was found that scholars see the value of social competence in that it allows a person to establish effective cooperation in the personal and professional lives through positive attitudes towards themselves and others.

Keywords: social competence, sociologization, communication, social intelligence, interaction.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціальна компетентність є важливою складовою готовності офіцера органів внутрішніх справ до професійної діяльності. Соціальна компетентність працівників органів внутрішніх справ як інтегрована особистісна властивість охоплює систему їх соціальних ціннісних орієнтацій, соціальних і психологічних знань, умінь та навичок, що забезпечують ефективну комунікацію і виконання соціальних ролей у професійному та криміногенному середовищі, здатностей до професійної і соціальної адаптації та самореалізації, спільної командної діяльності. Уміння і навички – складові соціальної компетентності – дозволяють офіцерові ОВС відповідально та конструктивно вирішувати професійна та життєві проблеми і конфліктні ситуації, загалом підвищуючи ефективність виконання ними завдань професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Поняття соціальної компетентності стає предметом активного зацікавлення у педагогіці з 90-х років ХХ-го ст. в контексті дискусії про якість професійної освіти, про те, яким повинен бути фахівець. Важливість соціальної компетентності очевидна при виконанні завдань професійної діяльності у сфері «людина – людина», при виконанні функцій громадянина, сім'янина, для особистісного самовдосконалення. З огляду на це дослідження соціальної компетентності набуло міждисциплінарного характеру. Дослідники Н. Бібик та І. Єрмаков, Л. Лепіхова, І. Сингаївська, Л. Сохань вивчають різні аспекти соціально-психологічної компетентності вчителя та життєвої компетентності особистості. Вчені звертають увагу також на особливості формування соціальної компетентності у представників різних соціальних та вікових груп. Йдеться про роботи М. Гончарової-Горянської (соціальна компетентність дошкільнят), М. Докторович (формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї), І. Печенко (соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів), Е. Позднякової (формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності).

Учені підкреслюють, що соціальна компетентність особистості пронизує всі сфери життєдіяльності людей, вона проявляється в духовній, громадянській, професійній сферах як орієнтація особистості на співробітництво, на кооперацію спільних зусиль, на гармонічне поєднання інтересів. Значення формування соціальної компетентності, на думку дослідників, полягає у тому, що людина в сучасних умовах залучена в широкі соціальні відносини й зв'язки, виконує складні соціальні дії, які повинні узгоджуватись з потребами та інтересами інших людей.

Що стосується формування соціальної компетентності представників правоохоронних органів, слід зазначити, що на сьогодні вчені розглядають лише окремі її аспекти. Це праці, у яких розглядаються проблеми професійної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів (О. Барабанщикова, В. Лефтеров, С. Полторак, С. Сливка, І. Томків, Г. Яворська та ін.) [10] та особливості формування у майбутніх фахівців професійно значущих якостей (В. Балашов, І. Грязнов, О. Діденко, І. Радомський, О. Тімченко, Т. Трегубенко, В. Ягупов та ін. [2]), а також роботи О. Александрова, М. Ануфрієва, В. Барка, Ю. Ірхіна, Л. Казміренка, О. Скакун, Г. Юхновця [6], де здійснено професіографічний опис діяльності працівників різних підрозділів внутрішніх справ та звертали увагу на соціальний аспект їх діяльності. Учені загалом визначають соціальну компетентність як важливу передумову ефективного виконання правоохоронними органами завдань професійної діяльності.

Метою статті є дослідження історії вивчення проблем соціальної компетентності за кордоном.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія вивчення проблем соціальної компетентності має досить тривалу історію. Започаткували дослідження цієї проблеми представники західної соціології, а потім соціальної психології. Спочатку цю проблему розглядали загалом в контексті дослідження особливостей соціалізації. Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Тард звертали увагу на велике значення суспільства, яке, на їх думку, є суб'єктом соціалізації та намагається сформувати людину «за своїм зразком», відповідно до властивої йому культури. Е. Дюркгейм, визнаючи пріоритет суспільства в процесі соціалізації людини, розглядав останню як об'єкт соціалізуючих впливів суспільства [3].

У своїй соціологічній теорії функціонування суспільства Т. Парсонс, описуючи процеси інтеграції людину в соціальну систему, звертав увагу на значення інтерналізації культури суспільства, у якому живе людина, необхідності освоєння відповідних орієнтацій для задовільного функціонування в соціальних ролях. Французький соціолог Г. Тард одним з перших звернув увагу на зростання ролі комунікативних засобів: друку (газет), телефону, телеграфу. Він розглядав їх, особливо газети, важливим фактором інтеграції й соціального контролю [8]. Слід зазначити, що ці вчені трактували соціалізацію лише як наслідування індивідом соціальних ролей, норм і цінностей того суспільства, до якого він належить, не враховуючи важливості особистісних зусиль суб'єкта, його діяльній сутності.

У контексті соціального впливу розглядають соціальну компетентність Ф. Зімбардо, Р. Селман, Дж. Тернер, А. Фернхем, Р. Чалдіні та ін. Учені дослідили окремі фактори формування соціальної компетентності особистості, що їх вони об'єднали під поняттям «соціальний вплив». На думку вчених, соціальний вплив – це всі процеси, за допомогою яких людина, група або клас впливають на думки, установки, поведінку й цінності інших людей, груп або класів.

Для нас важливим є висновок вчених про можливість цілеспрямованого впливу на особистість з метою формування її соціальної компетентності. Учені довели, що результатом соціального впливу є зміна особистості, її поведінкових стереотипів, установок та переконань. У цьому випадку Р. Селман, Дж. Тернер, А. Фернхем, Р. Чалдіні та ін. радять враховувати особистісні характеристики людей, що вступають у взаємовідношення, динаміку й тривалість їх відносин, кількість учасників комунікації, пріоритетні у суспільстві норми і правила, а також обставини соціальної ситуації.

Загалом слід зазначити, що ці вчені трактували соціалізацію лише як наслідування індивідом соціальних ролей, норм і цінностей того суспільства, до якого він належить, не враховуючи важливості особистісних зусиль суб'єкта, його діяльній сутності.

У свою чергу представники гуманістичної психології соціалізацію розглядають як потенціал, здатності та уміння особистості долати негативні тенденції впливу середовища, що заважають її саморозвитку й

самоствердженню. А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін. звертають увагу на важливість у процесі самоактуалізації «Я-Концепції», самореалізації людиною своїх потенцій і творчих здібностей [5]. У цьому випадку, як бачимо, йдеться про такі важливі складові соціальної компетентності, як здатність людини до подальшого особистісного й соціального розвитку, що передбачає певні процеси адаптації, індивідуалізації й інтеграції. Особистість з високим рівнем самоактуалізації включена у широкі соціальні зв'язки, активна і гнучка, володіє адекватною самооцінкою, самодостатня, добре адаптована, має розвинене почуття власної гідності. Вона може адекватно адаптуватися до соціальних змін, уміє здійснити правильну оцінку ситуації, прийняти правильні рішення з урахуванням обставин.

Правда, слід підкреслити, що головним критерієм соціалізованості, або успішності в суспільстві, вчені вважають не ступінь пристосованості чи конформізму особистості, а ступінь її незалежності, упевненості, самостійності, ініціативності, що й забезпечує справжнє соціокультурне відтворення в суспільстві. А. Реан та Я. Коломінський щодо цього зазначають, що самоактуалізації сприяє робота (А. Маслоу), служіння справі чи любов до іншої людини, в якій людина виявляє, «здійснює» себе (В. Франкл), а утвердження власного життя, щастя, свободи людини полягає в її здатності любити, причому любов неподільна між «об'єктами» і власним «Я» (Е. Фромм). Дослідники також зазначають, що метою людського снування є власне вдосконалення і благополуччя інших людей, тому що пошук одного лише «особистого щастя» приводить до егоцентризму, а постійне прагнення до «вдосконалення інших» не приносить нічого, крім незадоволення (І. Кант) [7, с. 36].

Загалом аналіз зазначених праць дозволяє стверджувати, що, розглядаючи соціалізацію як процес входження особистості в світ людських відносин, людської культури, її можна вважати основою розвитку соціальної компетентності. У такому випадку соціальна компетентність передбачає активне освоєння й присвоєння людиною соціальних норм, правил, необхідних для ефективної соціальної взаємодії. Очевидно, що за такого підходу соціальну компетентність можна розглядати і як результат, і як умову успішної соціалізації: чим вищим буде рівень сформованості соціальної компетентності, тим легше відбуватиметься процес соціалізації, тим успішнішими будуть міжособистісні взаємодії.

До наступного напрямку дослідження соціальної компетентності слід зарахувати таких вчених, як Ю. Хабермас, А.-Н. Перре-Клемон, П. Бергер, Т. Лукман та ін. Зокрема німецький соціолог Ю. Хабермас вважає, що для належної організації сучасного суспільства, суспільного відновлення велике значення має моральність як основа міжлюдських відносин. Важливим засобом соціалізації Ю. Хабермас називає комунікацію, тому що через сприйняття, рефлексію, інтерпретацію висловлювань інших людей, комунікація допомагає досягти консенсусу, взаємодіяти учасникам як рівноправним соціальним партнерам [9].

Дослідники Дж. Мід, Ж. Піаже, А.-Н. Перре-Клемон розкрили роль соціальних взаємодій в розвитку індивіда. Французький учений А.-Н. Перре-Клемон показав значення соціальної взаємодії в розвитку інтелекту дітей. Він уважає, що хоча інтелектуальні структури мають біологічний корінь, але водночас інтелектуальний прогрес є рівною мірою й продуктом соціальної взаємодії. Соціальні взаємодії дослідник розглядає як фактор, що впливає на розвиток індивіда до виникнення кооперації.

У свою чергу представники символічного інтеракціонізму (Г. Зіммель, Є. Гоффман, Х. Блумер, Д. Мід) вказували на велике значення самої людини у процесі соціалізації. Зокрема Г. Зіммель зазначав, що суспільство побудоване на обміні жестами й символами: інтеракції здійснюються за допомогою мови, через обмін жестами, символами, а тому саме завдяки значимим символам люди легше представляють наслідки своєї поведінки з погляду інших і легше адаптуються до їхніх очікувань. Дослідник Д. Мід, розробляючи напрямок, що одержав назву символічного інтеракціонізму (від англ. interaction – взаємодія), центральним поняттям соціальної психології вважав міжіндивідуальну взаємодію. На його думку, своєрідність наявних у того або іншого індивідуального «Я» реакцій і способів дій залежать від різноманітності систем взаємодії, у яких «Я» бере участь.

Загалом дослідники підкреслюють, що індивідуальне «Я» набуває соціальної якості у комунікаціях, у міжособистісному спілкуванні усередині первинної групи (сім'ї, групи однолітків, сусідів), тобто при взаємодії. Відповідно до поглядів зазначених вчених, соціалізація є результатом міжособистісного спілкування, тому що саме під час спілкування особистість у результаті багатообразних взаємодій з навколишнім світом (інтеракцій) формує своє «Я». З огляду на те, що дослідники визначали зрілість людини як досягнення нею комфортності в усталеній соціальній системі, її добровільне підпорядкування прийнятним у системі установкам і цілям, можна стверджувати, що соціальна компетентність, на їх думку, свідчить про ступінь залучення особистості до участі в суспільному житті, розуміння нею культури соціуму, визнання норм поведінки в колективах, виконання різних соціальних ролей, тобто охоплює відповідний рівень засвоєння соціального досвіду.

Учені П. Бергер і Т. Лукман у межах феноменологічної теорії вважали, що предметом соціологічних знань має бути не теоретичне, а повсякденне знання. Їх концепція «соціального конструювання реальності» передбачала необхідність вивчення процесів створення, зберігання, поширення й використання різних типів знання соціальними групами й класами, інституціональні форми функціонування й розвитку знання. Можна стверджувати, що соціальна компетентність, з точки зору цих вчених, передбачає насамперед обізнаність із соціальними процесами, розуміння сутності зіткнень в соціумі, наприклад, взаємного нерозуміння між людьми, що належать до різних соціальних прошарків, сутності та наслідків виходу зі свого соціального стану для розуміння людей з інших станів та ін. [1, с. 111].

Важливим фактором, на думку вчених, що визначає характер соціальної взаємодії людей у повсякденному житті, є мова. П. Бергер і Т. Лукман зазначають, що «дуже важлива характеристика мови міститься у виразі про те, що люди повинні говорити про себе доти, поки вони себе достатньо не пізнають» [1, с. 67].

Загалом можна стверджувати, що з 70-х років ХХ ст. соціологи почали досліджувати соціальні фактори у зв'язку з комунікативними процесами. Вчені трактують комунікацію як одне з найцінніших соціальних утворень, як базову умову суспільного життя, як засіб створення соціальних цінностей. Дослідники вказують на важливість одержання особистістю інформації про систему усталених соціальних норм і цінностей. Саме комунікація як розгалуженіший процес суттєво впливає на функціонування соціуму. На думку соціологів, через комунікацію виявляються зв'язки між об'єктами структури суспільства й динаміка суспільного розвитку, саме через комунікацію можна краще дослідити зв'язки і відносини різних соціальних суб'єктів – окремих особистостей, малих і великих соціальних груп – класових, національних, етнічних та ін.

Досить часто у працях західних дослідників поняття соціальної компетентності пов'язують з такими поняттями, як «соціальна перцепція» (Дж. Брунер), «соціальне мислення» (Д. Майерс, Ж. Годфруа), «соціальна обдарованість» (Г. Олпорт), «соціальний інтелект» (М. Аргайл, Дж. Гілфорд, Е. Торндайк). Так, наприклад, М. Олпорт пов'язує соціальну обдарованість зі здатністю робити швидко, майже автоматичні судження про людей, прогнозувати імовірні реакції іншої людини. Г. Олпорт вважає, що соціальний інтелект є особливою здатністю (соціальним даром) правильно оцінювати людей, прогнозувати їх поведінку та налагоджувати гармонійні міжособистісні відносини. Дослідник, виокремлюючи набір якостей, котрі допомагають розуміти інших людей, зараховує соціальний інтелект до системи цих якостей як окрему здатність [5].

У свою чергу Е. Торндайк визначає соціальний інтелект як здатність до прогнозування міжособистісних відносин, що допомагає мудро поводитись в ситуації взаємодії. Учений розглядає соціальний інтелект як здатність домагатися успіху в міжособистісних відносинах, впливати на інших людей, загалом поводитися мудро в людських взаєминах [13]. Власне саме Е. Торндайка вважають творцем теорії соціального інтелекту.

Дослідник М. Аргайл у праці «Соціальні ситуації» звертає увагу на психологію міжособистісної поведінки та веде мову про соціальний інтелект і соціальну компетентність як систему знань про соціальну дійсність та про себе, систему складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях [11].

Ці вчені розглядають соціальний інтелект як психологічний феномен. З іншої сторони, у межах організаційної психології соціальний інтелект вивчають і як груповий феномен. Загалом вивчення соціального інтелекту, на думку вчених, визначає успішність соціального пізнання, соціальної взаємодії

та соціальної адаптації, допомагає визначити ефективні взаємини людини з іншими людьми. Вивчення особливостей соціального інтелекту допомагає краще розуміти вчинки, дії людей, їх невербальну реакцію, що необхідно для представників професії типу «людина – людина». У цьому контексті слід вказати, що, на відміну від соціального інтелекту, соціальна компетентність передбачає не тільки сформованість знань і розумових навичок, але й опанування способів оперування знаннями, інтерпретації, ефективність та адекватність дій у різних складних ситуаціях.

Як бачимо, в західній соціальній психології соціальну компетентність трактують як здатність людини ефективно й адекватно вирішувати різні проблемні ситуації, як повсякденну ефективність у взаємодії іншими людьми, як досягнення відповідних соціальних цілей у специфічних соціальних умовах, як здатність використовувати свої ресурси та ресурси соціуму для особистісного розвитку. Соціальна компетентність у всіх цих випадках передбачає насамперед здатність досягати компромісу між своїми цілями самореалізації й цілями інших людей, що є основою соціальної адаптації. Загалом можна стверджувати, що західна соціальна психологія розглядає соціальну компетентність насамперед як здатність досягати цілей при взаємодії з іншими, підтримуючи з ними гарні відносини в будь-якій ситуації.

Далі, вже з другої половини минулого століття, проблеми соціальної компетентності стали предметом ґрунтовного зацікавлення не тільки соціальної психології, але й таких наукових напрямів, як маркетинг й менеджмент, управління персоналом, організаційна психологія, психологія розвитку, медична психологія й психотерапія. Такий інтерес до проблем соціальної компетентності В. Хутмахер пояснює тим, що саме соціальна компетентність забезпечує взаємодію зі світом через здатність ухвалювати необхідні рішення, брати на себе відповідальність, вирішувати конфлікти ненасильно, брати участь у підтримці й поліпшенні демократичних інститутів, тобто загалом налагоджувати гармонійні відносини зі світом [12].

Сучасні соціологи звертають увагу на уміння людини протистояти викликам сьогодення. Зокрема Е. Фромм у творі «Втеча від свободи» дав аналіз нестерпних суперечностей у соціальному та особистому житті людей модерного часу. Вчений терміном «соціальний характер» позначив сукупність реакцій та адаптивних стратегій людини до соціальної реальності. Сучасні соціологи та філософи намагаються з'ясувати особливості «соціального характеру» людини сьогодення, її здатності протистояти тоталітаризму (Г. Аренд, Л. Колаковський), долати соціальні проблеми через знайдення та збереження ідентичності в епоху глобалізму (Л. Донскіс), протистояти моральній сліпоті (З. Бауман) через суспільну горизонтальну самоорганізацію (М. Вівьорка). Можна стверджувати, що сучасні дослідники ототожнюють соціальну компетентність насамперед зі здатністю долати соціальні проблеми.

Найвідомішими дослідниками соціальної компетентності на сьогодні є Х. Вайт, У. Канніг, С. Лірг, Б. Лойд, К. Мічон, К. Райс, У. Фінгстен та ін.

Дослідники розглядають соціальну компетентність як такий ресурс особистості, що визначає її соціальну поведінку й відносини. Учені серед характеристик соціальної компетентності називають здатність бути в злагоді з іншими людьми загалом; володіння соціальними методами, що дають можливість людині тримати себе вільно й невимушено у товаристві інших людей; знання соціальних питань і проблем; сприйняття стимулів від інших членів соціальної групи; здатність розуміти настрої незнайомих людей, їхні особистісні характеристики.

Важливо також вказати на практику формування соціальної компетентності представників правоохоронних органів за кордоном. Наприклад, у США серед трьох службових функцій поліції в суспільстві, зокрема таких як примушення до виконання законів, боротьба зі злочинністю та охорона громадського порядку, найбільш складною з огляду на об'ємність та різноаспектність заходів прийнято вважати функцію охорони громадського порядку. З огляду на це професіоналізм поліції в першу чергу пов'язується з удосконаленням її діяльності в сфері охорони громадського порядку, тобто надання «соціальних» послуг населенню. Йдеться про уміння поліції підтримувати тісні контакти з населенням, що підвищує превентивні можливості в боротьбі зі злочинністю.

Найважливішим напрямком підвищення якості роботи правоохоронних органів країн Європейського Союзу прийнято вважати орієнтацію на потреби клієнтів (населення). Тут одержала широке поширення «Концепція суспільної поліції», де визначено, що поліція є не владною структурою, а організацію, яка надає суспільству певні послуги. У рамках «Концепції суспільної поліції» визначено, що при підготовці поліцейських кадрів потрібно орієнтуватися на виконання завдань, актуальних для всіх верств суспільства. «Концепція суспільної поліції» ґрунтується на принципі, відповідно до якого роботу поліції перш за все має схвалювати населення, тому її найважливішою місією має бути забезпечення й захист прав людини. Загалом метою й найважливішими цінностями поліції визначено суспільні пріоритети, а необхідною умовою її діяльності – підзвітність населенню, відповідальність конкретних посадових осіб поліції, а не організації, відкритість поліції й тісна взаємодія поліції й населення.

У Європейському Кодексі поліцейської етики зазначено, що у демократичних суспільствах, заснованих на принципах законності, поліція забезпечує різні послуги соціального характеру. Йдеться про те, що у демократичних державах поліція сприяє підтримці цінностей демократії, і сама сповідує ці цінності. При цьому зв'язок між поліцією й громадськістю є ключовим елементом у будь-якій демократичній країні, бо у суспільствах цього типу поліція відповідає не тільки перед державою, але й перед населенням, і її ефективність значною мірою обумовлена підтримкою з боку населення.

З огляду на це там особливу увагу приділяють проблемі формування соціальної компетентності представників поліції. У Кодексі поліцейської

етики закріплено загальні демократичні засади підготовки кадрів, тут визначено, що підготовка поліцейських кадрів повинна бути заснована на фундаментальних цінностях демократії, верховенстві права й захисту прав людини [4]. Важливими предметами базової підготовки, підвищення кваліфікації та підготовки керівних кадрів визначено психологію й навчання дій у конфліктних ситуаціях, управління (основні принципи), а також соціологію, політичні науки, адміністративне управління та ін.

Загалом при підготовці поліцейських кадрів країн Європейського Союзу передбачено велику увагу приділяти поліцейській етиці й правам людини як альтернативи застосуванню сили й вогнепальної зброї. Акцент зроблено на навчання шляхів і засобів мирного врегулювання конфліктів, вивчення та розуміння поведінки великих мас людей і методи переконання, ведення переговорів і посередництва. Серед універсальних принципів та юридичних цінностей, що стосуються діяльності поліції, тут прийнято концепції поліцейської етики, принцип відповідальності офіцерів поліції перед населенням і міжнародним поліцейським співробітництвом. Зазначені юридичні принципи роботи поліції в країнах-членах Європейського Союзу є невід'ємною частиною основних програм підготовки поліцейських кадрів.

Висновки. Аналіз досліджень зарубіжних вчених дозволяє стверджувати, що соціальна компетентність є складним і міждисциплінарним поняттям, яке обумовлює різноманітність напрямків її дослідження. У зарубіжній психології дослідження соціальної компетентності велися в контексті соціологізації (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Тард, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс), соціального впливу (Р. Селман, Дж. Тернер, А. Фернхем, Р. Чалдіні), значення комунікації (Ю. Хабермас, А.-Н. Перре-Клемон, Д. Мід, П. Бергер, Т. Лукман) та особливостей соціального інтелекту (М. Аргайл, Ф. Вернон, Дж. Гілфорд, Е. Торндайк). Вчені одностайні щодо того, що соціальна компетентність дозволяє налагодити людині ефективну взаємодію в особистому та професійному житті на основі позитивного ставлення до себе та інших.

Перспективами подальших наукових розвідок є дослідження історії вивчення проблем соціальної компетентності у педагогіці, соціології та психології на пострадянських теренах.

Література:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман: пер. с англ. Е. Д. Руткевич. - М.: Академія-Центр; Медиум, 1995. - 323 с.
2. Діденко О. В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ / О. В. Діденко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. - 2014. - Вип. 3. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_3_6.pdf.

3. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение: пер. с фр. / Э. Дюркгейм; сост., послесл. и примеч. А. Б. Гофмана. – М.: Канон, 1995. – 352 с. – (История социологии в памятниках).
4. Європейський кодекс поліцейської етики [Електронний ресурс] / Прийнятий Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року. – Режим доступу: <http://polis.osce.org/library/f/2687/1492/CoE>
5. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды / Г. Олпорт.; под общей редакцией П. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
6. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України : практичний посібник / [В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, Т. В. Нецерет та ін.]. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ; ДП «Друкарня МВС», 2007. – 100 с.
7. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 416 с. – (Мастера психологии).
8. Тард Г. Социальные законы / Г. Тард: пер. с фр. Ф. Шипулинского. – 2-е изд. – М.: КД Либроком, 2009. – 63 с.
9. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас: пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева, послесл. Б. В. Маркова. – СПб.: Наука, 2000. – 380 с. – (Слово о сущем).
10. Яворська Г. Х. Теоретичні та методичні засади формування соціально-професійної зрілості курсантів вищих навчальних закладів МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Г. Х. Яворська; Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. – К., 2006. – 45 с.
11. Argyle M. Social situation / M. Argyle. – Cambridge e. a., 1981. IX. – 453 p.
Hutmacher W. Key competencies for Europe: [report of the symposium] / W. Hutmacher // Secondary education for Europe (Berne, 27–30 March 1996). – Strasburg, 1997. – P. 124–128.
12. Thorndike E. L. Intelligence and its use / E. L. Thomdike // Harper's Magazine. – № 140. – 1920. – P. 227–235.

References:

1. Berger P. Sozialnoje konsnruirovahije realnosti. Traktat po soziologiji znaniya / P. Berger, T. Lukman: per. s angl. E. D. Runkevich. – М.: Academia-Zentr; Medium, 1995. – 323 s.
2. Didenko O. V. Osoblyvosti vpvadzhehhja kompetentisnogo pidhodu u profesijnu pidgotovku majbutnih ofizeriv u VNZ / O. V. Didenko // Visnik Nazionalnoji akademiji Derzhvnoji prikordonnoji sluzhbi Ukraini . – 2014. – Vyp. 3. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_3_6.pdf3.
3. Durkgejm E. Soziologija. Jeje prtdmet, metod, prednaznachenije: per. s fr. / E. Durkgejm; sost., poslesl. i primech. A. B. Gofmana. – М.: Канон, 1995. – 352 с. – (Istorija soziologiji v pamjatnikah).

4. *Jevropejskyj kodeks polizejskoji etyky [Elektronnyj resurs] / Pryjnjatyj Komitetom ministriv Rady Jtvropy 19 veresnja 2001 roku. – Rezhym dostupu: <http://polis.osce.org/library/f/2687/1492/CoE>*
5. *Olport G. Stanovlenije lichnosti. Izbrannyje trudy / G. Olport.; pod obshchej redakzijej H. A. Leontjeva. – M.: Smysl, 2002. – 462 s.*
6. *Profesiorafichnyj opys osnovnyh vydiv dijalnosti v prganah vnutrishnih sprav: praktychyj posibnyk / [V. I. Barko, U. B. Irhin, T. V. Neshcheret ta in.]. – K.: Rujivskyj naz. un-t vnutr. sprav; DP «Drukarnja MVS», 2007. – 100 s.*
7. *Rean A. A. Sozialnaja pedagogicheskaja psihologija / A. A. Rean, J. L. Kolominskij. – SPb.: Izdatelstvo «Piter», 2000. – 416 s. – (Mastera psihologii).*
8. *Tard G. Sozialnyje zakony / G. Tard: per. s fr. F. Shypulinskogo. – 2-je izd. – M.: KD Librokom, 2009. – 63 s.*
9. *Habermas U. Moralnoje soznanije i kommunikativnoje dejstvije / U. Habermas: per. s nem. pod. red. D. V. Skljadneva, posleslov. B. V. Marcova. – SPb.: Nauka, 2000. – 380 s. – (Slovo o sushchem).*
10. *Javorska G. H. Teoretichni ta metodichni zasady formuvannja sozialno-profesijnoji zrilosti kursantiv vizchyh navchalnyh zakladiv MVS Ukrajinu: avtoref. dys... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / G. H. Javorska; In-t pedagogiky i psihologii prof. osvity APN Ukrajinu. – K., 2006. – 45 s.*
11. *Argyle M. Social situation / M. Argyle. – Cambridge e. a., 1981. IX. – 453 p.*
- Hutmacher W. Key competencies for Europe: [report of the symposium]/ W. Hutmacher // Secondary education for Europe (Berne, 27–30 March 1996). – Strasburg, 1997. – P. 124–128.*
12. *Thorndike E. L. Intelligence and its use / E. L. Thomdike // Harper's Magazine. – № 140. – 1920. – P. 227–235.*

УДК 355.23: 355.4(477)

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ МЕТОДИКИ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ТА ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ

Чудик А. В.

Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, України, Хмельницький

У статті розкрито хід та результати експериментальної перевірки методики та педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу. Висвітлено дослідження, яке дозволило сформуувати низку методичних рекомендацій, обґрунтовано використання системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та акмеологічного підходів, а

також загальних принципів фізичної підготовки, теорії й практики спорту, розкрито методика підготовки до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу, що ураховує структури відповідної готовності та містить цільовий, мотиваційний, організаційний, змістовий та результативний компоненти.

Ключові слова: підготовка, педагогічні умови, застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу, експеримент, методика.

Чудик А. В. Результаты экспериментальной проверки методики и педагогических условий подготовки будущих офицеров-пограничников к применению специальных средств и мер физического влияния / Национальная академия Государственной пограничной службы Украины им. Б. Хмельницкого, Украина, Хмельницкий

В статье раскрыто ход и результаты экспериментальной проверки методики и педагогических условий подготовки будущих офицеров-пограничников к применению специальных средств и мер физического воздействия. Освещены исследования, которые позволили сформировать ряд методических рекомендаций, обосновано использование системного, деятельностного, лично ориентированного и акмеологического подходов, а также общих принципов физической подготовки, теории и практики спорта, раскрыта методика подготовки к применению специальных средств и мер физического воздействия, что учитывает структуры соответствующей готовности и содержит целевой, мотивационный, организационный, содержательный и результативный компоненты.

Ключевые слова: подготовка, педагогические условия, применение специальных средств и мер физического воздействия, эксперимент, методика.

Chudyk A. V. The results of experimental verification of methods and pedagogical conditions of preparation of the future border guard officers to use special means and measures of physical influence/ The National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky, Ukraine, Khmelnytsky

The article deals with the progress and results of experimental verification of methods and pedagogical conditions of preparation of the future border guard officers to use special means and measures of physical influence. Deals with the study, which allowed to form a series of methodological recommendations substantiate use of the systematic, activity, personally-oriented and acmeological approaches as well as general principles of physical training, theory and practice of sport. Disclosed methodology training to use special means and measures of physical influence that takes into account the structure of the relevant preparedness and contains target, motivational, organizational, semantic and resultative components.

Keywords: preparation, pedagogical conditions, the use of special means and measures of physical influence, experiment, methodology.

Вступ. Для виконання завдань оперативно-службової діяльності, що часто обумовлені екстремальними ситуаціями сутичок з порушниками кордону, офіцери-прикордонники повинні досконало володіти технікою застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу, уміти швидко оцінювати обстановку та приймати рішення, бути сильними, витривалими, тобто всебічно фізично підготовленими. За таких умов досконало володіти тактичними прийомами обеззброєння та знешкодження порушників – це не тільки гарантія особистої безпеки, але й професійний обов'язок кожного прикордонника. Окреслене зумовлює необхідність підвищення рівня фізичної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників загалом і готовності до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу зокрема.

Метою статті є розгляд результатів експериментальної перевірки методики та педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу.

Стан розробленості проблеми дослідження. До останнього часу проблему підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу у процесі оперативно-службової діяльності вчені розглядали, як правило, лише в аспекті розвитку фізичних якостей, збільшення фізичної працездатності та покращення рівня фізичної підготовленості. Важливе значення на сьогодні мають дослідження з питань сутності та змісту професійної готовності (Абульханова-Славська К. А., Ананьев Б. Г., Деркач А. А., Дьяченко М. І., Кузьміна Н. В. та ін.), психолого-педагогічних умов навчання військовослужбовців (Барабанщиков О. В., Діденко О. В., Іщенко Д. С., Максименко С. Д., Нецадим М. І., Райко В. В., Ягупов В. В. та ін.), організації фізичної підготовки у вищій школі (Матвеев Л. П., Ніколаєв Ю. М., Бальсевич В. К., Столяров В. І., Видрін В. М. та ін.), а також щодо особливостей навчання рукопашного бою (Ашкіназі С. М., Марищук В. Л., Фігура О. В. та ін.). вивчення цих напрацювань дозволило визначити оптимальний обсяг теоретичного, практичного й методичного матеріалу, необхідного для підготовки курсантів до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу. При цьому було також визначено логічний зв'язок подання навчальної інформації, що дозволило формувати в курсантів практичні й методичні знання, навички й уміння застосовувати засоби та заходи фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності.

Результати дослідження. Аналіз оперативно-службової діяльності персоналу прикордонної служби України відповідно до чинного законодавства України, зокрема законів «Про Державну прикордонну службу України», «Про міліцію» і «Про оперативно-розшукову діяльність» та інших нормативно-правових актів [1; 2], дозволяє виділити кілька напрямів забезпечення особистої безпеки персоналу ДПС України в ситуаціях оперативно-службової діяльності. Такими визначено формування тактико-психологічних прийомів гарантування безпеки при затриманні

правопорушників та взаємодії з об'єктами професійної діяльності; формування вмінь і навичок протидії шантажу та провокаціям; формування вмінь і навичок безпечної поведінки та безпечного вирішення конфліктних ситуацій, а також умінь психічного саморегулювання та навичок психологічної адаптації до стресових ситуацій. У всіх цих випадках йдеться про необхідність формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування спеціальних засобів та заходів спеціального впливу.

На підставі аналізу програмно-нормативних документів встановлено, що зміст підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування засобів та заходів фізичного впливу обумовлений специфікою професійної діяльності офіцера-прикордонника та охоплює сукупність теоретичних знань, засобів фізичної підготовки, різних форм занять фізичними вправами, що забезпечують високий рівень застосування засобів та заходів фізичного впливу.

Готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування засобів і заходів фізичного впливу відрізняється складністю, обумовленою, з одного боку, багатогранністю цього утворення, з другого боку – розмаїтістю чинників, що впливають на її формування. Готовність до застосування засобів і заходів фізичного впливу є структурним елементом системи загальної професійної готовності офіцера-прикордонника.

З урахуванням наукових поглядів та методологічних трактувань категорії готовності (Абульханова-Славська К. А., Ананьєв Б. Г., Деркач А. А., Дьяченко М. І., Кузьміна Н. В. та ін.), готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності можна трактувати як професійно важливу особистісну властивість, що забезпечує належний рівень застосування засобів та заходів фізичного впливу у процесі оперативно-службової діяльності й охоплює усвідомлення майбутніми офіцерами-прикордонниками значення ролі спеціальних засобів і заходів фізичного впливу для ефективного вирішення завдань оперативно-службової діяльності, систему знань щодо особливостей та правил використання спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності, а також уміння та навички ефективного застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності. У структурі готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу можна виокремити мотиваційно-особистісний, когнітивно-інформативний та операційно-діяльнісний.

Таке розуміння структури готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності дозволяє визначити і напрями роботи з формування цієї професійно важливої властивості, що має передбачати визначення мотивів професійної діяльності та необхідних для цього якостей (мотиваційний та особистісний аспект),

надання професійних та спеціальних знань (когнітивний аспект), формування системи вмій і навичок відповідного застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності (діяльнісний аспект).

Вивчення наукових напрацювань, зокрема тих, у яких досліджено проблему організації фізичної підготовки у вищих навчальних закладах, проаналізовано окремі педагогічні характеристики професійної та фізичної підготовки курсантів (Зарічанський О. А., Жембровський С. М., Ішичкіна Л. М., Тимошенко О. В.), питання оптимізації професійного навчання правоохоронців (Бабенко В. А., Волненко Ю. В., Попов О. Г., Старчук О. О.), аналізу різних організаційних і психолого-педагогічних аспектів професійного навчання правоохоронців тактики рукопашного бою (Антоненко С. А., Горбатов В. Ф., Золотенко В. А., Іванов О. О., Циганок О. О., Фролов М. Ю.) та власне досліджень проблем фізичної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників та застосування заходів і засобів фізичного впливу (Антонець В. Ф., Горбачов О. М., Неділько А. С., Юрчук Ю. Г.) дозволило *основними педагогічними умовами* підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу назвати такі: поетапна організація підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності; формування знань, умій та навичок застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу на основі моделювання ситуацій оперативно-службової діяльності офіцера-прикордонника та з відпрацюванням алгоритму дій в екстремальних ситуаціях; активізація самостійної роботи курсантів з формування готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності; моніторинг сформованості у курсантів готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу на кожному етапі підготовки.

Окрім цього, при розробці *методики* підготовки до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу з урахуванням структури відповідної готовності, зокрема її трикомпонентної будови (особистісно-мотиваційний, змістово-інформаційний та операційно-діяльнісний компоненти), ми брали до уваги необхідність формування усіх складових готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу. Відповідно до цього методика підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу містила декілька компонентів.

Зокрема у *цільовому компоненті* основний акцент ми зробили на постановку цілей і визначення відповідно до цього змісту навчання. Загалом цільовий компонент методики підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу охоплює провідну мету їх професійної підготовки та реалізовується

через вирішення сукупності завдань підготовки курсантів до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу.

В *мотиваційному компоненті* основну увагу було приділено підтримці мотивації в курсантів щодо впровадження передбачених організаційних заходів. Цей компонент методики, на нашу думку, відповідає усім компонентам готовності до застосування засобів та заходів фізичного впливу та забезпечує ефективне отримання очікуваного результату – підвищення рівня готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу. Окрім того, цільовий компонент реалізується запровадженням педагогічних умов формування підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування засобів та заходів фізичного впливу.

Організаційний компонент – це діяльність викладачів щодо організації конкретних занять, безпосередньої роботи щодо навчання курсантів застосовувати спеціальні засоби та заходи фізичного впливу. Організаційний компонент методики формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу виражається через сукупність педагогічних умов щодо формування відповідної професійно важливої властивості.

Змістовий компонент методики охоплював зміст діяльності курсанта з виконання завдань оперативно-службової діяльності із застосуванням спеціальних засобів та заходів фізичного впливу. Йдеться про загальнопрофесійні, спеціальні та професійно-психологічні навички і уміння, що їх потрібно сформувати під час навчання. Змістовий компонент методики формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу охоплює також комплекс форм, методів і прийомів організації навчання у ВВНЗ відповідно до мети та завдань педагогічного експерименту.

Результативний компонент методики формування майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу співвідноситься із цільовим компонентом методики. Він визначає очікуваний результат впровадження розроблених педагогічних умов у процес професійної підготовки курсантів експериментальної групи та дослідно-експериментальну перевірку ефективності педагогічних умов шляхом якісної і кількісної оцінки результатів дослідження.

Загалом дослідно-експериментальна робота передбачала впровадження конкретних заходів, спрямованих на формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування засобів та заходів фізичного впливу.

Перший напрям роботи у процесі експериментального навчання передбачав *поетапну організацію підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу* в процесі оперативно-службової діяльності.

У цьому випадку доцільність введення цієї умови підтверджена також дослідженням Шевченка О. О. [3] про те, що формування фізичної готовності є процесом тривалим, потребує скоординованого практичного тренування та поетапності і наступності змісту різних форм занять. Зокрема ми брали до уваги положення наукових праць Шевченка О. О. про необхідність дотримання певних етапів при формуванні фізичної готовності, який вів мову про важливість виокремлення етапу початкова фізичної підготовки до розвитку фізичної готовності, етап базового розвитку фізичної готовності, етап розвитку спеціальних фізичних якостей майбутнього фахівця, етап досягнення остаточного рівня фізичної готовності у межах професійно-прикладної фізичної підготовки та етап підтримання оптимальної фізичної працездатності – протягом усього часу підготовки у ВВНЗ [3].

Відповідно до цього викладачі насамперед звертали увагу на забезпечення високого рівня у курсантів мотивації до засвоєння системи знань про особливості застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності, а також для самозахисту. Окрім цього, з урахуванням того, що формування готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу є процесом тривалим, а власне навчання прийомів і дій застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу потребує скоординованого практичного тренування, усю роботу з підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування засобів і заходів фізичного впливу було організовано протягом декількох етапів. Зокрема навчання курсантів застосовувати спеціальні засоби і заходи фізичного впливу ми здійснювали в три етапи, яким відповідали відповідні організаційні форми підготовки: навчальний, спортивний і тактичний.

Етапність стосувалася і використання відповідних форм занять. Ми передбачили здійснювати підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу з використанням трьох основних організаційних форм занять, зокрема навчальних занять, спортивної роботи та занять в умовах польового виходу. У цьому випадку було враховано, що цілеспрямоване оволодіння прийомами застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу та формування емоційно-психологічної готовності до цього вимагає певної наступності змісту різних форм занять.

Другий напрям роботи передбачав *формування знань, умінь та навичок застосування засобів і заходів фізичного впливу на основі моделювання ситуацій оперативно-службової діяльності офіцера-прикордонника та з відпрацюванням алгоритму дій в екстремальних ситуаціях*. У цьому випадку ми брали до уваги також позицію представників діяльнісного підходу (Абульханова-Славська К. А., Ананьєв Б. Г., Виготський Л. С., Леонт'єв О. Н., Лесгафт П. Ф., Рубінштейн С. Л. та ін.) про те, що навчання будь-яких рухових дій, у тому числі прийомів застосування засобів і заходів фізичного впливу, здійснюється в три етапи: знання – уміння – навички. Дослідники при

цьому звертають увагу на першочергову ланку при формуванні умінь та навичок – надання суб'єктам навчання необхідних знань.

Відповідно до положень сучасної педагогіки про те, що навчання будь-яких рухових дій, у тому числі прийомів застосування засобів і заходів фізичного впливу, здійснюється в три етапи (знання – уміння – навички), ми насамперед передбачили надати курсантам певний обсяг знань про особливості, правила і прийоми застосування засобів і заходів фізичного впливу. При цьому ми передбачили більш ґрунтовно, ніж з курсантами контрольної групи, розглянути різні аспекти системного бачення особливостей оперативно-службової діяльності на державному кордоні та можливі ризики.

На кожному занятті ми насамперед ознайомлювали курсантів із сутністю прийому, намагалися дати повне і правильне уявлення про прийоми (дії) застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу. Ознайомлення ми використовували для створення у курсантів правильного й повного уявлення про прийоми (дії) і раціональні засоби їх використання у процесі оперативно-службової діяльності. На етапі ознайомлення ми застосовували переважно *метод бесіди* і *показу*. Так, наприклад, для ознайомлення з прийомом (дією) ми називали прийом (дію), зразково показували її загалом, потім пояснювали, для яких цілей служить прийом і коли його потрібно і можна застосовувати. За потреби ми показували прийом у повільному темпі загалом (по частинах, розділах) з поясненням техніки виконання, акцентуючи увагу і т. д.

Спочатку ми звертали увагу на навчання прийомів застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу як елементарних структурних одиниць – формували у курсантів здатність виконувати прийоми в стандартних умовах, тобто в спортивному залі. Після вивчення окремих прийомів курсанти відпрацьовували їх в комбінаціях, тобто в комплексі послідовних прийомів і дій (пересувань, ударів, захистів). Далі було передбачено навчання дій та основ застосування засобів і заходів фізичного впливу в системі особистої безпеки до такого рівня, щоб вони стали звичними для кожного курсанта. При цьому шляхом багаторазових вправ курсанти опановували широким діапазоном прийомів застосування засобів і заходів фізичного впливу, під час яких у них вироблялася здатність самостійно й творчо діяти в конкретних ситуаціях.

Логічний взаємозв'язок прийомів і дій застосування засобів і заходів фізичного впливу, а також особливості техніки їх виконання визначив й послідовність навчання окремим прийомам і діям, в основі, якої лежать дидактичні принципи систематичності й послідовності. Навчання прийомів застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу ми організовували відповідно до таких основних педагогічних правил, як «від легкого до важкого», «від простого до складного».

У всіх цих випадках сценарії відтворювали реальні ситуації оперативно-службової діяльності офіцерів-прикордонників. Ми звертали увагу на те, щоб

жоден із сценаріїв не передбачав безнадійних ситуацій, тобто ситуацій, виграти у яких неможливо. Ми обирали ситуації, в яких можна перемогти шляхом вжиття заходів із дотриманням вимог застосування сили та вимог положень наказу Адміністрації ДПСУ «Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України» від 21.10.2003 р. № 200 [4].

Слід зазначити, що ми обирали вправи щодо оволодіння навичками застосовування засобів та способів фізичного впливу із чисельно переважаючим супротивником, які враховують найбільш імовірні варіанти прийомів і дій у них. Ми звертали увагу на те, щоб курсанти вчилися миттєво оцінювати ситуацію й настільки ж миттєво діяли. Окрім цього, при відпрацюванні кожного питання протягом всіх занять ми робили наголос на необхідності наявності у курсантів позитивного психологічного стану, твердої впевненості у виживанні та рішучості давати відсіч порушникам кордону й перемагати їх.

При цьому ми звертали велику увагу на вміння курсантів забезпечувати, а потім аналізувати позицію, що надає перевагу. Курсанти вчилися з урахуванням конкретної ситуації аналізувати позицію прикордонника та підозрюваного, спостерігати за жестами та мімікою або жестикулюванням та мімікою, з'ясувати позицію автомашини, розташування стосовно прикриття чи використання прикриття, а також розкривати техніку наближення до порушника/злочинця. Наступний аспект їхнього аналізу – це сприйняття / оцінка загрози, тобто процес визначення та оцінки потенційних загроз, який допомагає прийняти необхідне рішення та визначити належні заходи реагування. Насамкінець курсанти повинні були здійснити оцінку результатів, визначити, наскільки ефективними були вжиті заходи та / або яких додаткових заходів необхідно вжити.

Відповідно до третьої педагогічної умови – *активізації самостійної роботи курсантів з формування готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу* в процесі оперативно-службової діяльності – ми розглядали поняття «самостійна робота» як складне і багатогранне педагогічне явище. При підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування засобів і заходів фізичного впливу ми враховували позицію вчених (Антоніковський В. П., Курлянд З. Н., Бабанський Ю. В., Підкасистий П. І. та ін.) про те, що стрижнем самостійної роботи суб'єкта навчання є наявність пізнавального завдання та способу його розв'язання без прямої допомоги з боку викладача або з мінімальним його втручанням.

Для цього при організації самостійної роботи курсантів щодо вивчення теоретичних питань та відпрацювання умінь та навичок застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу усі запропоновані теми курсанти вивчали за певним планом (ознайомлення із сутністю та особливостями прийому; розучування вправи, прийому; тренування у

виконанні вправи, прийому; практика в навчанні окремого прийому або комбінації; організація й проведення найпростіших видів парних сутичок; аналіз техніки виконання прийому і т.д.).

Самостійне виконання курсантами запропонованих завдань, систематичне повторення в процесі всього періоду навчання ми розглядали обов'язковою умовою належної підготовленості курсантів до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу як складової їх професійної підготовки.

Щодо четвертої педагогічної умови – *моніторингу сформованості у курсантів готовності до застосування засобів і заходів фізичного впливу на кожному етапі підготовки*, слід зазначити, що ми трактували моніторинг (лат. *monitor* – спостережний) як постійне спостереження за педагогічним процесом з метою виявлення відповідності бажаному результату чи попереднім припущенням. Було враховано, що педагогічний моніторинг означає нагляд, спостереження за курсантами та перевірку їх знань та передбачає порівняння тих результатів навчання, яких вдалося досягти, з тими, які планувалося досягти на початку вивчення необхідного матеріалу, а також визначення співвідношення цих результатів [5].

Важливим для нас було також положення вчених (Кукушин В. С., Малафіїк І. В., Туркот Т. І. та ін.) про те, що моніторинг має більш широкий і більш глибокий зміст, ніж поняття традиційної перевірки. Перевірка знань і умінь, як правило, тільки констатує результати, при цьому не йдеться про з'ясування причин такого стану справ. У свою чергу проведення моніторингу передбачало вивчення результатів у зв'язку зі шляхами, способами їхнього досягнення, а також виявлення загальних тенденцій, визначення динаміки формування результатів навчання. Педагогічний моніторинг загалом дозволив оптимізувати процес навчання.

Загалом слід підкреслити, що при організації моніторингу підготовки курсантів до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу ми намагалися дотримуватися індивідуального підходу до оцінки навчальних успіхів курсантів, тобто враховувати його індивідуальні особливості, зокрема тип темпераменту, здібності, потенційні можливості тощо. Важливого значення ми надавали об'єктивності контролю, тобто максимально точному визначенню рівня навчальних досягнень курсантів та їх справедливій оцінці.

Дієвість запропонованих педагогічних умов та методики підготовки офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу підтвердив формувальний експеримент. Результати аналізу отриманих даних засвідчили, що кількісні та якісні зміни, які відбулися у курсантів експериментальної групи за відповідними критеріями та показниками, показали позитивну динаміку. З'ясовано, що оптимальний рівень готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу у процесі оперативно-службової діяльності мають 27,90 % курсантів експериментальних груп, що на 18,6 % більше, ніж до експерименту; середній – 66,27 % (на 30,23 % більше, ніж до експерименту), недостатній – 6,97 % (на

47,68 % менше, ніж до експерименту). У контрольних групах рівні сформованості готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу у процесі оперативно-службової діяльності такі: оптимальний рівень мають 14,63 % курсантів, що на 6,1 % більше, ніж до експерименту, середній – 52,43 % (на 17,07 % більше, ніж до експерименту), недостатній – 32,92 % (на 23,17 % менше, ніж до експерименту). Відповідна математична обробка результатів формувального експерименту підтвердила гіпотезу дослідження.

Проведене дослідження дозволило сформулювати низку методичних рекомендацій щодо підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу. Зокрема для цього рекомендується використовувати як методологічну основу системний, діяльнісний, особистісно орієнтований та акмеологічний, а також загальні принципи фізичної підготовки, теорії й практики спорту. Важливе значення має використання методики підготовки до застосування засобів та заходів фізичного впливу, що ураховує структури відповідної готовності, зокрема її трикомпонентну будову (особистісно-мотиваційний, змістово-інформаційний та операційно-діяльнісний компоненти) та містить цільовий, мотиваційний, організаційний, змістовий та результативний компоненти. Необхідно також забезпечувати у курсантів високий рівень мотивації до засвоєння системи знань про особливості застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності, здійснювати поетапну організацію підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу (навчальний, спортивний та тактичний етапи). Знання, уміння та навички застосування засобів і заходів фізичного впливу слід формувати на основі моделювання ситуацій оперативно-службової діяльності офіцера-прикордонника та з відпрацюванням алгоритму дій в екстремальних ситуаціях та ін.

Висновки. Результати проведеного дослідження щодо перевірки педагогічних умов та методики підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу засвідчили якісні позитивні зрушення, що відбулися в структурних компонентах цієї професійно важливої властивості у курсантах експериментальних групах порівняно з курсантами контрольних груп. Відмінності у розподілах курсантів експериментальної і контрольної груп за рівнями сформованості готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу підтверджені на рівні статистичної значимості. Це свідчить про достовірність припущення про можливість результативної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу через упровадження в їхню фахову підготовку відповідних методики та педагогічних умов.

Перспективами подальших досліджень є удосконалення організаційного забезпечення процесу підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного

впливу в процесі оперативно-службової діяльності; дослідження чинників, що впливають на підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу; розробка ефективних засобів, методів і організаційних форм підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу.

Література:

1. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03 квіт. 2003 р. № 661-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208. – Зі змінами; ост. ред. 09 черв. 2013 р.
2. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 18 лютого 1992 № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
3. Шевченко О. А. Специальная направленность поэтапного формирования физических качеств военных специалистов ПВО сухопутных войск [Электронный ресурс] / О. А. Шевченко. – Режим доступа к ресурсу: <http://lib.sportedu.ru/books/xxpi/2007n1/p161-167.htm>.
4. Інструкція про порядок застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та використання заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України Державною прикордонною службою України [Електронний ресурс]: Наказу Адміністрації ДПСУ від 21.10.2003 р. № 200 АДПСУ– Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0963-03>
5. Діденко О. В. До проблеми формування професійної компетентності майбутніх фахівців правоохоронних органів / О. В. Діденко // Забезпечення наступності змісту в системі ступеневої вищої та післядипломної освіти: українські традиції та європейська практика: збірник наук. праць I Всеукраїнського науково-методичного семінару, 29 жовтня 2010 р. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. – С. 63–65.

References:

1. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 03 kvit. 2003 r. № 661-IV // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2003. – № 27. – St. 208. – Zi zminamy; ost. red. 09 cherv. 2013 r.
2. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 № 2135-XII. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
3. Shevchenko O. A. Spetsialnaya napravlennost poetapnogo formirovaniya fizicheskikh kachestv voennykh spetsialistov PVO sukhoputnykh voysk [Elektronnyi resurs] / O. A. Shevchenko. – Rezhim dostupa k resursu: <http://lib.sportedu.ru/books/xxpi/2007n1/p161-167.htm>.
4. Instruktziia pro poriadok zastosuvannia zbroi, boiovoi tekhniky, ozbroiennia korabliv (kateriv), litakiv i vertolotiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy,

spetsialnykh zasobiv ta vykorystannia zakhodiv fizychnoho vplyvu pid chas okhorony derzhavnoho kordonu ta vykliuchnoi (morskoj) ekonomichnoi zony Ukrainy Derzhavnoiu prykordonnoiu sluzhboiu Ukrainy [Elektronnyi resurs]: Nakazu Administratsii DPSU vid 21.10.2003 r. № 200 ADPSU– Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0963-03>

5. *Didenko O. V. Do problemy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv pravookhoronnykh orhaniv /O. V. Didenko // Zabezpechennia nastupnosti zmistu v systemi stupenevoi vyshchoi ta pisliadyplomnoi osvity: ukraïnski tradytsii ta yevropeiska praktyka: zbirnyk nauk. prats I Vseukraïnskoho naukovy-metodychnoho seminaru, 29 zhovtnia 2010 r. Khmelnytskyi: Polihrafist-2, 2011. – S. 63–65.*

УДК:159.923: 616.89

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ПРИ СОМАТИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЯХ

Кошова С. П.

Национальный медицинский университет им. А. А. Богомольца, Украина, Киев

В статье рассматриваются вопросы о психологической характеристике изменений личности при различных соматических заболеваниях не получил еще своего полного разрешения ни в теоретическом, ни в методическом плане. Было установлено, что развитие больной личности не дублирует развитие здоровой. Качественный анализ, возможность ретроспективного анализа жизненного пути человека до болезни, с одной стороны, и возможность прослеживания текущей жизни больного человека, с другой, позволяют выявить некоторые условия формирования и развития конкретных форм жизнедеятельности человека и вскрыть закономерности его мотивационно-потребностной сферы.

Ключевые слова: развитие, болезнь, мотивация, деятельность, опосредованность, образ жизни, социальная ситуация развития, субъективное отношение к болезни, мировоззренческая установка.

Кошова С. П. Особливості розвитку особистості при соматичних захворюваннях/ Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Україна, Київ

В статті розглядаються питання про психологічні характеристики змін особистості при різноманітних соматичних захворюваннях ще не отримало свого повного вирішення ні в теоретичному, ні в методичному плані. Було встановлено, що розвиток хворої особистості не дублює розвиток здорової людини. Якісний аналіз, можливість ретроспективного аналізу життєвого шляху особистості до хвороби, з одного боку, і можливість прослідковування поточного життя хворої людини, з іншої,

дозволяють виявити деякі умови формування і розвитку конкретних форм життєдіяльності людини і розкрити закономірності її мотиваційно-потребової сфери.

Ключові слова: розвиток, хвороба, кризи розвитку, мотивація, діяльність, опосередкування, стиль життя, соціальна ситуація розвитку, суб'єктивне відношення до хвороби, світоглядна установка.

Koshova S. P. Characteristics of personality development a somatic diseases/ Bohomolets National Medical University, Ukraine, Kyiv

The questions of the psychological characteristics of personality changes in various somatic diseases does not receive their full resolution of any theoretical or methodological terms were examined in this article. It has been found that the development of a sick patient does not duplicate the development of a healthy person. Qualitative analysis of the possibility of a retrospective analysis of the human way of life before the disease on the one hand and the ability to follow the current life of the sick person on the other, reveals some conditions for the formation and development of specific forms of human life and discover the laws of its motivational sphere and its needs.

Keywords: development, disease, development crisis, motivation, activities, mediation, lifestyle, social situation of development, subjective attitude to illness, worldview installation.

Вступление.

Психологическое строение личности сложно. Оно связано с потребностью человека и его направленностью, с его эмоциональными и волевыми особенностями. Несмотря на то что последние рассматриваются психологией как отдельные процессы, они по существу являются включенными в строение личности. Личность человека формируется и проявляется в его деятельности, поступках, действиях. В потребностях материальных и духовных выражается связь человека с окружающим миром, людьми. Оценивая человеческую личность, мы прежде всего характеризуем круг ее интересов, содержание ее потребностей. Мы судим о человеке по мотивам его поступков, по тому, к каким явлениям жизни он равнодушен, по тому, чему он радуется, на что направлены его мысли и желания.

Об изменениях личности мы говорим тогда, когда под влиянием соматической болезни у больного скудеют интересы, мельчают потребности, когда у него проявляется равнодушное отношение к тому, что его раньше волновало, когда действия его лишаются целенаправленности, поступки становятся бездумными, когда человек перестает регулировать свое поведение, не в состоянии адекватно оценивать свои возможности.

Клинические формы изменения личности носят разнообразный характер: они могут проявляться в виде изменений эмоций (депрессии, эйфория), в виде нарушений мотивационной сферы (апатия, бездумность), в виде нарушения отношения к себе и окружающему (нарушение критики, изменение подконтрольности), в виде нарушения активности (пассивность) и т. д.

Цель работы: изучение процесса развития у людей с тяжелыми соматическими заболеваниями в ситуации диагностирования и в период лечения заболеваний.

Необходимо обратить внимание на то, что понятие развития личности в отечественных и зарубежных работах последних лет не противопоставляется адаптации, что является, по-видимому, историческим признанием целостности личности и неразрывности различных измерений ее самоактуализации. "Личность есть синтез всех характеристик человека в уникальную структуру, которая определяется и изменяется в результате адаптации к постоянно меняющейся среде" [1,35]. Развести адаптацию и собственно развитие, личностный рост можно, меняя психологический масштаб описания жизненного пути: по мнению польской исследовательницы Н. Сек, поворотные жизненные события (critical life events), в отличие от повседневных неприятностей, обладают более сильным, долгим и устойчивым эмоционально закрепленным влиянием на личность и могут быть рассмотрены как моменты личностного роста.

Анализ последних исследований и публикаций.

До сих пор мы оставляли в стороне вопрос о психологической сущности процесса, в результате которого болезнь как событие человеческой жизни получает те или иные смысловые характеристики, т.е. свой личностный статус.

Для того, чтобы подойти к анализу этого процесса, необходимо более подробно остановиться на описании новой жизненной ситуации, возникающей в условиях болезни, и ее роли в судьбе человека как личности.

В литературе уже неоднократно отмечалось, что болезнь сужает пространство возможной активности человека, создает дефицитные условия для развития его личности (Зейгарник Б. В., Братусь Б. С. и другие), может даже спровоцировать кризис психического развития человека и вследствие этого возникновение психических новообразований как нормального, так и патологического типа. Последние, в свою очередь, могут видоизменить весь имеющийся жизненный (в том числе и телесный) опыт. Для того, чтобы подойти к обсуждению психологической природы этих процессов, нам необходимо обратиться к существующим в психологии представлениям.

В отечественной психологии уже давно принято в качестве бесспорного положение о том, что развитие психики не есть стабильное и непрерывное движение, оно представляет собой прерывистый процесс, чреватый кризисами (Выготский Л. С., Божович Л. И., Запорожец А. В., Леонтьев А. Н., Эльконин Б. Д., и многие, многие другие). Понятие "кризис развития" использовано Л. С. Выготским еще в 30-х годах прошлого столетия для понимания переходных периодов в развитии психики ребенка. Согласно Л. С. Выготскому, кризисы развития возникают на "стыке двух возрастов и знаменуют собой завершение предыдущего этапа развития и начало следующего" (Божович Л. И., с. 26). Накапливающиеся на каждом возрастном

этапе онтогенеза психологические изменения подготавливают переход на новый этап психического развития, а новообразования каждого предыдущего этапа развития становятся основой для формирования психики на следующем этапе.

Обращение к понятию "социальная ситуация развития" при обсуждении вопросов изменения и развития личности в условиях соматического заболевания ставит перед нами задачу уточнения самого содержания этого понятия, его дифференциации с другими, сходными по значению понятиями. Прежде всего необходимо обратиться к представлению о социально-психологической ситуации или, точнее, социально-историческом образе жизни. В литературе мы часто находим использование этих понятий как идентичных. В частности, рассматривая проблемы развития личности, А. Г. Асмолов обращается к понятию социально-исторического образа жизни, который "характеризуется как совокупность типичных для данного общества, социальной группы или индивида видов жизнедеятельности, которые берутся в единстве с условиями жизни данной общности или индивида (Асмолов А. Г., с.166). Автор подчеркивает, что социальная ситуация развития "представляет собой именно условие осуществления деятельности и источник развития его личности" [3, 160], без которого "невозможен сложный процесс строительства личности", но вместе с тем эти условия рассматриваются "как безличные" предпосылки развития личности [3, 160].

Э. Фромм пишет, что психически здоровый индивид продуктивен и не отчуждаем; со своими эмоциями он ощущает связь с окружающим миром, со своим интеллектом он постигает объективную реальность; он осознает свою собственную неповторимую личность и чувствует свою связь с ближними [4,508].

Г. Оллпорт, проанализировав описания многих психологов, представил свойства личности, который могут быть отнесены к кругу нормальных, в виде следующего перечня: 1) интерес к внешнему миру, расширение связей «я» с внешним миром; 2) самообъективация, привнесение своего внутреннего опыта в актуально переживаемую ситуацию, способность юмористически окрашивать действительность; 3) наличие «жизненной философии», которая упорядочивает, систематизирует опыт и сообщает смысл индивидуальным поступкам; 4) способность к установлению теплых, душевных контактов с окружением; 5) владение адекватными навыками, способностями и восприятиями, необходимыми при решении практических проблем повседневной жизни; 6) любовь и уважение ко всему животному [4,624-626]. Оллпорт подчеркивает, что функционирование основных мотивов в определяющей части происходит вполне сознательно и здоровый, нормальный индивид всегда знает, что он делает и зачем он это делает. Оллпорт выделяет ряд психологических механизмов, которые свойственны нормальной личности: 1) активная позиция по отношению к действительности, изучение и преодоление реальности, а не бегство от нее; 2) доступность опыта сознанию (т.е. способность видеть события собственной

жизни такими, каковы они есть, не прибегая к «психологической защите»); 3) самопознание с присутствием юмора; 4) способность к абстракции; 5) постоянный процесс индивидуализации — развития и усложнения внутренней личности, не приводящий, однако, к аутизму; 6) функциональная автономность мотивов; 7) устойчивость к фрустрациям [4,630-631].

В противоположность анаболическим механизмам, обеспечивающим психическое здоровье, Оллпорт приводит список катаболических, патогенных механизмов (свойств). Это: 1) пассивная позиция по отношению к действительности; 2) вытеснения; 3) другие способы защиты «я» (рационализация, реактивные образования, проекции и замещения, всевозможные формы искажения истинного положения вещей в угоду внутреннему равновесию и спокойствию); 4) ограниченность мышления на конкретном уровне; 5) всевозможные формы «остановки» развития. По мнению Оллпорта, именно эти механизмы, которые качественно отличаются от анаболических, характерны для различных случаев аномалий, в том числе и для людей с тяжелыми соматическими заболеваниями [4,634].

Практика соматической медицины выдвигает перед психологией большой круг исследований, которые, главным образом, сводятся к исследованию психологии личности. Знание личностных особенностей заболевшего человека необходимо клиницисту для определения прогноза заболевания (возможности образования вторичных симптомов), для выбора правильной тактики терапевтических и психотерапевтических воздействии, для решения вопроса о возможности сообщения больному диагноза и для многого другого.

При решении этих вопросов, казалось бы строго медицинского характера, вырисовывается круг чисто психологических проблем: это проблема изменения ведущей деятельности; проблема формирования новой ведущей деятельности, замещающей прежнюю, измененную или распавшуюся в процессе заболевания, иными словами, проблема направленного формирования новых ведущих мотивов, направленного формирования новых целей и ценностных установок, проблема сознания своей болезни, проблема подконтрольности или критичности.

Остановимся вкратце на некоторых из этих проблем.

Всякое тяжелое (особенно хроническое, онкологическое) заболевание ставит препятствия на пути реализации мотивов деятельности. При этом для судьбы человека и для его заболевания безразлично, какая деятельность фрустрируется — ведущая или подчиненная. Представляет интерес, что именно в момент тяжелого заболевания и выявляется в полной мере, какая по содержанию деятельность была ведущей для человека.

Встает важный вопрос о замещении ведущей деятельности какой-либо другой, об условиях, необходимых для этого. Возникает проблема защитных механизмов личности, ее компенсаторных возможностей, границах личностной компенсации.

Данные, полученные В.В.Николаевой и ее сотрудниками, показали, что компенсаторные или защитные механизмы тесно связаны по крайней мере с двумя группами явлений: во-первых, с уровнем осознания своей болезни и своего отношения к ней, во-вторых, со структурой деятельности человека (иерархией его мотивов до болезни, степенью их опосредствованности и т.п.).

Напомним, что еще в 1936 г. терапевт Р. А. Лурия писал о разных уровнях осознания больным своей болезни. Исследования позволяют выделить несколько уровней осознания больным собственной болезни: уровень непосредственно-чувственного отражения (болезненные ощущения), уровень эмоциональный (то, что принято называть переживанием болезни), уровень рациональной переработки фактов, связанных с болезнью, а также уровень мотивационный. Удельный вес каждого уровня различен как на разных стадиях одного и того же заболевания, так и при разных болезнях [5,31-45].

Субъективная концепция болезни, характеризующая целостное отношение к заболеванию, тесно связана с осознанием больным своей болезни. Степень осознанности своего заболевания во многом зависит от образованности и общего культурного уровня пациента, хотя полного соответствия здесь часто не наблюдается (как, например, при анозогнозиях). Существуют классификации типов реакции на болезнь, которые учитывают социальные последствия заболевания. По мнению З. Д. Липовски, психосоциальные реакции на болезнь складываются из реакций на информацию о заболевании, эмоциональных реакций (тревоги, горя, депрессии, стыда, чувства вины) и реакций преодоления болезни. Реакции на информацию о заболевании зависят от «значения болезни» для больного [6,222-223].

Стоит отметить, что существует неоднозначное мнение о необходимости информирования пациента на определенных этапах развития болезни, а также влиянии информации на формирование субъективной концепции болезни. По мнению Х. Роснера, информирования пациента является обязательным вне зависимости от этапа течения заболевания, скорости лечения и сложности, ввиду того, что больные часто догадываются о своем текущем состоянии. Н. Н. Блохин утверждает обратное: информирование должно зависеть от характерологических особенностей заболевания [6,297-298].

К личностным особенностям, влияющим на тип психического реагирования на заболевание, относится «антиципационная самостоятельность» – способность построения программы собственных действий в случае появления тяжелой болезни, которая может изменить обычный жизненный стереотип, привести к инвалидности или смерти. Уровень образования человека и уровень его культуры как личное свойство также влияет на оценку субъективной тяжести болезни. Преморбидные особенности личности во многом могут объяснить предпочтительность появления у больных тех или иных форм реагирования на заболевание. На выработку субъективного отношения к болезни оказывают влияние такие факторы, как пол, возраст, профессия, темперамент, характер и личность

больного. Так, А. В. Квасенко и Ю. Г. Зубарев выявили, что расхождения между субъективной оценкой болезни и ее объективными проявлениями наиболее выражены в молодом и предстарческом возрасте [7,102].

Из личностных особенностей, влияющих на формирование субъективного отношения к болезни, следует также отметить мировоззрение. Выделяют несколько мировоззренческих установок в отношении происхождения заболеваний: болезнь, как кара; болезнь, как испытание; болезнь, как назидание другим; болезнь, как расплата за грехи предков [6,54]. Все перечисленные трактовки происхождения болезней основаны на вере в связь между поведением человека, его нравственностью и возникновением у него недуга. При этом подчеркивается пассивная роль индивида.

Другая группа мировоззренческих установок является представлением о болезнях, как вызванных наследственными и средовыми причинами: болезнь, как неизбежность; болезнь, как стечение обстоятельств; болезнь как собственная ошибка.

В рамках этого мировоззрения все процессы (в том числе, и происхождение болезней) рассматриваются сквозь призму внешней или внутренней заданности. Многие люди убеждены в том, что «дурная наследственность» является фатальным фактором в генезе заболевания.

Противоположная тенденция – полностью отрицать значение наследственности и рассматривать возникновение болезни, основываясь на внешних факторах и поведении человека. Позиция «болезнь как собственная ошибка» обычно связана с «локусом контроля» человека.

Третья мировоззренческая платформа базируется на мистическом подходе к процессам этиопатогенеза: болезнь вследствие зависти; болезнь вследствие ревности. В рамках подобного подхода источник болезней видится в предвзятом отношении окружающих людей к человеку. Процесс возникновения болезней рассматривается как экстраполяция «негативной энергии» [7,105].

Осознание болезни связано теснейшим образом со строением мотивационной сферы человека до его болезни, с тем, что А. Н. Леонтьев обозначает как «одно- или «многовершинность» мотивационной сферы». Так, «одновершинность» мотивационной сферы в сочетании с узостью содержания ведущей деятельности может в некоторых случаях привести при тяжелом заболевании к ипохондрическому развитию личности, создать сложности при построении системы замещающей деятельности. В то же время многовершинность мотивационной сферы создает большие возможности для замещения, построения новой ведущей деятельности. Вместе с тем иногда наблюдается и такое явление: при условии неполного осознания болезни широта, многовершинность мотивационной сферы несет в себе опасность не критического отношения к своему состоянию. Некритичность не позволяет заболевшему человеку овладеть своими многочисленными побуждениями, «пожертвовать» некоторыми из них.

Таким образом возникает проблема формирования контроля за своим поведением, проблема формирования опосредования [8,127-175].

С этими вопросами тесно связана и проблема внезапных «перемен» личности под влиянием такого экстремального фактора как неизлечимая болезнь. Наблюдения (Николаева В. В.) показывают, что такие изменения нередки у онкологических больных при внезапном узнавании диагноза; столь же резкие перестройки мотивационной личности возможны у больных, перенесших тяжелую операцию на сердце.

Развитие и созревание личности проявляется во многих аспектах. Одним из важнейших индикаторов процесса созревания личности является возможность опосредования своего поведения. Еще в 1927 г. Л. С. Выготский, высказав положение о том, что развитие высших психических функций человека определяется не законами биологической эволюции, а законами исторического развития общества, подчеркивал неоднократно опосредованный характер психических процессов. Эти идеи Л. С. Выготского были продолжены и разработаны его ближайшими сотрудниками и учениками. Исследования А. Н. Леонтьева, П. Я. Гальперина, А. В. Запорожца, А. Р. Лурии и др. показали, что все сложные формы психической деятельности являются продуктом усвоения общественно-социального опыта и обладают опосредованной структурой.

Однако сам процесс опосредования не является однозначным и однослойным. Проблема опосредования может разрешаться в разных аспектах. Один из них касается строения психических процессов, где деятельность опосредована, обнаруживается на уровне овладения своими операциями. Проблема опосредования может быть также отражена и при разрешении вопроса о целеполагании (Левин, Тихомиров). И, наконец, процесс опосредования может быть включен в структуры личностных образований. В этом случае опосредование выступает как один из важнейших индикаторов личности.

Подчеркивая важнейшую роль деятельности в формировании личности, А. Н. Леонтьев пишет, что иерархические отношения между мотивами «определяются складывающимися связями деятельности субъекта, их опосредствованиями» (Леонтьев А.Н., 203). Опосредствование связано, с одной стороны, с осознанием мотивов деятельности, перспективных целей, с другой стороны — с критичностью, с правильной оценкой своего «Я» и других, с возможностью регуляции своего поведения.

Выводы.

Таким образом, основным радикалом развитой личности является возможность опосредования своего поведения, возможность его регуляции, умение увидеть свои ошибки и, главное, уметь их исправлять.

Таким образом, процесс происхождения противоречия выглядит так. Вначале появляется изменение прежних отношений, запросов, требований к окружающему миру. Это сигнал (критерий) глубокой внутренней работы. Следующий этап — в той или иной степени осознание происшедшего,

обозначение его для себя человеком. И, наконец, последний этап — появление и укоренение нового в мировоззрении, т.е. рождение новых конкретных отношений к миру, новых требований к себе и другим, новых повседневных действий и привычек.

Подводя итогу, можно констатировать, что субъективная концепция болезни является сложным динамическим образованием и в своем формировании обусловлена многообразием факторов. Изучение субъективной концепции болезни необходимо для четкого понимания протекания психических процессов и психической активности в условиях болезни, а также построение адекватных программ врачебной и психологической интервенции.

Даже из приведенного далеко не полного описания видно, насколько сложен путь разрешения закономерно возникающих противоречий, путь развития, путь самоизменения. Внутренняя перестройка всегда несколько запаздывает относительно уже свершившегося изменения действительности и всегда опосредована трудной и порой мучительной душевной работой. Если же, наконец, происходит существенное изменение смысловой сферы, смысловых образований и личностных ценностей, это, как правило, означает новый этап развития личности, который в нормальном, поступательном движении этого развития поднимает человека еще на одну ступень, приближая к идеалу полного раскрытия человеческой сущности; в случаях же аномального развития — это уводит человека в сторону, отдаляет от идеала, преграждает путь к нему.

Литература:

1. *Личность: определение и предсказание // Вопр. психологии. – 1992. – №3-4. – с.34 – 42.*
2. *Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1986. – 464с.*
3. *Асмолов А. Г. Психология личности. Учебник. – М., 1990. – 336 с.*
4. *Фрейдджер Р., Фэйдимен Д. Теории личности и личностный рост. – СПб., 2002. – 690с.*
5. *Конечный Р., Боухал, М. Психология в медицине. – Прага, 1972. –275 с.*
6. *Менделевич В. Д. Клиническая медицинская психология. — Москва: «МЕДпресс», 1998. – 592 с.*
7. *Квасенко А. В., Зубарев Ю. Г. Психология больного. – Л, 1980. – С.184.*
8. *Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975. – 304 с.*

References:

1. *Lichnost': opredelenie i predskazanie // Vopr. psihologii. – 1992. – №3-4. – s.34 – 42.*
2. *Bozhovich L. I. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste.– M., 1986. – 464s.*
3. *AsmOLOV A. G. Psihologija lichnosti. Uchebnik. – M., 1990. – 336 s.*

4. Frejdzher R., Fjejdimen D. *Teorii lichnosti i lichnostnyj rost.* – SPb., 2002. – 690s.
5. Konechnyj R., Bouhal, M. *Psihologija v medicine.* – Praga, 1972. – 275 s.
6. Mendeleevich V. D. *Klinicheskaja medicinskaja psihologija.* — Moskva: «MEDpress», 1998. – 592 s.
7. Kvasenko A. V., Zubarev Ju. G. *Psihologija bol'nogo.* – L., 1980. – S.184.
8. Leont'ev A. N. *Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost'.* – M., 1975. – 304 s.

УДК: 796.078

ПІДСУМКОВЕ ОЦІНЮВАННЯ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Малишкін А. М.

Харківська державна академія фізичної культури, Харків, Україна

Обзор научно-методичної літератури і проведення експерименту допомогли знайти підхід до виставлення кінцевої оцінки на уроках фізичної культури в загальноосвітній школі. Відштовхуючись від визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я ВОЗ про здоров'я, важливо враховувати досягнення учнів з трьох сторін: фізичної, соціальної і психічної. Вони рівноцінні між собою і є основою для гарного здоров'я.

Ключові слова: здоров'я, фізична культура, навчальні досягнення, оцінка.

Малышкин А. Н. Конечное оценивание на уроках физической культуры в общеобразовательной школе/ Харьковская государственная академия физической культуры, Харьков, Украина.

Обзор научно-методической литературы и проведение эксперимента помогли найти подход к выставлению конечной оценки на уроках физической культуры в общеобразовательной школе. Отталкиваясь от определения Всемирной организации охраны здоровья ВОЗ о здоровье, важно учитывать достижения учеников с трех сторон: физической, социальной и психической. Они равноценны между собой и есть основой для хорошего здоровья.

Ключевые слова: здоровье, физическая культура, учебные достижения, оценка.

Malyshkin A. N. Final estimation on lesson of the physical culture in general school/ Kharkiv State Academy of the Physical Culture, Harkov, Ukraine.

The review scientifically-methodical literature and undertaking experiment helped to find the approach to exposing the final estimation on lesson of the physical culture in general school. Push from determination of the Worldwide organization guard health WHO carry about health, it is important to take into account the achievements a pupil with three sides: physical, social and psychic. They equivalent between itself and there is central to good health.

Keywords: health, physical culture, scholastic achievements, estimation.

Вступ. За навчальною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів на уроках фізичної культури, щоб оцінити розвиток фізичних якостей використовуються навчальні нормативи, які розроблено для кожного року вивчення. При цьому оцінка за виконання нормативу не є домінуючою під час здійснення тематичного, семестрового чи річного оцінювання. Також враховуються: особисті досягнення школярів протягом навчального року; ступінь активності на уроках; залучення учнів до занять фізичною культурою в після урочний час; участь у спортивних змаганнях усіх рівнів. Учителі можуть застосовувати різноманітні системи нарахування «бонусних» балів [1]. Але про кінцевий бал, на основі чого його виставляти і які конкретно вміння, якості, навички враховувати, які здібності мають більший вплив на кінцеву оцінку – не дається рекомендацій.

Мета роботи: розробка підходу до кінцевого оцінювання на уроках фізичної культури в загальноосвітніх навчальних закладів.

Методи дослідження:

- теоретичний аналіз та узагальнення науково-методичної літератури;
- педагогічний експеримент.

Завдання дослідження:

- визначити основні важливі елементи, які потрібно враховувати в кінцевому оцінювання по темі;
- довести важливість практичного використання такого підходу.

Виклад основного матеріалу. У Статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я ВОЗ здоров'я визначається як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороби або фізичних дефектів. Під **фізичним рівнем здоров'я** слід розуміти таку сукупність статичних і динамічних фізичних властивостей конкретної людини, яка дозволяє йому відповідно до віку адаптуватися до навколишньої дійсності, виконувати свої біологічні і соціальні функції. Дуже часто біологічне здоров'я людини асоціюється з його здатністю до ефективної поведінкової активності, характеристиками якої виступають координація, швидкість, сила. В цьому випадку критеріями здоров'я людини є спортивні досягнення, виробничі успіхи, фізична працездатність [2]. Відомо, що рівень розвитку фізичних якостей школярів має середній та високий ступені кореляції зі станом їх здоров'я. Тому для оцінювання розвитку фізичних якостей у фізичному вихованні використовується педагогічне тестування, що є специфікою уроків фізичної культури, оскільки левову частку впливу у розв'язанні оздоровчих завдань займають саме фізичні якості школярів [3]. Підбираючи спеціальні вправи-тести, можна визначити рівень функціонування окремих систем організму, від яких прямо залежить результат у фізичній вправі, а вводячи спеціальні вправи в оздоровчі та тренувальні заняття можна безпосередньо впливати на стимуляцію певних систем, тим самим підвищуючи рівень їх функціонування, а отже і рівень

здоров'я. Немає даних про те, що розвиток витривалості вище нормативного рівня веде до подальшого зниження захворюваності. Морфофункціональний стан м'язової системи, що забезпечує крім рухової функції організму, ще три життєво важливі функції – корсетну, обмінну і насосну, можна охарактеризувати рівнем розвитку сили. Функціональний стан нервової системи характеризується швидкістю довільних рухів, точністю м'язово-рухових сприйнятів, станом вестибулярного апарату, які проявляються великою мірою в тестах на швидкість і координацію. Отже, правильно підібрані тести та показані результати можуть бути не тільки критерієм оцінювання рівня розвитку рухових якостей, але і визначати рівень функціонування основних систем та організму в цілому як показника фізичного здоров'я дітей, підлітків та юнацтва [4]. Звідси, фізичні якості всі рівноцінні: витривалість, сила, швидкість, гнучкість, спритність (таблиця 1).

Таблиця 1.

Оцінка фізичних якостей учнів 5 класу Громівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Новотроїцького району Херсонської області.

№	Прізвище, ім'я учня	Біг 30 м (с.)	Біг 500 - 1000 м.	Підтягування	Гнучкість	Човн. біг 4x9м	Підсумкова
1	Александрова Д.	10	10	10	10	12	10
2	Бідюк Яна	10	10	10	6	12	9
3	Бойко Діана	9	10	8	1	11	7

Соціальна сторона здоров'я. Сутність соціальної активності визначається як одна з ліній зв'язку людей між собою й соціальним середовищем, а також як одна з характерних рис способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що відображає рівень спрямованості здібностей, знань, навичок, концентрації вольових, творчих можливостей на реалізацію невідкладних потреб, інтересів, мети, ідеалів [5]. Тому, навчання техніці основних видів вправ (таблиця 2) збагачує дітей життєво важливими навичками, уміннями, що дадуть можливість комфортно жити в суспільстві, знайти роботу тощо. Навчальна програма вирішує, які уміння і навички потрібно засвоїти учневі, що стануть рівноцінними під час оцінювання.

Таблиця 2.

Оцінка навичок засвоєних на уроках легкої атлетики учнів 5 класу.

№	Прізвище, ім'я учня	Стрибок у довжину з місця (см)	Оцінка	Стрибок у довжину з розбігу (см)	Оцінка	Метання малого м'яча (м)	Оцінка	Підсумкова
1	Александрова Д.	170	10	300	10	19	8	9
2	Бідюк Яна	140	10	240	10	24	9	10
3	Бойко Діана	130	9	220	8	14	8	8

Психічна сторона здоров'я. Під нормальним розвитком розуміють психічний розвиток, що відповідає віку та є гармонійним. Гармонійність розвитку полягає в приблизно однаковому рівні всіх показників інтелекту. Показником сприятливого функціонального стану нервової системи є висока

розумова працездатність, яка надає можливість оволодівати різними навчальними дисциплінами.

Таблиця 3.

Оцінка психічної сторони виконання бігу на витривалість учнів 6 класу Громівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Новотроїцького району Херсонської області.

№	Прізвище, ім'я учня	Коорд. здібності	Теоретичні відомості	Самоконтроль	Позитивний емоційний стан	Підсумкова
1	Александрова Д.	+	8	9	+	8
2	Бідюк Яна	+	10	10	+	10
3	Бойко Діана	+	9	10	+	9

Оцінка психічного розвитку учня включає рівноцінні елементи (таблиця 3):

- розумовий розвиток (теоретичні відомості щодо фізичних вправ, їх доречності, рухової активності та впливу на здоров'я тощо);

- позитивний емоційний стан, тобто настрої, що включає: емоційну стійкість (самовладання); зрілість почуттів, відповідно до віку; керування негативними емоціями (страхом, гнівом, жадобою, заздрістю та ін.); вільний природний прояв почуттів та емоцій; здатність радіти; збереження звичного оптимального самопочуття;

- здатність підтримувати звичне комфортне самопочуття, морфофункціональне збереження органів та систем (самоконтроль навантаження);

- здатність засвоювати координаційні здібності на уроках, що відображаються внутрішнім станом виконувача (задоволення рухом, пластикою, гармонійністю, емоційна впевненість) [6].

. Враховувати те, що фізична, соціальна, психічна складова рівноцінні між собою (таблиця 4) за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я ВОЗ, тому мають по 1/3 частині важливості (33,3%).

Таблиця 4

Підсумкова оцінка учнів 6 класу з легкої атлетики.

№	Прізвище, ім'я учня	Фізична складова	Соціальна складова	Психічна складова	Підсумкова оцінка
1	Александрова Д.	10	8	9	8
2	Бідюк Яна	10	10	10	10
3	Бойко Діана	8	9	10	9

Для прикладу розглянемо вплив такого підсумкового оцінювання серії уроків виховання швидкості в бігу на 30м. Після засвоєння техніки вправи (соціальна сторона) та тренувальних занять для покращення фізичної якості швидкості (фізична сторона), враховано знання, виховання координаційних здібностей (психічна сторона) та було прийнято навчальний норматив бігу на швидкість (таблиця 5).

Таблиця 5

Рівень розвитку швидкості в учнів 5-6-х класів Чкалівської, Сиваської №2 ЗОШ I-III ступенів (експериментальні) та Новотроїцької гімназії Новотроїцького району Херсонської області (M±m).

На початку експерименту				В кінці експерименту			
ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
х.	д.	х.	д.	х.	д.	х.	д.
Біг 30м. (дівчата, хлопці) *							
6,34±0,1	6,8±0,1	5,7±0,1	5,9±0,1	5,5±0,1	5,8±0,08	6,0±0,1	6,3±0,1

Примітка. * – $p < 0,05$ – достовірна різниця між учнями першої та другої групи.

Висновки:

1. Підсумкова оцінка повинна мати три основні елементи, враховуючи визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я, – фізичну складову, соціальну та психічну.
2. Всі складові рівноцінні між собою і мають 1/3 частини від цілого по важливості (33,3%), що повинно враховуватись в кінцевому оцінюванні.

Література:

1. Навчальна програма з фізичного виховання для загальноосвітніх навчальних закладів 5-9 класи / [Лакіза О. М., Деменков Д. В., Круцевич Т. Ю., Дятленко С. М., Турченко І. Х., Кравченко Н. С., Чешейко С. М.]. – К.: Літера ЛТД, 2009. – 176 с.
2. Здоровьесберегающая деятельность в системе образования: теория и практика / под ред. Е. М. Казина. – Кемерово, 2009
3. Круцевич Т. Ю. Методи дослідження індивідуального здоров'я дітей та підлітків у процесі фізичного виховання. – К.: Олімпійська література, 1999.
4. Круцевич Т. Ю. Експрес-контроль фізичної підготовленості дітей та підлітків в умовах фізкультурно-оздоровчих занять / Т. Ю. Круцевич // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2007. – №1. – С. 64-69
5. Серебряков Л. Е. Теоретические проблемы формирования социально активной личности молодого рабочего / Л. Е. Серебряков // Формирование социально активной личности в условиях развитого социализма: сб. науч. тр. – М., 1983. – С. 162–171.
6. Валецька Р. О. Основи валеології. Підручник / Р. О. Валецька. – Луцьк: Волинська книга, 2007, 348 с.

References:

1. Navchalna programma z fizychnogo vikhovannya dlya zagalnoosvitnikh navchalnikh zakladiv 5-9 klasi / [Lakiza O. M., Demenkov D. V., Krutsevich T. Y., Dyatlenko S. M., Turchenko I. K., Kravchenko N. S., Cheshejko S. M.]. - K.: Litera LTD, 2009. - 176 s.
2. Zdorovesberegayuschaya deyatelnost v sisteme obrazovaniya: teoriya i praktika / pod red. E. M. Kazina. - Kemerovo, 2009

3. *Krutsevich T. Y. Metody doslidzhennya individualnogo zdorovya ditej ta pidlitkiv u protsesi fizychnogo vikhovannya. - K.: Olimpijska literatura, 1999.*
4. *Krutsevich T. Y. Ekspres-kontrol fizychnoi pidgotovlenosti ditej ta pidlitkiv v umovakh fizkulturno-ozdorovchykh zanyat / T. Y. Krutsevich // Teoriya i metodika fizychnogo vikhovannya i sportu. - 2007. - 1. - S. 64-69*
5. *Serebryakov L. E. Teoreticheskie problemy formirovaniya sotsialno aktivnoj lichnosti molodogo rabocheho / L. E. Serebryakov // Formirovanie sotsialno aktivnoj lichnosti v usloviyakh razvitogo sotsializma: sb. nauch. tr. - M., 1983. - s. 162-171.*
6. *Valetska R. O. Osnovi valeologii. pidruchnik / R. O. Valetska.- Lutsk: Volinska kniga, 2007, 348 s.*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

КОМУНІКАЦІЇ ТА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ
(АНАЛІЗ ПІДХОДІВ) 5
кандидат педагогічних наук, Андрущенко Н. О., Кулик М. Г.

ІСТОРИОГРАФІЯ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ЗАСОБУ
ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНИХ
ПОВНОВАЖЕНЬ 12
кандидат економічних наук, Ткач К. М., Москальов А. А.

ИЗМЕНЕНИЕ СОСТАВА ПРОДУКТОВ ГИДРАТАЦИИ
ПОРТЛАНДЦЕМЕНТА ПОД ВЛИЯНИЕМ
ЖЕЛЕЗОСИЛИКАТНОГО ЩЕЛОЧНОГО КОЛЛОИДНОГО
РАСТВОРА 22
кандидат технических наук, доцент, Астахова Н. В.

МИНЕРАЛЬНО-ОРГАНИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ
ДЛЯ РЕМОНТА И ВОССТАНОВЛЕНИЯ СТРОИТЕЛЬНЫХ
КОНСТРУКЦИЙ 31
Ковальчук В. А.

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДИЦИНИ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

ВИКЛАДАННЯ КЛІНІЧНОЇ ФАРМАЦІЇ ТА КОСМЕТОЛОГІЇ
ПРОВІЗОРАМ-МАГІСТРАНТАМ 38
д. мед. н., Білай И. М., к. мед. н., Рибалко Т. П., Михайлюк Є. О.,
к. мед. н., Красько М. П., к. фарм. н., Демченко В. О., к. фарм. н.
Остапенко А. О.

МІКРОБНІ УГРУПОВАННЯ РИЗОСФЕРИ РОСЛИН НУТУ 42
кандидат сільськогосподарських наук, Гончар Л. М.,
Щербакова О. М.

РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК

ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ НА
РОЗСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ 47
кандидат географічних наук, Поручинський В. І., Демчук А.

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СІЛЬСЬКОМУ
ГОСПОДАРСТВІ, ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-
ГЕОГРАФІЧНИМИ НАУКАМИ 54
Сосницька Я. С.

РОЗДІЛ V. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

СВІТОГЛЯДНІ ЧИННИКИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ
Дмитренко Л. І. 60

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 67
Котова Н. В.

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО
ДІАЛОГУ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТОВАРОЗНАВСТВА ТА
КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ІКТ 75
кандидат педагогічних наук, доцент, Крамаренко Т. В.

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ
ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ В АГРАРНИХ ВНЗ 82
кандидат педагогічних наук, Литвинова О. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент, Резунова О. С.

ОБГРУНТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ АВІАЦІЙНОГО ПРОФІЛЮ 90
кандидат педагогічних наук, доцент, Марченко О. Г.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПЛЮРИЛІНГВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
МЕНЕДЖЕРІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 99
Піскурська Г. В.

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ФРАНЦІЇ (1970 – 1987) Руднєва І. С.	108
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗА КОРДОНОМ кандидат педагогічних наук, Тогочинський О. М.	114
РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ МЕТОДИКИ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ТА ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ Чудик А. В.	125
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ПРИ СОМАТИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЯХ Кошева С. П.	137
ПІДСУМКОВЕ ОЦІНЮВАННЯ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ Малишкін А. М.	146

журнал «Науковий огляд»
Journal «Scientific review»

Підписано до друку 07.04.2015
Формат 60x84/16.Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: nauogl@gmail.com